ОЛЬГА ЖОВКВА

АРХІТЕКТУРА ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ АРХІТЕКТУРИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

Архітектурний факультет

Ольга ЖОВКВА

АРХІТЕКТУРА ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Під науковим керівництвом
і за загальною редакцією
академіка Української академії архітектури,
почесного члена Академії мистецтв України,
народного архітектора України,
доктора архітектури, професора В. І. Єжова

Чернівці — ТОВ «Друк Арт» — 2009

УДК 726.7:727.4
ББК 85.11
Ж 25

Рекомендовано до друку Президією Української академії архітектури, Вченою радою Київського національного університету будівництва і архітектури та Вченою радою архітектурного факультету КНУБА

Рецензенти: дійсні члени Української академії архітектури доктор архітектури, професор В. В. Куцевич, лауреат Державної премії України в галузі архітектури, заслужений архітектор України, доктор архітектури, професор О. С. Слєпцов, доктор архітектури, професор Г. Й. Фільваров

Жовква О. І.

Ж 78 **Архітектура православних духовних навчальних закладів України** / Під наук. керівн. і за заг. ред. В. І. Єжова. — Чернівці: ТОВ «Друк Арт», 2009. — 192 с.: іл.

ISBN 978-966-2021-16-5

В монографії здійснено спробу комплексного аналізу особливостей архітектури православних духовних навчальних закладів, досліджено їх поетапний розвиток, узагальнено вітчизняний і закордонний досвід проектування та будівництва об'єктів цього типу. Також запропоновано функціонально-розпланувальні моделі духовних навчальних закладів різних типів, визначено взаємозв'язки між основними групами приміщень, розкрито актуальні питання формування об'ємно-розпланувальної композиції. Використано фотоматеріали з сучасної фахової літератури, особистого архіву автора, а також авторські праці.

Розрахована на фахівців у галузі архітектури, науковців, аспірантів, студентів архітектурних факультетів вищих навчальних закладів.

ББК 85.11

ISBN 978-966-2021-16-5

© О. І. Жовква, 2009
© ТОВ «Друк Арт», 2009

ПЕРЕДМОВА

Автор презентованої монографії, Ольга Іванівна Жовква, — порівняно молодий науковець (у липні 2003 р. отримала магістерський диплом з відзнакою, на початку 2008-го захистила кандидатську дисертацію), — встигла зарекомендувати себе за цей короткий термін перспективним, цілеспрямованим ученим у галузі дослідження сакральних споруд, зокрема — духовних навчальних закладів.

У кандидатському творі «Принципи архітектурно-розпланувальних рішень православних духовних навчальних закладів» О. Жовквою було сколихнуто доволі слабко студійований шар архітектурної науки, пов'язаний з духовною просвітою, оприлюднено низку наукових статей у цьому напряму, висвітлено теоретичні аспекти формування духовних установ, сакральних споруд та їх комплексів. Протягом цього часу Ольга Іванівна здійснювала активну науково-публіцистичну діяльність, беручи участь у різних теоретичних конференціях; влучно сполучала наукові дослідження з проектною практикою у цій галузі.

Слід звернути увагу читача монографії на те, що аналіз функціонально-розпланувальної й архітектурно-просторової організації духовних закладів здійснювався шляхом ретельного опрацювання архівних матеріалів, особливо — натурного обстеження вітчизняних і зарубіжних будівель і комплексів.

Не дивлячись на труднощі організації міжнародних поїздок і збір наукового матеріалу, Ольга Іванівна дослідила

у натурі об'єкти Санкт-Петербурга та Москви, а також вітчизняні — у Львові, в Одесі, Дніпропетровську, Харкові, Києві та інших містах України.

Актуальні проблеми розвитку духовних установ за сучасних соціально-економічних умов України О. Жовква намагалася виявити і почасти розв'язати під час бесід з духовними наставниками цих закладів, а також шляхом анкетування.

Усе це свідчить про те, що репрезентована праця є досить науково-обґрунтованою і може бути добротним посібником в архітектурній діяльності.

Наостанку можу лише побажати авторові — як науковий керівник дисертації та відповідальний редактор цієї монографічної студії, — не зупинятися на досягнутому.

Впевнений, що в Ольги Іванівни розкриються можливості продовжити це наукове дослідження і вона зможе вийти на нові, більш широкі обрії. Маю на увазі поглиблення студій не лише по лінії православних духовних закладів, але й по лінії розширення досліджень за рахунок залучення об'єктів інших конфесіональних гілок християнства (католицтво, уніатство, протестантизм), а можливо, й інших всесвітньо відомих конфесій.

Валентин Єжов

ВСТУП

Останнім часом в Україні спостерігається процес повернення до втрачених у період войовничого атеїзму духовних цінностей. За більш ніж десятилітній період відтворено чимало зруйнованих у 1930-ті рр. сакральних споруд і комплексів, зведено чималу кількість нових об'єктів сакральної архітектури.

Увага до питання відновлення та примноження об'єктів сакральної архітектури приділяється на державному рівні. Сьогодні можна говорити про чималий інтерес з боку держави до проблем підвищення рівня духовності суспільства та будівництва сакральних споруд. Проектуванням цих споруд, у тому числі із просвітницько-навчальними закладами, займається низка науково-дослідних і проектних установ, серед яких АТ КИЇВПРОЕКТ, УкрНДІпроектреставрація, а також чимало приватних творчих архітектурних майстерень.

Зі збільшенням потреби у кількості сакральних споруд зростає й потреба у висококваліфікованих священнослужителях, духовних наставниках і настоятелях, яких готують у духовних навчальних закладах.

Також слід підкреслити, що згідно з відомостями, оприлюдненими Державним комітетом України у справах релігій, станом на 1.01.2006 на території України зареєстровано 15 222 православних громад і 13 700 громад інших віросповідань [85], що свідчить про досить високий показник релігійності суспільства. У країні налічується чимало сімей, для яких актуальним є питання виховання підростаючого покоління у православному середовищі. Проте сьогодні, у досить розгалуженій мережі загальноосвітніх навчальних закладів, функціонує лише незначна кількість православних закладів, в яких, як правило, на рівні факультативу, викладають історію релігії або основи християнської етики.

Наступним аспектом актуальності дослідження є те, що на тлі поступового зростання економічного благополуччя суспільства по-справжньому непри-

глядним є явище збільшення кількості дітей групи ризику (безпритульних, наркоманів, залежних від алкоголю). Саме цей факт вплинув на підписання Президентом України Л. Д. Кучмою Указу № 200/98 від 18.03.1998 «Про затвердження Комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві» [125], а також Указу № 63/96 від 18.01.1996 щодо розроблення Національної програми «Діти України» [82], основним напрямом і завданнями якої є створення сприятливих умов для психічного, духовного, соціального та фізичного розвитку дітей, забезпечення їх правового та соціального захисту; здійснення заходів щодо профілактики злочинності, наркоманії та алкоголізму серед підлітків.

Ця обставина обумовлює початок нових теоретичних досліджень у напряму розробки нового типу навчального закладу — духовного навчального центру, де окрім надання духовної освіти дітям із православних сімей, також надаватиметься підтримка дітям, позбавленим сімейного виховання. Основною метою цих закладів, окрім підготовки священнослужителів, також буде піклування про духовне та моральне виховання дітей, в тому числі і девіантних.

Сучасний православний духовний навчальний центр — це принципово новий тип навчально-виховного закладу, що функціонує паралельно із такими традиційними православними духовними навчальними закладами, як школи, училища, семінарії, академії.

Вивчення теоретичних досліджень, певною мірою пов'язаних із обраною темою, дозволило згрупувати роботи за основним напрямами: освіта та релігія. Окрім Книг Святого Письма та Катехізису (Закону Божого), при написанні книги автор звертався до теоретичних праць науковців з наступних галузей знання: праці з історії, філософії, релігії та культури — М. С. Грушевського, Г. В. Ф. Геґеля, Х.-Ґ. Гадамера, П. О. Флоренського, Г. К. Вагнера [23; 24; 20; 16; 126; 13]; праці з історії і теорії мистецтва й архітектури — Ю. С. Асєєва, А. В. Буніна, А. В. Іконнікова, Г. Н. Логвина, В. В. Чепелика, З. В. Мойсеєнко, Т. Геврика, В. В. Вечерського [3; 12; 50–52; 74; 130; 80; 18; 19; 14].

Ця студія спирається також на дослідження, присвячені загальнотеоретичним проблемам формування навчальних установ, що були викладені у працях В. І. Єжова [32], О. С. Слєпцова [115], Л. М. Ковальського [59; 60], Г. Л. Ковальської [58], С. В. Сьомки [123] та ін. Практична значимість цих праць полягає у можливості використати основні результати досліджень в архітектурній

практиці проектування як загальноосвітніх навчальних закладів, так і нетрадиційних освітніх установ, адже є природним, що досвід формування загальноосвітніх закладів доречно враховувати при формуванні принципів і науково-теоретичних рекомендацій щодо архітектурно-художніх рішень православних духовних навчальних закладів.

Так, формуванню нових типів шкіл присвячене дослідження В. І. Єжова [32], в якому розглядаються питання архітектурно-розпланувальної та просторової організація укрупнених шкіл і шкільних комплексів. У дослідженні висвітлені пріоритетні тенденції у розвитку шкільних комплексів. Значна увага також приділена питанню кооперування шкіл з іншими громадськими будівлями.

О. С. Слєпцов у докторській дисертації [115] розробив науково обґрунтовані рекомендації та пропозиції з формування функціонально-розпланувальної й об'ємно-просторової структури шкільних будівель у складних умовах просадочних ґрунтів. Ці умови впливають на розпланувальні рішення шкільних будівель і вимагають використання проектів з вільною орієнтацією основних учбових приміщень. Запропоновано розділити навчальну будівлю на такі функціональні зони: учбові секції початкових класів, учбові кабінети та лабораторії для середніх і старших класів, приміщення трудового навчання, загальношкільні приміщення. Автором також наведено номенклатуру перспективних, на його думку, типів шкіл.

Архітектурі нових типів навчально-виховних закладів елітного типу (ліцеїв і гімназій) присвячена дисертація С. В. Сьомки [123]. У дослідженні визначено та розроблено науково-методичні основи проектування, принципи та прийоми архітектурно-розпланувальної організації ліцеїв і гімназій в Україні; виявлено дві основні групи чинників, що впливають на комфортність навчального середовища; визначено основні функціональні зони будинків ліцеїв і гімназій. Автором було розроблено базові типи ліцеїв на 200–600 учнів і гімназій на 600–1600 учнів. Пропонується розробити індивідуальні проектні рішення навчальних закладів з урахуванням конкретних умов будівництва, національно-історичних традицій, будівельно-технологічних вимог, архітектурно-композиційних закономірностей формування естетично виразних споруд.

Як бачимо, згадані праці присвячено дослідженню формування й організації нових і досі малодосліджених типів навчальних закладів.

Нові підходи до проектування нетрадиційних навчально-виховних закладів наведено у дисертаційній роботі О. М. Дячок [31]. З усіх моделей нетрадиційних навчальних технологій автором виділена вальдорфська школа, що базується на ідеях антропософії, де пріоритетним стає виховання морально-етичних цінностей з філософсько-релігійним світоглядом. Автором виявлено, що в основі уявлення про школу лежала ідея шкільного середовища як мікросвіту культури, висококудожнього центру культури і духовності. Також запропоновано специфічні принципи формування шкільного середовища: проектування шкільного середовища з урахуванням біологічної, енергетичної та космічної природи людини, взаємодія архітектурного середовища і навчально-виховного процесу; адаптованість і гнучкість у використанні шкільного середовища; виділення в структурі школи культурного центру тощо.

Визначенню концептуальних напрямів реформування системи опікування самотніми дітьми, а також виявленню недоліків матеріально-технічної бази сучасних шкіл-інтернатів, присвячене дослідження І. В. Кабанова [56]. Автором запропоновано номенклатуру типів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлено основні функціональні групи приміщень та показники площ; визначено вимоги до зонування прилеглої території школи-інтернату, наведено мінімально припустимі площі ділянок.

Внеском в удосконалення нормативної бази проектування (реконструкції) вищих навчальних закладів є дисертаційна робота Г. Л. Ковальської [58]. Праця присвячена розробці й обґрунтуванню системних принципів і методів прийняття рішень, спрямованих на підвищення ефективності функціонально-розпланувальних рішень будівель і використання територіальних ресурсів при розвитку вищих навчальних закладів в умовах існуючої забудови міста. Сформульовано принципові положення щодо зонування та ущільнення розпланувальної структури території вищих навчальних закладів і запропоновано методику оперативної оцінки функціонально-розпланувальних рішень вищих навчальних закладів у процесі варіантного архітектурного проектування.

Дослідженням шляхів удосконалення закладів дозвілля та відпочинку дітей і підлітків займались В. П. Поліщук, Л. А. Солодилова, Н. Я. Крижанівська.

Останнім часом архітекторами-науковцями було захищено низку дисертаційних робіт, теми яких частково пов'язані із сакральною архітектурою та православними навчальними установами.

Наше дослідження спирається на роботи, присвячені загальнотеоретичним проблемам розвитку християнської сакральної архітектури, що висвітлені у працях: Ю. С. Асєєва [3], В. В. Куцевича [65], Т. В. Буличевої [11], Ю. В. Івашко [54], О. О. Лесик [72], М. С. Мірошника [79], І. В. Бондаренка [10], Ю. Р. Диби [30], М. Б. Яціва [131], О. О. Горбик [22], О. Ю. Водотики [15] та інших науковців. У цих творах розглянуто питання формування архітектурної форми та художнього образу сакральних споруд та їх комплексів, здійснено їх класифікацію, наведено характеристику композиційних рішень тощо.

Важливим у праці М. С. Мірошника [79] є те, що, з позиції охорони та відродження монастирів досліджуються основні типи будівель на монастирській території та їх розташування; розроблено класифікацію монастирських комплексів.

Окремі питання розвитку сакральної архітектури та формування нових типів сакральних споруд розглянуто Т. В. Буличевою [11]. Нею студійовано питання класифікації духовних центрів, розроблено принципи їх об'ємно-просторових рішень з урахуванням канону і традицій, культурно-історичної цінності, зроблено екскурс в історію виникнення перших церковних комплексів, здійснено аналітичний огляд виникнення та розвитку духовних центрів. Автором аналізується функціональна й об'ємно-розпланувальна організація споруд цього типу, розглядаються композиційні, архітектурні та художні рішення духовних центрів.

Еволюція храмового зодчества Слобожанщини (регіональне храмобудування) розкрита у праці І. В. Бондаренка [10], де висвітлено передумови і встановлено стильові тенденції розвитку церковної архітектури Слобідської України другої половини XIX — початку XX ст., репрезентовано еволюцію стильових тенденцій у храмових спорудах на території Слобожанщини, вироблено науково обґрунтовану періодизацію.

Студія Ю. В. Івашко [54] присвячена узагальненню особливостей церковної архітектури Центрального (Київського) регіону. Автором виділено архітектурно-етнографічні зони цієї території і основні школи народного сакрального будівництва. У роботі наведена характеристика композиційних рішень і художньо-образних особливостей дерев'яних церков Київщини, визначено містобудівний аспект церковного будівництва, виявлено основні чинники та їх вплив на характер дерев'яної церковної архітектури.

О. Ю. Водотикою [15] визначено закономірності розвитку і принципи формування православних храмів і на цьому підґрунті підготовлені архітектурно-типологічні основи їх проектування; розроблено типологічний ряд канонічно доцільних архітектурно-проектних пропозицій організації храмів.

У дослідженні О. О. Лесик [72] визначено основні чинники, що впливають на формування архітектурної композиції храмів, досліджено композиційні закономірності побудови храмів і монастирів Волині, а також проведено їх класифікацію.

М. Б. Яцівим [131] досліджено світлове середовище української церкви різних типів і періодів розвитку, виведено принципи і прийоми світлового середовища основних типів української церкви, розроблено способи перенесення принципів традиційної організації світлового середовища східного християнського храму до сучасної практики проектування храмів.

Вагомим дослідженням у царині вивчення знищеної сакральної спадщини України є праця В. В. Вечерського [14], в якій викладено історію багатьох знищених у 1930-ті рр. сакральних споруд України та наведено графічні матеріали, зокрема Гетьманського собору Братського монастиря у Києві.

Згадані дослідження, виконані переважно у 1990–2002 рр., у сукупності дають можливість побачити міру вивченості питання формування об'єктів сакральної архітектури та її комплексів. В них певною мірою висвітлено питання православного храмобудування, проте проблема формування простору навколосакрального ядра навчально-просвітніми та допоміжними блоками лишається маловивченою. Саме тому питання формування архітектурно-розпланувальних рішень православних навчальних закладів, приходських шкіл, церковно-причтових будинків потребує всебічного вивчення та підготовки відповідних наукових положень і рекомендацій щодо проектування.

Ґрунтовна статистична інформація щодо мережі сакральних споруд, комплексів, духовних навчальних установ різних конфесій на території України міститься у довіднику «Церкви і релігійні організації України» [129], який періодично видає Державний комітет у справах релігій. Довідник також містить низку відомостей щодо особливостей розвитку релігійно-церковного комплексу України, а також — мережі релігійних організацій і громад.

Нормативною літературою з проектування культових споруд, у якій певною мірою висвітлено питання проектування духовних освітніх і допоміжних при-

міщень можна назвати посібник з проектування «Культові будинки та споруди різних конфесій» , виданий КиївЗНДІЕП за загальною редакцією В. В. Куцевича [65] і затверджений Мінрегіонбудом України, а також звід правил з проектування та будівництва (СП 31-103-99) «Здания, сооружения и комплексы православных храмов» [121], розроблений АХЦ «Архxрам» для Російської Федерації. У посібнику [65] викладено основні містобудівні, об'ємно-розпланувальні, будівельні, технологічні, інженерні та канонічні вимоги, рекомендації та практичні поради з питань проектування сакральних будинків і споруд різних конфесій. Цей посібник розроблений у розвиток нормативних положень ДБН В.2.2-9-99 «Громадські будинки та споруди. Основні положення» [28] і враховує сучасну практику проектування цих об'єктів.

З метою якнайкращого розкриття теми Російським архітектурно-художнім центром «Архxрам» розроблено та видано посібник у трьох томах «Православні храми» [107]. Перший том — «Ідея і образ» — являє собою збірник окремих статей про християнське та російське храмобудування, а також про основні тенденції його розвитку. У цьому збірнику проблеми історії та теорії храмобудування висвітлені як із церковної, так і з наукової точки зору. Видання є основою для вирішення проблем сучасного храмобудування у руслі канонічних традицій. Другий том — «Православні храми і комплекси» — є посібником з проектування і будівництва храмів. У ньому висвітлено як загальні принципи, так і практичну сторону храмобудування, містяться рекомендації з архітектурних та інженерних рішень сакральних споруд. Третій том — «Приклади архітектурно-будівельних рішень» — містить графічні матеріали з практики російського храмобудування XI–XX ст.; проекти православних храмів XIX–XX ст.; сучасні проекти храмів, каплиць і комплексів.

Про недостатнє вивчення питання формування православних духовних навчальних закладів у контексті сакральної архітектури свідчить і об'єм виданої літератури та опублікованих статей: так, за останні п'ять років публікувались статті, присвячені переважно питанням формування сучасного православного храму в контексті міської забудови, що склалася, не приділяючи достатньої уваги питанням формування закладів духовної освіти різних рівнів [19; 44; 66–70; 75; 80; 113; 114; 119–120]. Ці статті не вирішують повною мірою проблем архітектурно-розпланувальної організації православних духовних навчальних закладів.

Треба визнати, що перелічені студії створили теоретичну базу для подальших наукових досліджень сакральної архітектури й архітектури православних духовних навчальних закладів. Таким чином, можна зробити припущення, що на сучасному етапі розроблено лише загальні положення з формування архітектури початкових православних духовних навчальних закладів (недільних шкіл у контексті храмових комплексів). Більшість вітчизняних досліджень спрямовано на вивчення суміжних з питанням формування архітектурно-розпланувальної структури й об'ємно-просторової композиції православних духовних навчальних установ тем: удосконаленню функціонально-розпланувальної організації навчальних закладів, шкіл-інтернатів, вивченню архітектури храмів і храмових комплексів. На сьогодні немає достатньої кількості праць, в яких би належним чином було студійоване питання формування мережі, а також архітектурно-розпланувальних рішень православних духовних навчальних закладів. Відсутня і класифікація православних духовних навчальних установ, не розроблено об'ємно-розпланувальну типологію, не виведено принципи організації архітектурно-розпланувальних рішень. Не можна не зазначити, що в Україні ще досі повною мірою відсутня нормативна база з проектування православних сакральних споруд загалом і православних духовних навчальних закладів зокрема.

Актуальним є питання пошуку ефективних архітектурно-розпланувальних рішень і прийомів побудови композиції православних духовних навчальних закладів. Втім, проведені за останні роки дослідження у напряму вивчення сакральної архітектури, організації навчальних закладів не створюють належної науково-методичної бази для проектування православних духовних навчальних закладів, оскільки ще й досі остаточно не визначено номенклатуру типів цих установ, не винайдено прийоми будівництва та реконструкції, не розроблено нормативну базу з їх проектування. На сьогодні існує небагато спеціальних студій, присвячених формуванню архітектурно-просторової композиції православних духовних навчальних закладів із урахуванням їх ролі в оточуючій забудові.

З огляду на це, студіювання складення принципів архітектурно-розпланувальної організації та методики проектування православних духовних навчальних закладів вважаємо за необхідне і важливе.

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСЛАВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

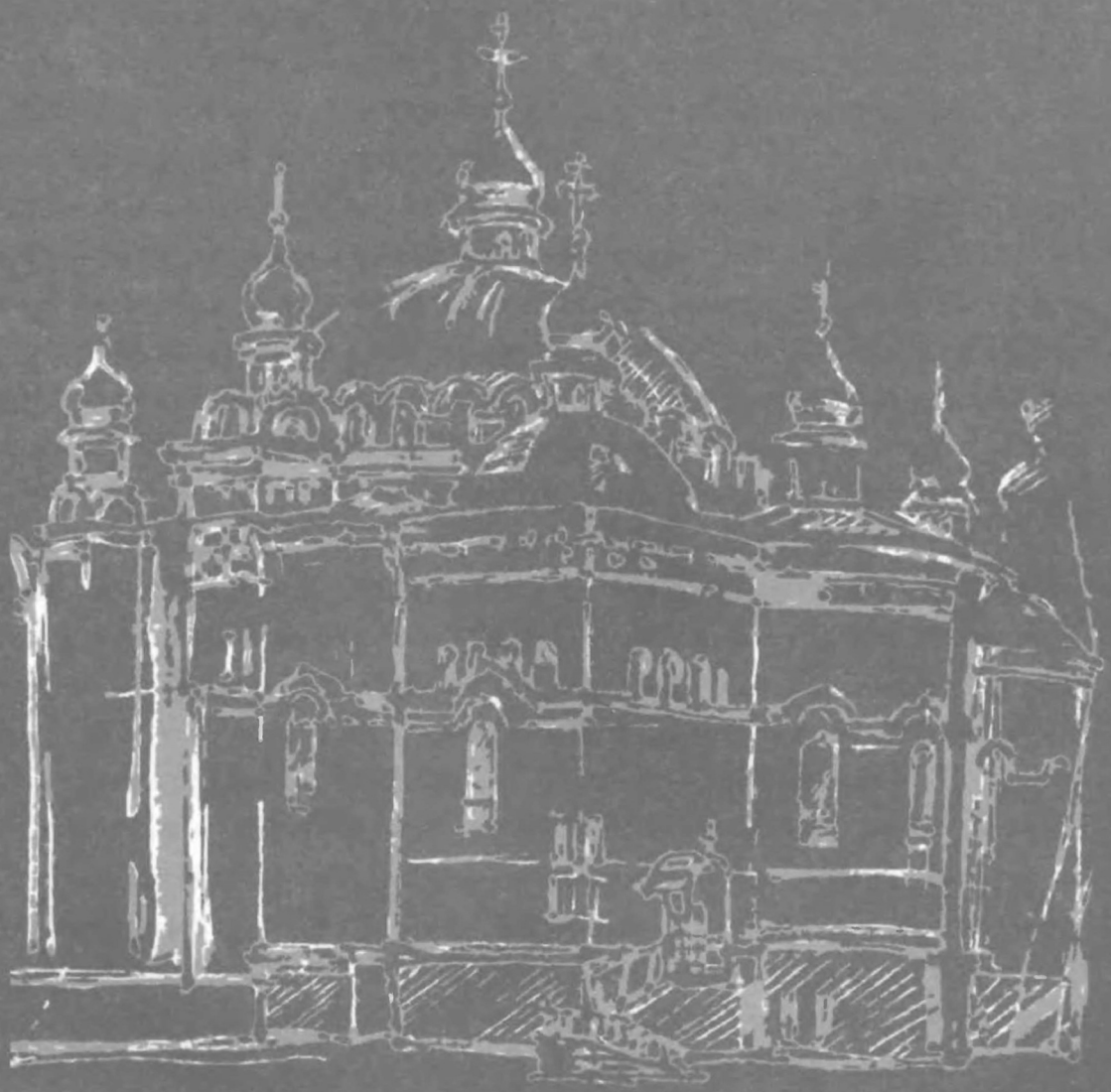

РОЗВИТОК ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ

Освіта в Україні завжди була тісно пов'язана із духовністю. Традиція поєднання релігійного і світського виховання сягає корінням у ранні часи прийняття християнства на Русі. За тих часів і в наступні століття існування України церква і православ'я були тотожні з поняттям культури [119]. Увагу питанню освіти першими стали приділяти християнські князі, зокрема Володимир Великий. Згідно з літописом, він «почав брати у визначних людей дітей й давати їх на книжну науку...» [122].

Майже одночасно перші школи з'являються при церквах і монастирях великих сіл і міст, а також при маєтках заможних людей. Такі заклади здебільшого не мали окремих споруд, пристосованих для навчального та виховного процесу. Заняття проводились у храмових приміщеннях, у вільний від літургії час, або ж у помешканнях священнослужителів. Саме священики (духовенство, яке належало до інтелектуальної еліти), як правило, вчителювали у перших навчальних закладах України. В перших школах діти переважно отримували елементарні ази граматики, а також церковної науки.

Архідиякон Павло Алеппський, змальовуючи стан освітнього рівня на Україні на початку XVII ст., відзначав, що всі українці, за незначним виключенням, вміли читати та знали порядок богослужіння, а також церковний спів: «священики вчать сиріт та не дозволяють, аби вони тинялися неуками по вулиці. Число освічених зросло, особливо за часів Хмельницького» [55].

Після укладання Берестейської унії (1596 р.) культурно-релігійна експансія польського католицизму посилилася, і православна церква й українські магнати стали на захист нації [119]. Цей період умовно можна вважати початком заснування «середніх шкіл» (гімназій, колегій). Яскравим прикладом «середньої школи» може бути *гімназія при Успенській церкві, що у Львові.* Комплекс Успенської церкви збудовано громадською організацією православних україн-

ських міщан (Успенське братство), заснованою у 1580-х рр. Ансамбль Волоської, або Успенської церкви, що належав цьому братству, складається з трьох споруд: безпосередньо храму, збудованого 1571 р.; каплиці Трьох Святителів (1578 р.) і дзвіниці (1580 р.). Цей ансамбль, за тонким співвідношенням частин, монументальністю та простотою обробки, виділяється з поміж інших пам'яток львівської архітектури [8].

До Успенського братства входили провідні громадські діячі того часу, а також просвітителі, які боролися проти соціально-політичного та національно-релігійного гноблення. Ставропігійське братство розгорнуло широку культурну й освітню діяльність, утримувало середню школу, друкарню, книгарню, і вважалося національним та духовним осередком українського міщанства [63]. Школа при Успенському братстві включала три основні освітні рівні. На нижчому (початковому) рівні переважно вивчали слов'янську мову, на середньому — слов'янську, грецьку та латину, а також поетику та риторику. На вищому рівні отримували літературну освіту.

Першою спробою створити в Україні щось на кшталт школи найвищого типу можна вважати заснування князем Костянтином Острозьким Острозької академії, що по праву вважається першою академією України. Її засновник прагнув зібрати в стінах закладу найкращих вітчизняних і закордонних викладачів з Греції та Риму. Проте Острозька академія за рівнем освітньої підготовки не суттєво відрізнялась від традиційної «середньої» української школи.

Справжнім закладом найвищого рівня стала *Київська академія при Братському монастирі*. Початок її існування датується 1615 р., коли за підтримки Галшки Гулевичівни при Київському Братському монастирі було відкрито школу. За структурою Братська школа складалась з чотирьох класів: фори (початкового) і трьох «граматичних» інфім. У закладі викладали гуманітарні та точні дисципліни на досить високому європейському рівні.

Самий монастир був заснований релігійно-просвітницькою організацією православного міського населення на землях, подарованих Галшкою Гулевичівною. У своїх лавах братство налічувало православних різних верств населення. 1626 року до нього, разом із військом, вступив гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, який особисто дбав про добробут Братської школи. Школу також підтримували члени Лаврського освітянського осередку. 1633 року, за сприяння Петра Могили (архімандрита Києво-Печерського монастиря), відбулось об'єд-

нання Братської та Лаврської шкіл у Колегіум — школу вищого типу на західноєвропейський кшталт. Наука в закладі, як і в першій лаврській колегії П. Могили, була організована на зразок академій єзуїтських «...основою літературного вишколу служила латина й польщина» [24]. Школа готувала богословів, риторів, діалектів, які потім обіймали керівні церковні посади в українських і білоруських єпархіях. Організована П. Могилою школа упродовж століть міцно трималась вибраного ним наукового й культурного плану [24]. Академія по праву вважається одним із перших вищих навчальних закладів, що знаходився під духовним контролем православної церкви (митрополита) у Східній Європі [86].

Храм Успіння Пресвятої Богородиці і Вежа Корнякта у Львові

Новостворений Колегіум діяв на території Братського монастиря. Заклад підпорядковував і школи нижчого типу. Протягом XVII–XVIII ст. Києво-Могилянська академія відігравала роль центру інтелектуального життя та духовного єднання українського народу. З нею пов'язане становлення української поетичної школи, розвиток образотворчого мистецтва, архітектури, музичної культури, виникнення театру. Впродовж двох століть академія була визначним центром підготовки освітньо-педагогічних і наукових кадрів, політичних, церковних і громадських діячів [48]. З часу заснування і до 1817 р. Києво-Могилянська академія давала досить різнобічну світсько-релігійну освіту.

Навчальний процес у Києво-Могилянській академії до 1918 р. (згодом — у Київській духовній академії) здійснювався у двох академічних корпусах: новому та старому. Старий академічний корпус з Богоявленською церквою збудований у першій половині XVIII ст. (1703–1704 рр.) коштом гетьмана Івана Мазепи для вихованців Колегіуму. У XVII ст., поруч із архітектурними пам'ятками козацької де-

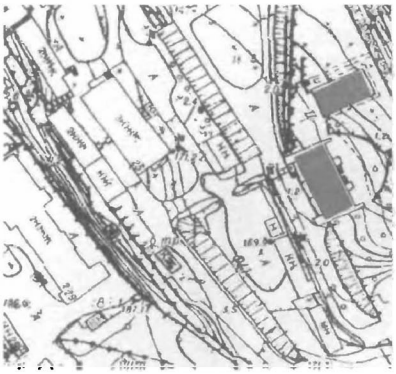

1

2

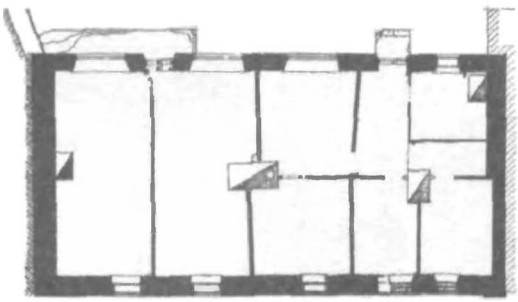

3

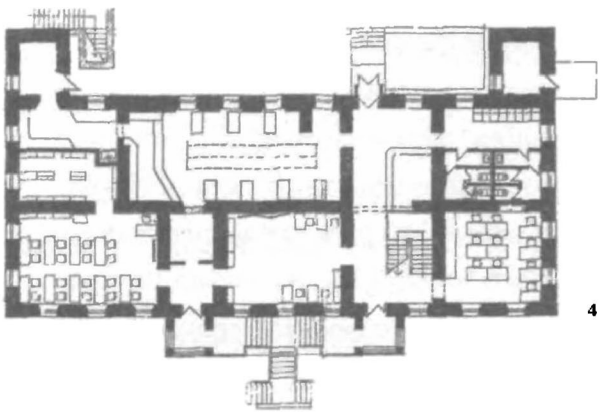

4

Будівля Київської духовної академії та семінарії

1. Ситуаційний план. 2. Загальний вигляд корпусу № 64. 3. Корпус № 63, план першого поверху. 4. Корпус № 64, план першого поверху

мократії, виникають споруди, які нагадують людям, що живуть вони на землі давніх «монархічних», вірніше, великокнязівських традицій. Таким нагадуванням і мали стати, на думку гетьманів Самойловича і Мазепи, великі храми та навчальні заклади при них, збудовані цими ктиторами у Києві, Чернігові і Мгарі [76].

Після пожежі 1811 р. архітектор А. І. Меленський здійснив відбудову споруди старого академічного корпусу. Церковній бані та даху було надано класицистичних форм. Самий корпус являв собою двоповерхову у плані прямокутну споруду з асиметричною об'ємно-розпланувальною композицією. Нижній склепінчастий поверх складався з трьох частин, кожна з яких мала по дві класні кімнати. Тут містилися класи нижніх і середніх ступенів навчання: із заходу — інфіми та фари, у центрі — граматики та синтаксими, зі сходу — поетики та риторики. Зв'язок між ними здійснювався через відкриту галерею. Верхній поверх був призначений для вищих класів навчання. У східному та західному його торцях розташовано понижені об'єми Благовіщенської конгрегаційної церкви

1

2

3

4

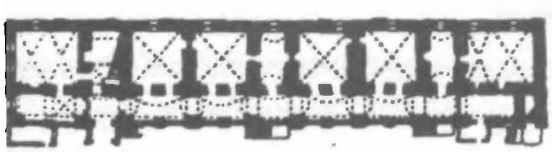

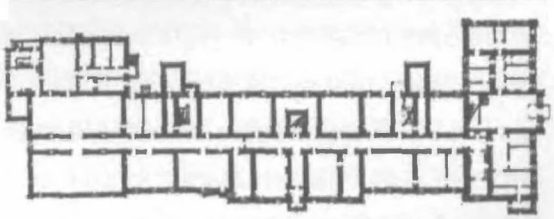

Братський Богоявленський монастир і Київська академія. **1.** Ситуаційний план. **2.** Загальний вигляд.

3. Старий академічний корпус з планом першого поверху. **4.** Новий навчальний корпус з планом першого поверху

та філософського класу. У центрі знаходився великий шестивіконний зал для диспутів і зборів (конгрегацій) та клас богослов'я. Споруда старого академічного корпусу вважалася найкращим прикладом вирішення об'ємно-розпланувальної композиції духовного навчального закладу, яка справила значний вплив на подальшу архітектуру духовних навчальних закладів України.

1918 року Київську духовну академію було закрито. Навчання поновилось лише 1992 р. на базі семінарії Києво-Печерської лаври. Упродовж багатьох століть Києво-Печерська лавра була осередком кращих культурних сил. У XVI–XVIII ст. з її стін вийшли видатні громадські діячі, письменники, проповідники, митці [74]. *Київська духовна академія і семінарія на сьогодні* розташовані у корпусах №№ 64 і 63, що у східній частині Лаври. Навчальний Корпус № 64 являє собою П-подібну в плані споруду, фасади якої вирішено у формах класицизму. Він зведений 1831 р. [77]. До 1988 р. у корпусі знаходився свічковий завод, згодом — лаврський готель, келії гостинного двору. У корпусі № 63, збудованому у 1890-х рр., колись проживали приїжджі до Лаври богомольці. Звідси й пішла назва прилеглої території: «гостинний двір», або «страннопріїмниця». Наприкінці XIX ст. поблизу гостинного двору знаходились лікарня із церквою, трапезна, корпуси з номерами для гостей та інші господарські споруди. Слід зазначити, що навчальні корпуси Київської духовної академії малопристосовані до сучасного навчального процесу і неповністю задовольняють вимогам, що сьогодні висуваються до освітніх навчальних закладів (недостатня площа навчальних та адміністративних приміщень), метою яких є виховання гармонійно розвиненої особистості.

Цікавим явищем у системі православної освіти можна вважати іконописні школи. Так, при Київській духовній академії та семінарії на території Києво-Печерської лаври функціонував славетний мистецький духовний навчальний заклад — *Лаврська іконописна школа,* — яка вважалась провідним центром давньоросійського й українського живопису. Майстри цієї школи славились талантами далеко за межами Києва. У ній було виховано плеяду видатних митців [74]. У Лаврській іконописній школі, разом з провідними київськими митцями, викладав український художник-іконописець І. С. Їжакевич, майстер різнобічного обдарування, пензлю якого належить чимало творів станкового і монументального мистецтва. Його розписи у Трапезній церкві Києво-Печерської лаври, а також у церкві Київського Свято-Троїцького Іонинського монастиря, й досі вважаються за взірці високого ґатунку.

Будівля іконописної школи у Києво-Печерській лаврі

У 1880–1883 рр. (за проектом академіка архітектури В. І. Сичугова) було зведено нову, адаптовану для потреб іконописців, цегляну двоповерхову, виконану у так званому «цегляному» стилі споруду (нині це корпус № 30 Києво-Печерської лаври). На першому поверсі розмістилась малярна школа, на другому — майстерні художників-іконописців [78]. Споруда цього духовно-мистецького закладу, аналогічно до згаданих вище духовних навчальних установ, за архітектурно-розпланувальним рішенням не повною мірою відповідає вимогам до навчально-мистецьких закладів. Її архітектурно-розпланувальна композиція й художній образ більше нагадує житлову споруду, ніж духовний заклад.

Відома православна освітня установа «нижчого» типу, а саме *церковнопарафіяльна школа,* знаходилася на території Свято-Введенської релігійної жіночої громади (Київ, вул. Московська, 42). Розквіт громади припадає на 1880–1890-ті рр. У цей період було здійснено досить масштабні будівельні роботи: зведено багатофункціональний будинок, надбрамну дзвіницю у три яруси у не-

Церква Введення до храму Пресвятої Богородиці у Києві

оросійському стилі, цегляний двоповерховий флігель — лікарню для черниць з аптекою [102]. 1901 року при монастирі було відкрито однокласну церковно-парафіяльну школу, в якій безкоштовно навчались тридцять–п'ятдесят дівчат. Школа знаходилась у малопристосованій для навчання прибудові до особняка (вул. Московська, 40-б). Цей заклад проіснував не довго: 1934 р. Свято-Введенський монастир закривають.

Окрім «вищого» духовного навчального закладу Києво-Печерської лаври, у Києві також функціонує духовна *Академія і Семінарія Української Православної церкви Київського Патріархату*. З 1919 р. вони знаходяться у Варваринському корпусі Михайлівського Золотоверхого монастиря (вул. Трьохсвятительська, 8). Варваринські келії були зафіксовані ще на плані Києва 1695 року. В архітектурі корпусу відчувається вплив російської синодальної архітекту-

1

2

1

Київська духовна академія і семінарія. 1. Загальний вигляд і план першого поверху. 2. Ситуаційний план

ри. Будинок прямокутний у плані з двобічним коридорним розпланованням, триповерховий. Його фасади завершує розвинутий антаблемент. Обидва фасади споруди є значущими, оскільки включені до формування ансамблю Михайлівської площі.

Вдалі приклади духовних навчальних закладів, окрім Києва, виявлено також на західних та східних територіях України.

Так, духовним навчальним закладом з багатими традиціями й історією, що вважався альтернативою Києво-Могилянській академії, був *Харківський колегіум, нині Харківська духовна семінарія*, яка функціонує у Свято-Покровському чоловічому монастирі (вул. Університетська, 8). Початок історії розвитку цього закладу датується 1726 р., коли з Бєлгорода до Харкова була переведена середня духовна школа (колегіум), яка згодом стала освітнім центром Слобідської України. Основні принципи діяльності Колегіуму були закладені ще на початку його заснування і діяли аж до 1730-х рр. У Харківському колегіумі викладало чимало випускників Києво-Могилянської академії. Саме тому у ньому запровадили порядки, подібні до київських вищих навчальних закладів. Упродовж XVIII — початку XIX ст. заклад проводив у регіоні значну просвітницьку роботу. Викладачі та вихованці брали активну участь у культурному та політичному житті. Колегіум розвивав найкращі традиції української школи, задовольняючи потреби в освіті різних верств суспільства. Згодом Харківський колегіум перетворюється на культурний осередок Слобідської України. Його викладачами та випускниками є ціла плеяда видатних діячів науки, культури та освіти: Г. Сковорода, А. Ведель, Я. Толмачов, Г. Базилевич та ін. [106].

Спадкоємицею Колегіуму, починаючи з середини XIX ст. і до сьогодні, є Харківська духовна семінарія. Тривалий період цей заклад знаходився у стінах недільної школи при Свято-Петропавлівському храмі Харкова. 2000 року семінарію було переведено до колишнього корпусу чернечих келій Свято-Покровського чоловічого монастиря. Двоповерхова, з цокольним поверхом будівля, прямокутна в плані, з коридорною розпланувальною схемою, фасади якої виконані у так званому цегляному стилі, — таким сьогодні є архітектурно-розпланувальне рішення Харківської духовної семінарії. У споруді розміщені навчальні й адміністративні групи приміщень. Богослужебну практику семінаристи проходять в Озерянській церкві або у Покровському соборі монастиря.

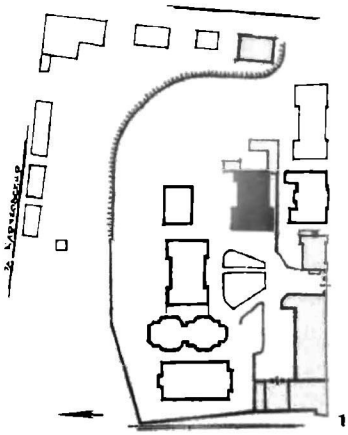

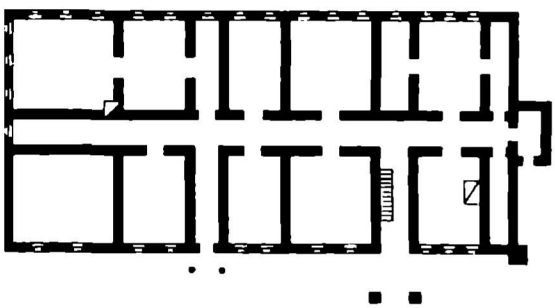

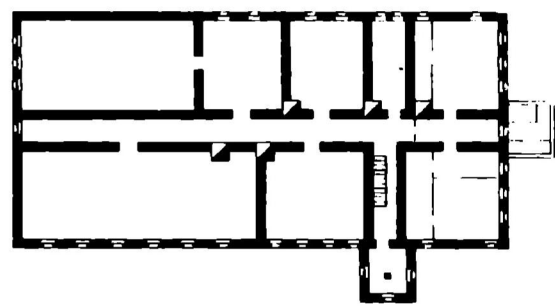

Харківська духовна семінарія при Свято-Покровському монастирі

1. Ситуаційний план. 2. Загальний вигляд. 3. План першого поверху. 4. План другого поверху

Семінарія підтримує тісні зв'язки, що склалися ще з дореволюційних часів, із провідними світськими вищими навчальними закладами, зокрема Харківським національним університетом ім. В. Н. Каразіна. Загалом семінарія пройшла складний шлях. Вона з гордістю носила як статус колегіуму, так і училища та семінарії. Увібравши у себе риси найкращих навчальних закладів, семінарія ніколи їх не втрачала [100].

Потужним духовно-освітнім навчальним закладом на Західній Україні була та залишається *Львівська духовна академія і семінарія* (вул. Лисенка, 43). Заклад розташований у храмі Святого Івана Златоустого (колишній костел францисканок). Об'єкт, споруджений у 1876–1888 рр. за проектом архітектора Ю. О. Захарієвича, професора Львівської політехніки, являє собою цегляну триповерхову будівлю у неороманському стилі [9]. Меценатами будівництва виступили

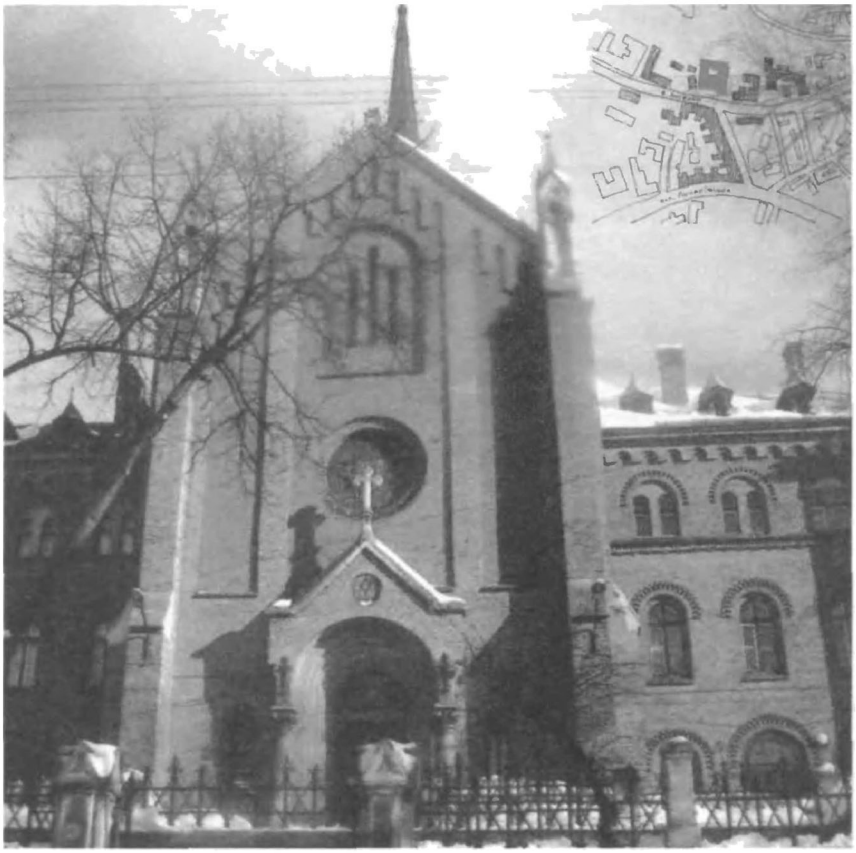

1

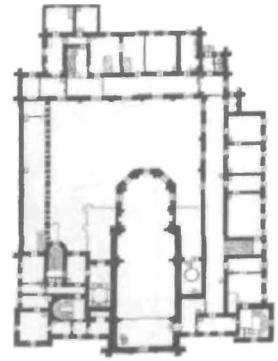

3

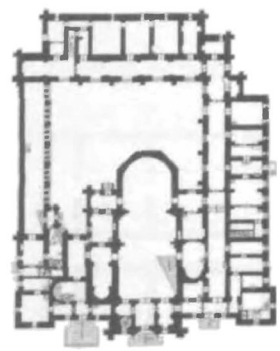

2

4

Львівська духовна академія і семінарія

1. Ситуаційний план. 2. Загальний вигляд. 3. План другого поверху. 4. План першого поверху

аристократичні родини Львова. Храм невеликий за розміром, в його архітектурній композиції логічно поєднані форми, запозичені з різних історичних епох [63]. Храм Івана Златоустого являє собою досить камерний замкнений об'єм із затишним внутрішньодворовим простором і домовою церквою усередині об'єму. Родзинками храму завжди вважались алебастровий вівтар, виконаний скульптором Леонардом Марконі, а також тонкої роботи мюнхенські вітражі. Після Другої світової війни об'єкт перейшов до служби охорони здоров'я, де розмістили диспансер і відділення клінічної лікарні міста. З 1991 р. приміщення храму (костелу францисканок), разом із лівим крилом, було передано у розпорядження єпархії Української православної церкви, яка організувала в них навчальні класи Духовної семінарії, а згодом і приміщення Патріархії. 1992 року відбулось освячення латинського храму як семінарського храму Святого Івана Златоустого. До 1998 р. праву частину об'єкту займав міський

Свято-Троїцький кафедральний собор у Луцьку

шкірно-венеричний диспансер. Згодом, після завершення реставраційних робіт, у правій частині споруди розміщено житлові приміщення, аудиторії та викладацькі кімнати Львівської духовної семінарії і академії [21]. Для громадських і семінарських зібрань іноді використовують частину молитовного залу храму. Втім, споруда Львівської духовної семінарії і академії не повною мірою відповідає сучасним вимогам до духовного навчального закладу, оскільки в архітектурно-розпланувальній композиції колишнього костелу не передбачено низку важливих у навчальному процесі приміщень.

Досить відомим духовним навчальним закладом Західної України також вважається *Волинська духовна семінарія*, що знаходиться у Луцьку (вул. Градний узвіз, 1). За два століття Волинська духовна семінарія неодноразово змінювала місце розташування: спочатку Острог, потім Ганнополь, згодом Кременець, Житомир, Луцьк. У Волинській духовній семінарії готували висококвалі-

Одеська духовна семінарія, сучасний вигляд

фікованих священнослужителів, дияконів, регентів церковного співу. Після Другої світової війни установу закривають [109]. Із набуттям Україною незалежності, а саме 1992 р., семінарія поступово починає відроджуватися. Сьогодні вона функціонує у приміщеннях, які входять до комплексу Луцького Свято-Троїцького кафедрального собору. Двоповерхова споруда семінарії знаходиться у незадовільному технічному стані, заклад також не повністю забезпечений навчальними, адміністративними й іншими групами приміщень.

Відомим в Україні духовним навчальним закладом із славними традиціями вважається *Одеська духовна семінарія* (Маячний пров., 4). До 1871 р. заклад іменувався Херсонською духовною семінарією. 1858 року при семінарії було відкрито пансіон для південних слов'ян (болгар, сербів, чорногорців), а також юнаків із східних країн (греків та арабів), де вони мали змогу отримати освіту у православному дусі. Духовна семінарія Одеси поступово виходить на один

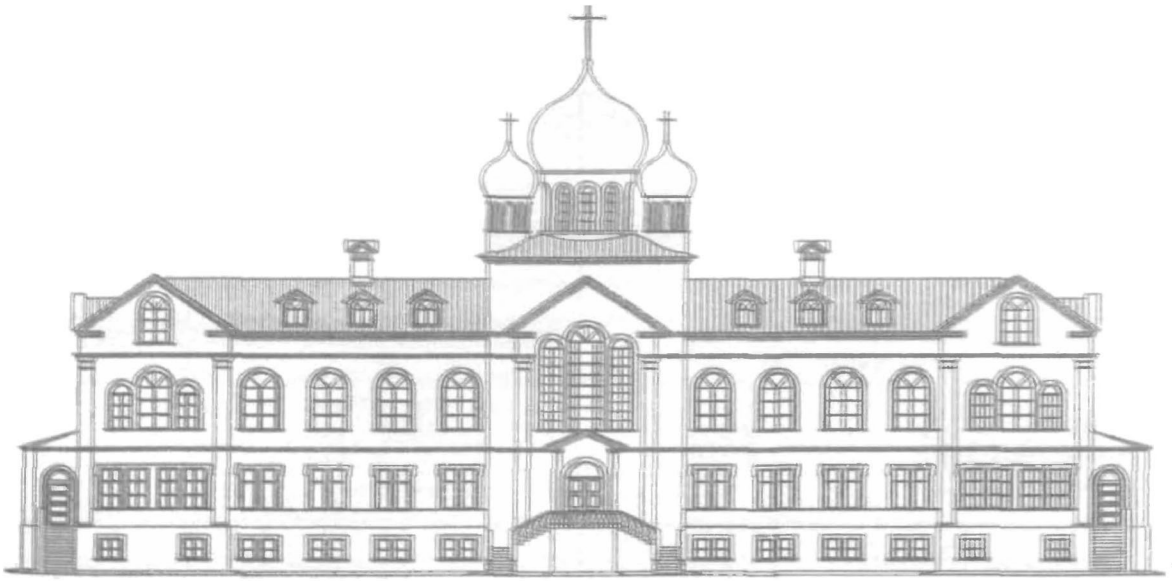

1

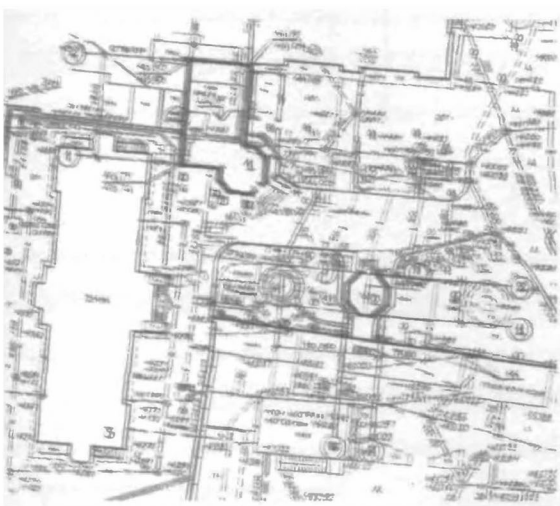

2

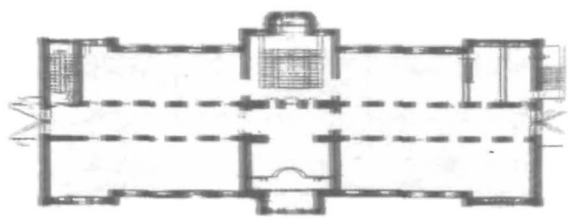

3

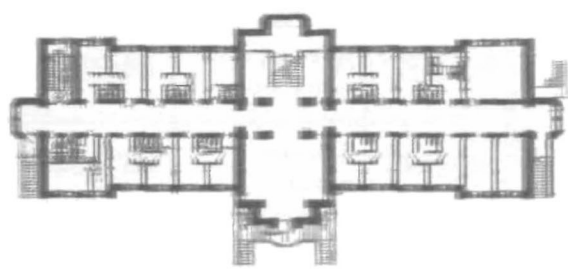

4

Регентське відділення Одеської духовної семінарії

1. Загальний вигляд. 2. Генплан. 3. План другого поверху. 4. План першого поверху

щабель із провідними аналогічними закладами України. За перші десять років існування освіту в семінарії отримало близько півтори тисячі вихованців. Як правило, більшість з них згодом стали священнослужителями. З приходом радянської влади на Україну заклад закривають. Відродження духовного життя в Одесі починається з моменту урочистого відкриття 15 червня 1945 р. у місті Богословських курсів. 1946 року їх перейменовано в Одеську духовну семінарію. 1961-го р. Одеська духовна семінарія переміщується у корпуси, що знаходяться неподалік Свято-Успенського чоловічого монастиря, споруди колиш-

Етап			I			
Тип		ст.	X	XI	XII	XIII
Нижчі	1	Школи при маєтках				
	2	Школи при церквах, монастирях				
Еволюція розпланувальної схеми						
Середні	3	Духовні училища				
	4	Духовні гімназії				
Еволюція розпланувальної схеми						
Вищі	5	Духовні семінарії				
	6	Духовні академії				
Еволюція розпланувальної схеми						

Основні етапи розвитку православних навчальних закладів України

нього монастирського готелю. Двоповерхова будівля першого корпусу реконструйована з урахуванням вимог навчального процесу. На першому поверсі знаходиться гуртожиток і кімната інспектора. На другому — чотири навчальні класи, кабінети ректора й інспектора, кімната викладачів, канцелярія, бухгалтерія, актовий і читальний зали, кінозал (зал для співів). У другому одноповерховому корпусі семінарії розміщено бібліотеку, кімнати-спальні, гараж і комори. На дворовій території семінарії згодом збудовано одноповерховий будинок

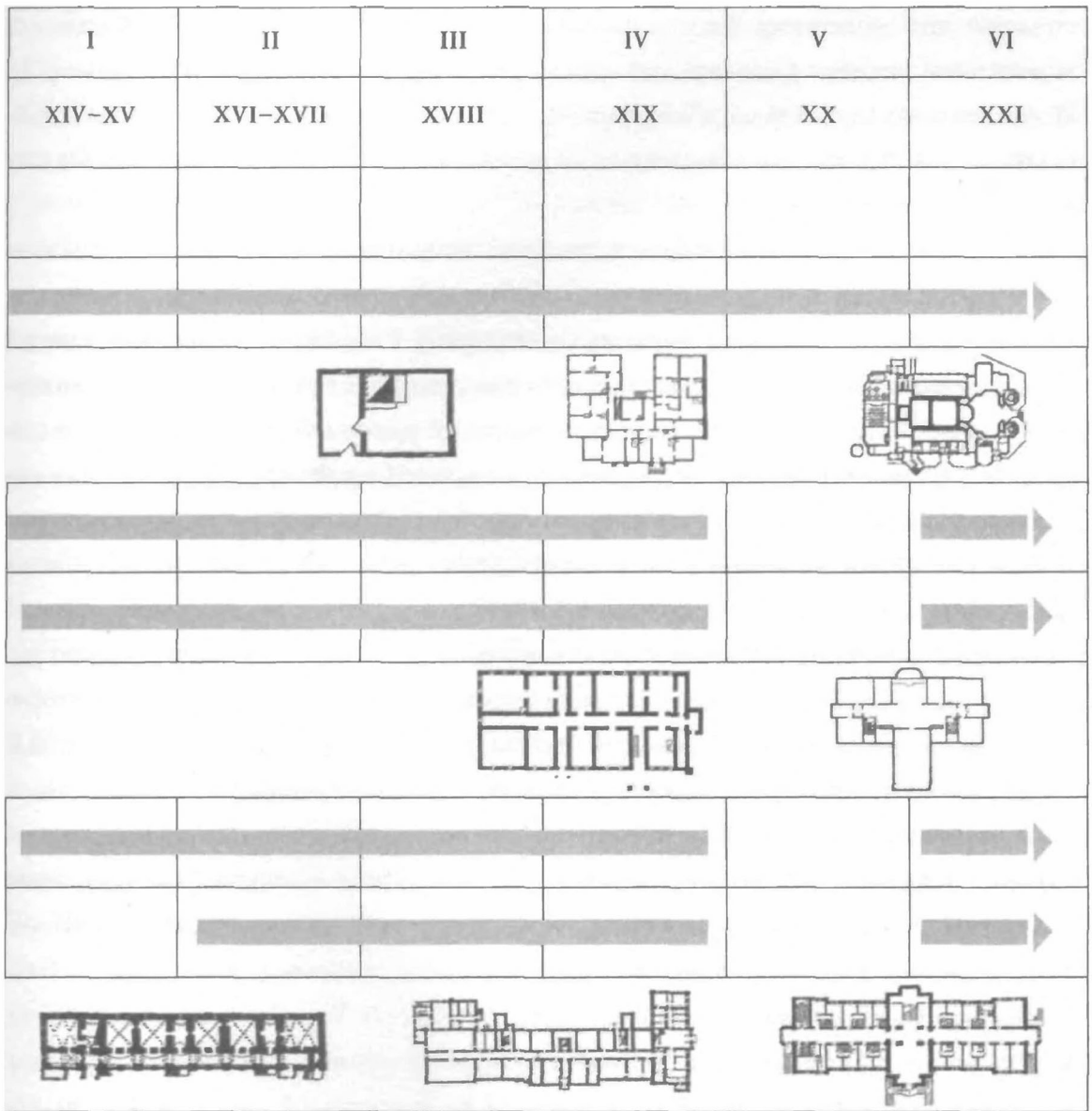

ректора з трьома невеликими житловими кімнатами та кухнею. У Свято-Михайлівському храмі, що на території Свято-Успенського чоловічого монастиря, вихованці мають змогу проходити щоденну богослужебну практику.

До структури семінарії входять два відділення: золотошвейне та регентсько-співоче. *Регентсько-співоче відділення розташоване на території Одеського Свято-Архангело-Михайлівського жіночого монастиря* (вул. Успенська, 4-б) [91]. Початок його історії датується 1850 р. коли архієпископ Гавриїл вирішив за-

снувати при жіночому Архангело-Михайлівському монастирі православний навчальний заклад: училище для дівчат духовного сану, переважно сиріт [49]. Подібного закладу в ті часи не було ані в Херсонській єпархії, ані в Новоросійському краї [1]. Згодом училище стає регентсько-співочим відділенням Одеської духовної семінарії.

Ця установа сьогодні працює у сучасній щойно збудованій споруді, що входить до комплексу Свято-Архангело-Михайлівського жіночого монастиря. Споруда являє собою двоповерхову прямокутну в плані будівлю з цокольним і мансардним поверхами та домовою церквою, запроектованою у досить модерних формах. В архітектурно-розпланувальному рішенні будівлі Регентсько-співочого училища простежуються сучасні тенденції проектування духовних навчальних закладів: в одному об'ємі розплановано різні за функціональним призначенням групи приміщень: навчальні класи, зали для хорового співу, концертний зал, кімнати гуртожитків, бібліотека, адміністративні приміщення тощо. Компактність архітектурно-розпланувального рішення є характерною рисою у сучасному проектуванні духовних навчальних закладів, саме тому споруду Регентсько-співочого відділення Одеської духовної семінарії можна назвати вдалим сучасним прикладом проектування духовних навчальних закладів.

Аналізуючи історію становлення та сучасний стан мережі духовних навчальних закладів України, можна сказати, що духовні навчальні заклади виникали та розвивались на українських теренах досить хаотично та нерівномірно. Так, скажімо, у Центральних регіонах України (зокрема у Київській та Чернігівській областях), за даними Державного комітету України у справах релігій, зафіксовано відповідно шість православних духовних навчальних закладів; у Західних регіонах України (у Львівській та Волинській областях) — відповідно п'ять духовних навчальних заклади, у Східних регіонах України (у Луганській та Харківській областях) — чотири православних духовних навчальних заклади [129]. Цю обставину можна пояснити неоднорідністю рівня релігійності суспільства України.

Загалом за всю історію містобудування архітектура православних духовних навчальних закладів пройшла великий шлях розвитку від примітивної школи до багатофункціонального православного навчального закладу. Різноманітні чинники впливали на формування установ, створюючи в кожному окремому випадку неповторну своєрідність.

Щодо історії становлення православних духовних навчальних закладів можна зробити припущення, що їх розвиток складається з шести основних етапів. *Перший етап* датується періодом Київської Русі, коли з'являються перші православні школи при маєтках вельмож, так звані «нижчі» школи. Споруди цього періоду не мали виразної архітектурної ідеї. Перші православні школи особливо не відрізнялись від житлових споруд. *Другий етап* датується початком XVI ст., це так званий період «середніх» православних шкіл. *Третій етап* припадає на початок XVII ст. і знаменний появою на теренах України перших «вищих» шкіл, добробут яких досить активно підтримувала влада та ктитори. До *четвертого періоду* належать духовні навчальні заклади передреволюційного періоду, що являють найбільший інтерес при вивченні динаміки розвитку архітектурно-розпланувальних рішень православних духовних навчальних закладів. Вони, як правило, розташовувались у зоні впливу історичних міських центрів і мали досить цінні архітектурно-стильові властивості. *П'ятий період* датується першою третиною — кінцем XX ст. — це період занепаду духовної освіти і духовності на Україні в цілому. *Шостий період*, кінець XX — початок XXI ст., — є періодом відродження духовних цінностей і духовної освіти, відбудови сакральних об'єктів і комплексів, пов'язаний зі становленням незалежності держави. Він потребує пошуків і ґрунтовних досліджень у напряму формування архітектурно-просторової композиції сучасних сакральних споруд, їх комплексів, духовних навчальних закладів тощо.

УЗАГАЛЬНЕННЯ СУЧАСНОГО ДОСВІДУ ПРОЕКТУВАННЯ ТА БУДІВНИЦТВА ХРИСТИЯНСЬКИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Після тотальних руйнувань сакральних споруд в СРСР у 1935–1937 рр. і подальших десятиліть антирелігійного виховання суспільства українська сакральна архітектура зазнала вимушеної довготривалої перерви [114]. Однак у наші дні можна спостерігати процес повернення до втрачених культурних цінностей і відродження духовності. Зокрема на території Михайлівського Золотоверхого монастиря та Києво-Печерської лаври відкрито духовні академії та семінарії, відновили свою діяльність Одеська та Харківська духовні семінарії, Львівська духовна академія і семінарія й т. ін. Деякі з цих закладів мало пристосовані до навчального процесу, оскільки займають неспеціалізовані споруди, що потребують перерозпланування. Крім того, жорстка розпланувальна структура деяких з них не завжди дозволяє адаптувати їх під сучасні вимоги. Під час реконструкції виникає ряд труднощів, наприклад при розміщенні сакрального ядра, виробничо-ремісничих майстерень тощо.

Сьогодні термін навчання у духовних навчальних закладах (семінаріях та академіях) становить чотири роки. Їх організаційна структура виглядає таким чином: у класах навчається по 25–45 вихованців. У закладах, зазвичай, функціонує одна паралель. Навчальні групи повністю укомплектовані, в деяких випадках навіть переповнені. У більшості духовних установ обладнання старе, не відповідає сучасним вимогам до організації навчального процесу. Інтер'єр приміщень, зокрема навчальних класів, не відповідає самому духу православної навчальної установи. З усіх відвіданих нами духовних навчальних закладів України лише декілька з них мають задовільне функціонально-розпланувальне та об'ємно-просторове рішення та достатню площу навчальних та інших груп приміщень.

Загалом в України функціонує досить розгалужена мережа православних духовних навчальних закладів. Функціонально-розпланувальна структура більшості з них, як правило, складалась безсистемно. Майже в усіх оглянутих

1

2

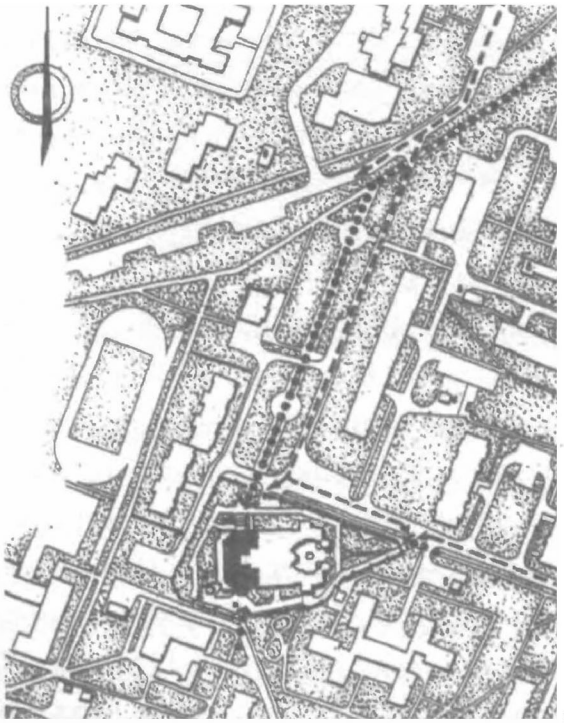

3

Храмовий комплекс Казанської Ікони Божої Матері у Києві (архіт. О. С. Слєпцов)

1. Загальний вигляд і план стилобату. **2.** 3-D модель.

3. Схема генплану

закладах спостерігається нестача площ певних груп приміщень, неможливо здійснити чіткий функціональний розподіл установи й оптимізувати взаємозв'язки між основними групами приміщень. Деякі із закладів потребують перерозпланування або реконструкції. Площі багатьох основних груп приміщень менші за нормативно допустимі. Сьогодні, аби виховати гармонійно розвинуту особистість, у структуру досліджених закладів бажано додати групи спортивних і просвітніх приміщень (інтернет-зал, зал для дискусій та спілкування), розширити бібліотечний блок.

Вдалим сучасним прикладом поєднання сакральної споруди із духовним навчальним закладом початкового рівня з просвітніми приміщеннями можна вважати *приходську школу при Храмовому комплексі Казанської Ікони Божої Матері*, що по вул. Симиренка у Києві. Комплекс має розвинуту архітектурно-розпланувальну композицію. До його складу входять: недільна школа, трапезна, приміщення для прочан, адміністративний та просвітній блоки (бібліотека і комп'ютерний зал), майстерні з рукоділля тощо. Зал недільної школи розташований у стилобатній частині комплексу, до якого організовано окремий вхід. Церковноприходська школа у цьому випадку являє собою досить велике лекційне приміщення з місцями для слухачів та солеєю для проповідей.

Церква Казанської Ікони Божої Матері завжди мала як релігійне, так і загальнокультурне значення. Місце, на якому у 1866–1872 рр. було збудовано кам'яну церкву Казанської Ікони Божої Матері, має глибоке історичне коріння. При церкві завжди існували недільні шкільні заклади парафіяльних училищ (одно- або двокласні) з бібліотеками. 1936 року церкву було закрито. До 1941-го приміщення споруди використовували не за призначенням. Згодом, завдяки зусиллям православної громади, у ній поновлено богослужіння. Втім, 1968 р. храм знову закривають. 1986 року, на замовлення Київського міського ДСТ «Спартак», Інститут УКРКУРОРТПРОЕКТ розробив проект перебудови та добудови церкви під клуб юних фехтувальників «Олімпієць» на 75 місць. Будівельні роботи розпочали 1987 р., але з різних причин через рік будівництво було призупинено. Згодом, незавершений будівництвом об'єкт передано общині Української Православної Церкви Київського патріархату парафії Казанської Ікони Божої Матері. Будівельні роботи з реконструкції довгобуду під храмовий комплекс розпочато 1997 року. Сьогодні реконструйована церква функціонує і збирає у своїх стінах чималу кількість прочан.

1

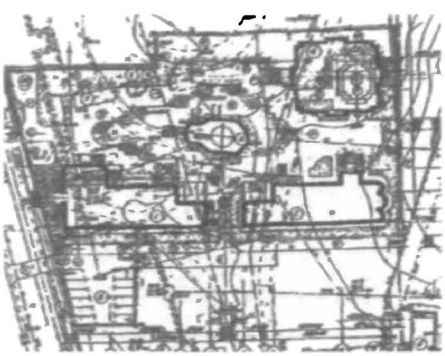

2

Культурно-просвітницький православний центр Різдва Христового у Києві (архіт. К. О. Хачатуров)

1. Загальний вигляд і план першого поверху. 2. Генплан

Вдалим прикладом розташування духовного навчального закладу в ансамблі храмового комплексу можна вважати *Культурно-просвітницький православний центр Різдва Христового* (Київ, вул. Юрія Шумського, 3-а), ініціатором будівництва якого виступила релігійна громада Української православної церкви парафії на честь Різдва Христового. До складу комплексу входять: два корпуси культурно-просвітницького православного центра, однойменна церква та собор (перспективне будівництво). Станом на 2007 р. реалізовано проект

будівництва церкви Різдва Христового, а також ведуться роботи по зведенню одного з корпусів культурно-просвітницького центру. У ньому планується відкрити недільну приходську школу. Згідно з затвердженою проектною документацією, корпус являтиме собою двоповерхову споруду із цокольним і мансардним поверхами, в якій знаходяться навчальні класи на десять–п'ятнадцять слухачів. Проектом також передбачено влаштування в структурі будівлі церкви, трапезної, буфету, адміністративних та інших допоміжних приміщень.

Ще одним прикладом розташування навчального закладу в контексті храмового комплексу може бути *недільна приходська школа при соборі Святої Ольги*, замовником будівництва якої виступила Свято-Ольгинська парафія Української православної церкви. До складу комплексу входять: церква Св. Всеволода, собор Св. Ольги, дзвіниця, адміністративний будинок і будинок священика, в якому функціонує приходська школа. Ця будівля являє собою двоповерхову із цокольним і мансардним поверхами споруду в якій знаходяться навчальні, просвітні й адміністративних приміщення.

Аналізуючи ситуацію, що склалася в Україні у сучасному будівництві православних духовних навчальних закладів і сакральних споруд, можна виділити низку тенденцій у проектуванні. Один із напрямів полягає у передбаченні в архітектурно-розпланувальній структурі сакральних об'єктів, що проектуються, навчального блоку з розвиненою інфраструктурою (бібліотекою, залом для зібрань, комп'ютерним класом та ін.), в якому за необхідності можуть функціонувати православні духовні навчальні заклади. У проектуванні простежується чітка тенденція до комплексного вирішення об'ємно-просторової композиції.

Досить цікавим є російський досвід проектування духовних навчальних закладів, оскільки на сьогодні Російська Федерація є найпрогресивнішою країною з усіх пострадянських держав у сфері розвитку духовної освіти. Так, наприклад, у Москві, згідно з інформацією відділу релігійної освіти та катехізації Російської православної церкви, зареєстровано більше двадцять недержавних середніх загальноосвітніх навчальних закладів; близько 150 недільних шкіл та три православні вищі навчальні заклади [93].

Слід відзначити, що благодійність і духовна освіта у Росії також мають глибоке історичне коріння. Після реформи 1861 р. міністр народної освіти Російської імперії О. В. Головнін та обер-прокурор Святішого Синоду О. П. Ахматов

1

2

Недільно-приходська школа при соборі Св. Ольги
із допоміжними спорудами у Києві (архіт. В. І. Шпара).

1. Загальний вигляд і план першого поверху. 2. Генплан

спільно склали проект положення про передачу справи початкової народної освіти у відомство церкви. Церковні школи стали швидко розповсюджуватись; за два роки (1862–1863 рр.) їх було засновано одна тисяча чотириста на додаток до тих семи тисяч, що вже функціонували. При розробці у 1880-х рр. нового проекту про церковні школи Комітет Міністрів і Святіший Синод визнали, що «вплив духовенства має розповсюджуватись на всі види училищ», і вважали за необхідне сконцентрувати всю справу початкової освіти у духовному відом-

Загальний вигляд Олексіївського монастиря у Москві. Фото 1882 р.

стві; вилучити її з рук земств. Однак на перший період було вирішено обмежитись розширенням і покращенням мережі церковних шкіл. 13 липня 1884 р. було опубліковано правила про церковно-приходські школи. Школи мають знаходитись у «тісній внутрішній єдності» з приходськими храмами: «приходський храм із святими іконами, що знаходяться в ньому, повинен бути наглядною школою віри і благочестя для дітей». Керувати такими школами, а також навчати дітей, повинні були приходські священики [83].

Наприкінці XIX ст. у Російській Імперії працювала розгалужена мережа закладів соціальної підтримки не лише безпритульних, але й знедолених дітей. Будинки працелюбства з'явились в Росії у першій половині XIX ст. На державному утриманні проживали і навчались бідні та безпритульні дівчата. 1821 року у Рязані було відкрито будинок працелюбства, який включав початкову школу для убогих дітей і богадільню для пристарілих та інвалідів.

Сучасні православні загальноосвітні навчальні заклади Росії умовно можна розділити на дві основні групи: за принципом релігійності та строгості.

1

2

Церковно-приходська школа
при храмі Всіх Святих
Ново-Олексіївського монастиря у Москві

1. Будівля школи. 2. Ситуаційний план. 3. Храм Всіх Святих

Заклади створюються здебільшого православними громадами чи приватними організаціями за сприяння Патріархату Російської православної церкви. Міністерство освіти Російської Федерації веде акредитацію цих шкіл і слідкує за рівнем викладання загальноосвітньої програми.

Досить відомою у Москві є православна школа *при храмі Всіх Святих колишнього Ново-Олексіївського жіночого монастиря* (Красносільський пров., 5, спор. 1). Його ансамбль у Красному селі формувався упродовж другої половини XIX ст. До наших часів збереглися два двоповерхові корпуси колишніх келій, які згодом були надбудовані. По центральній осі ансамблю розташований відновлений 1991 р. храм Всіх Святих [101]. Сьогодні на території монастиря функціонує церковно-приходська школа, богадільня, а також Центр соціального захисту. Школа знаходиться в одному з реконструйованих корпусів колишніх келій монастиря і являє собою п'ятиповерхову цегляну споруду, прямокутну в плані, коридорного типу із малопристосованими до навчального процесу приміщеннями.

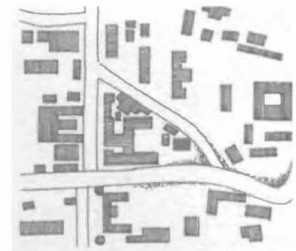

1

2

Православна школа ім. Св. Князя Данила при Даниловому монастирі у Москві.

1. Ситуаційний план. 2. Загальний вигляд

При Даниловому монастирі (Москва, Данилівський вал, 13-а), який вважається першим у Москві монастирем, сьогодні також функціонує *православна школа ім. Св. Князя Данила*. Цей духовний комплекс завжди був осередком благодійності міста: при монастирі працювала богадільня для жінок похилого віку, а також священнослужителів; після 1917 р. Данилівський монастир також стає притулком для архієреїв. 1929 року була прийнята постанова про закриття монастиря й організацію в його стінах «ізолятора для дітей репресованих громадян» [90]. До 1930-го р. на російських теренах було закрито всі діючі монастирі загальною кількістю до однієї тисячі двохсот. 1931 року у Свято-Даниловому монастирі відкривають дитячу колонію. І лише наприкінці XX ст. Свято-Данилів монастир передали Московській Патріархії і, зважаючи на прохання Російської православної церкви, урядом СРСР було прийнято рішення про створення на його території Адміністративного центру Московського Патріархату. Роботи з реставрації монастиря відбувалися під керівництвом архітектора С. Кравченка і були завершені до святкування 1000-ліття Хрещення Русі. Сьогодні братія монастиря здійснює активну благодійну діяльність у лікарняних і дитячих закладах, а також у пенітенціарних закладах. Окрім того, ченці викладають у світських і духовних вищих навчальних закладах. 2000 року при

1

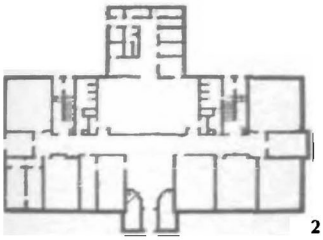

2

3

Традиційна гімназія у Москві 1. Ситуаційний план. 2. План першого поверху. 3. Загальний вигляд

монастирі засновано Благодійний фонд Св. Князя Данила. Серед програм Фонду: організація та проведення дитячих благодійних різдвяних і пасхальних свят, духовно-моральне виховання. На сьогодні при монастирі працює недільна школа, катехізисні курси для дорослих та Центр духовного розвитку людини. Співробітники недільної школи та Центру проводять заняття у будинку дитини № 17, підлітковому центрі «Діти вулиці», дитячій психіатричній лікарні № 6, школах, інтернатах, лікарнях. При Свято-Даниловому монастирі відкрито Регентські курси, на яких готують керівників церковних хорів, а також регентів дитячих хорів недільних шкіл.

До другої групи недержавних православних навчальних закладів Москви можна віднести *Традиційну гімназію* (Тессинський пров., 3). Заклад засновано 1992 року. На сьогодні у гімназії є повний набір класів — з першого по одинадцятий, — в яких навчається близько 180 дітей. Окрім загальноосвітніх предметів, в усіх класах викладається Закон Божий, церковнослов'янська мова, історія Російської православної церкви та церковний спів. У гімназії також є курси шиття, в'язання, плетення, різьби, столярного ремесла та ін. За архітектурно-розпланувальною структурою Традиційна гімназія являє собою чотириповерхову споруду коридорного типу із вбудованим домовим храмом в ім'я

1

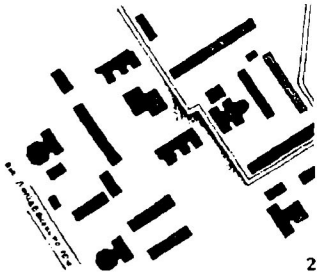

2

Православна класична гімназія «Ховрино» у Москві **1.** Загальний вигляд. **2.** Ситуаційний план

Св. вмч Петра (Полянського), митрополита Крутицького, на верхньому поверсі. Завершення храму виконане у російсько-візантійському стилі. Традиційна гімназія на сьогодні вважається найкращою духовною навчальною спорудою у Москві з точки зору архітектурно-розпланувального вирішення її композиції, оскільки в об'ємі споруди закладено всі необхідні для здійснення навчального процесу групи приміщень.

Прикладом класичної гімназії може бути *православна гімназія «Ховрино»* (Москва, вул. Ляпідевського, 10-а, д/с № 174). Навчання тут ведеться з першого по одинадцятий класи. Окрім основної загальноосвітньої програми, гімназисти вивчають Закон Божий, церковний спів, грецьку та сербську мови, військову історію Росії тощо. У гімназії діють гуртки та секції православного хорового співу, музики, працює ізостудія та школа рукопашного бою [95]. На сьогодні гімназія не має власної будівлі, а лише орендує приміщення споруди дитячого садка (типовий проект). Внутрішнє перерозпланування приміщень у споруді майже не проводилось, лише колишній спортивний зал переобладнано під гімназичний храм.

Прикладом музичного духовного навчального закладу може бути також *Ре-*

1

2

3

Регентсько-співоча семінарія при Богоявленському чоловічому монастирі у Москві

1. Ситуаційний план. 2. Семінарія. 3. Вид на західний притвор та корпус келій, фото 1979 р.

гентсько-співоча семінарія при Богоявленському чоловічому монастирі (Москва, Богоявленський пров., 2). Самий монастир заснований 1296 р. святим благовірним князем Данилом Московським. Ансамбль монастирського комплексу формує: надбрамна церква Різдва Іоанна Предтечі, надбрамна Спаська церква, «Афонська» каплиця, Богоявленський собор — архітектурна домінанта монастиря [101]. На сьогодні при монастирі функціонує московська регентсько-співоча семінарія. При семінарії існують такі форми навчання, як вечірні курси, ліцейні та семінарські класи, а також вищі курси [89]. У ліцейних класах здійснюється початкова підготовка співаків у сфері церковно-хорового співу. На вечірні курси приймаються особи, які мають на меті стати співаками або регентами церковних богослужебних хорів. Семінарія надає студентам професійну, середньо-спеціальну освіту на зразок хорових і вокальних відділень музичних училищ. Вищі курси є останньою сходинкою у структурі духовно-музичної освіти Московської регентсько-співочої семінарії, на яких майже два роки готують спеціалістів у галузі управління церковним богослужебним хором і духовно-музичної педагогіки. Регентсько-співоча семінарія на сьогодні функціонує у триповерховій споруді, яка є складовою комплексу монастиря.

Прикладом вищого православного духовного навчального закладу може бути *Російський православний університет* (Москва, пров. Чернишевського, 11-а), заснований 1993 року. З 1999-го р. університет має державну акредитацію і видає диплом державного зразка, який дає право працювати не лише у церковних, але й у державних установах. Термін навчання становить п'ять років. При університеті працює вісім факультетів. Специфіка навчального закладу полягає у поєднанні світської гуманітарної освіти з церковно-історичною богословською освітою [96]. Стосовно архітектурних форм Російського православного університету слід зазначити, що заклад функціонує у нежитловій двоповерховій споруді, пристосованій під потреби навчального закладу.

Характеризуючи стан проектування Московських православних навчальних закладів, слід зазначити, що лише окремі з них мають власні, запроектовані з урахуванням специфіки православної освіти будівлі із власним храмом в структурі закладу, або ж на його території.

Аналіз сучасного стану мережі та матеріально-технічної бази православних духовних навчальних закладів Російської Федерації здійснювався переважно шляхом натурного обстеження, завдяки чому вдалось виявити чимало недоліків сучасного стану матеріально-технічної бази й організації навчального процесу.

У процесі дослідження проведено аналіз більше тридцяти об'єктів за різними параметрами. Порівняльна характеристика базується на натурних дослідженнях, графоаналітичному аналізі фотоматеріалів і креслеників православних духовних навчальних закладів. Переважна більшість обстежених об'єктів містить у складі такі основні функціональні групи: навчальну (іноді навчально-прикладну), сакральну, адміністративну, харчову, господарську, житлову. До складу навчальної групи входять класи для занять (іноді для прикладної праці: золотошвейні, золотарні майстерні та ін.). Навчальні класи духовних закладів, як правило, подібні за розміром та розстановкою обладнання до класів загальноосвітніх установ місткістю на 20–25 слухачів.

Результати анкетного опитування, проведеного серед керівництва провідних духовних навчальних закладів України та Російської Федерації, засвідчили нестачу площ навчальних і просвітніх приміщень у деяких з них. Варто зазначити, що у більшості обстежених об'єктів відсутня така надзвичайно важлива група приміщень, як медична, до якої має входити пункт надання первинної медичної допомоги. Більшість обстежених житлових кімнат (келій) духовних навчальних

1

2

Російський православний університет у Москві 1. Ситуаційний план. 2. Загальний вигляд

установ опинилися малопристосованими для повноцінного проживання та навчання. Так, наприклад, як показали результати обстеження, у келіях, зазвичай, проживає чотири–шість вихованців у досить стиснених умовах, у той час як відповідно до нормативів оптимальними вважаються кімнати на два — максимум три вихованці, площа спальної зони в яких приймається не менше 4 $м^2$ на одне спальне місце. Результати обстеження також показали, що функціонуючим на сьогодні духовним навчальним закладам для проведення повноцінного освітнього процесу, як правило, суттєво бракує навчальних приміщень, а також — можливості забезпечити іногородніх слухачів місцями у гуртожитках. Бажаним також є збільшення площ в іконописних майстернях і залах хорового співу, а також площ дозвіллєво-просвітніх приміщень. Втім, аналіз досвіду проектування та будівництва православних духовних навчальних закладів України та Росії дав змогу виявити найбільш актуальні проблеми.

Розглядаючи питання розвитку християнської духовно-просвітньої діяльності у світовому контексті, слід зазначити, що благодійність і духовна освіта у країнах Європи також мають давню історію. Ще на початку XVI ст. в Європі під дахом чернечих орденів працювало близько тридцяти виховних будинків, в яких займались благодійністю та просвітницькою діяльністю.

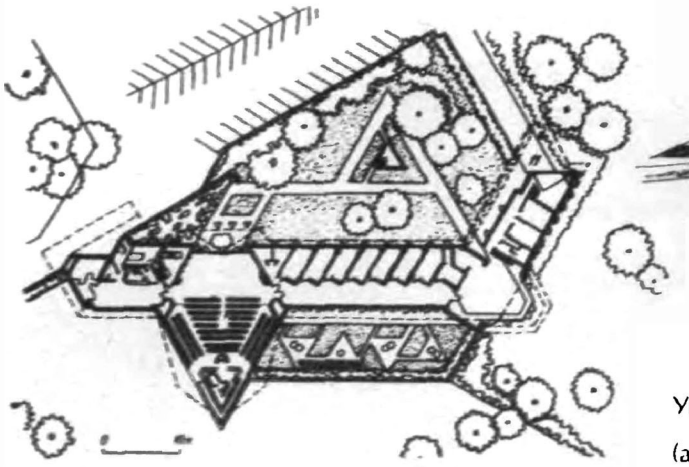

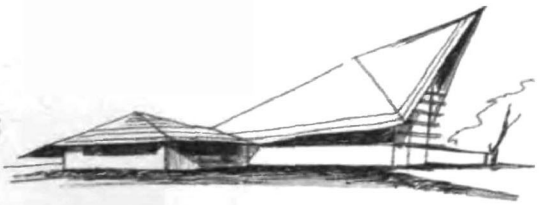

Унітарна церква у Медісоні
(архіт. Ф. Л. Райт)

На відміну від вітчизняної практики проектування християнських навчальних та благочинних закладів, що відроджується нерішуче, зарубіжний досвід демонструє широкий діапазон нових образних рішень. Релігійні течії (особливо католицизм і протестантизм) прагнуть не відставати від духу сучасності, всіляко утримують позиції, намагаючись в такий спосіб збільшити сферу впливу у суспільстві. Духовенством робляться позитивні спроби пристосувати релігійну доктрину до сучасного життя, у дечому спростити церковні обряди та послабити жорсткі канони. Церковнослужителі охоче беруть до уваги всі новітні концепції в мистецтві, дають «зелене світло» новаторським, дещо навіть ризикованим проектам. Підтримавши концепцію наближення церкви до суспільства у сакральній архітектурі, у нових проектах митці прагнуть до простоти, камерності, логічності споруд.

Багатофункціональність споруд, за допомогою якої робляться спроби привернути людей до церкви, потребує особливих прийомів архітектурно-просторової композиції [69].

Ідею демократизації церкви активно підтримав і розвивав у власній творчості архітектор Ф. Л. Райт. Концепція наближення церкви до народу яскраво втілилась у його проекті *унітарної церкви у Медісоні* (1950–1955 рр.). В цьому проекті митець намагається висловити протест проти панування зовнішньої форми над внутрішнім простором і «дозволити внутрішньому простору стати зовнішньою архітектурою». Райт виносить об'єкт за межі міста і робить спроби надати йому вигляд заміського клубу [4]. Райт заклав у цей проект концепцію перетворення сакрального об'єкта на досить оригінальний тип громадської споруди:

Вищий духовний інститут
при монастирі Св. Альфонса
у Львові

Приватний ліцей
ім. Блаженного Климентія
Шептицького у Львові

будівлю універсального призначення із сакральною функцією водночас. Цю ідею він продовжував активно розвивати й у наступних творах. До складу Унітарної церкви Райта увійшли молитовний і банкетний зали, недільна школа, кухня та ін. В архітектурно-просторовій композиції цього об'єкту відсутній традиційний прийом-кліше вертикального розвитку композиції, натомість об'єм трактується як частка оточуючого середовища. Сам архітектор характеризував Унітарну церкву в Медісоні як сучасну споруду для масових зібрань і приємного проведення дозвілля, що служить для людського блага та Божої Слави.

Вдало організовано навчально-просвітницьку функцію у сучасних сакральних спорудах католицької церкви. Католики, як правило, поєднують навчальну, сакральну, дозвіллєву, адміністративну, спортивну та багато інших функцій, необхідних для повноцінного розвитку особистості. Цей досвід католицької церкви є досить цікавим і цінним для практики інших конфесій.

Католицькі духовні навчальні заклади Західного регіону, а саме Львова, яскраво репрезентують такі об'єкти як Львівська духовна семінарія та Інститут Святого Духа, Український католицький університет, Вищий духовний інститут при монастирі Св. Альфонса, приватний ліцей імені Блаженного Климентія Шептицького та ін.

Український католицький університет (Львів, вул. Свєнціцького, 17) є приватним науковим і навчальним закладом, заснованим Фондом Св. Климентія. Установа співпрацює з багатьма провідними вищими навчальними закладами України, серед яких: Національний університет «Києво-Могилянська академія», Харківська семінарія, Львівський національний університет ім. Івана Франка та ін. Заклад є спадкоємцем Греко-католицької богословської академії, яку у 1928–1929 рр. створив у Львові митрополит Андрей Шептицький. Академія об'єднувала навколо себе найкращих представників тогочасної західноукраїнської інтелігенції. Вона була єдиним вищим українським навчальним закладом на теренах тодішньої Польщі [99]. 1994 року заклад відновив діяльність під назвою Львівська богословська академія. Вісім років по тому Академію перейменовано на Український католицький університет. На сьогодні в Українському католицькому університеті працює два факультети: філософсько-богословський і гуманітарний. У стінах університету знаходиться найбільша в Україні бібліотека богословської літератури. Заклад функціонує у триповерховій реконструйованій будівлі галерейного типу з мансардним поверхом, у стінах

1

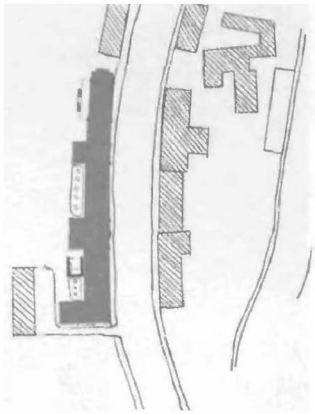

2

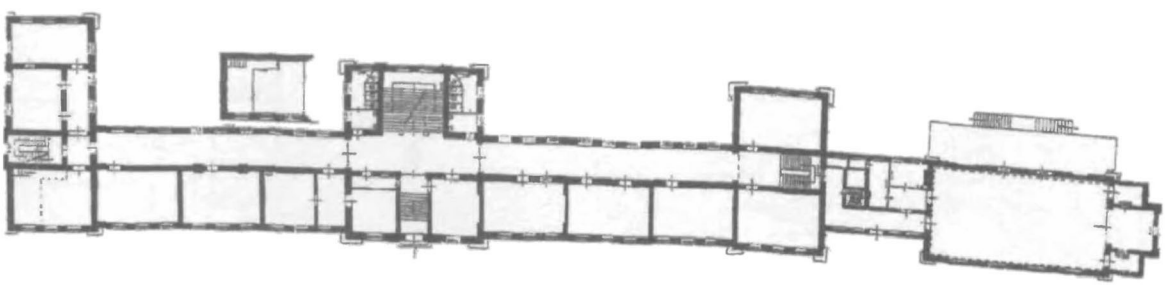

3

Український католицький університет у Львові. 1. Загальний вигляд. 2. Ситуаційний план. 3. План першого поверху

якого знаходиться просвітній осередок: бібліотека з читальним залом, конференц-зал, комп'ютерні класи та інтернет-зали.

Після відкриття 2005 р. у Львові *Католицького богословського центру Святого Духа* (вул. Хуторівка) частина навчального процесу зі споруди Українського католицького університету перемістилась до нової університетської споруди, що входить до складу зазначеного Центру. *Новий університетський корпус* — триповерховий з цокольним поверхом. Навчальні приміщення об'єднані холом-рекреацією. До об'єму споруди входить придомова церква. Споруда також містить розвинену просвітницько-навчальну інфраструктуру, до складу якої, окрім навчальних аудиторій, включено: аудиторію для зборів, бібліотеку з читальним залом, студентські та комп'ютерні клуби, кімнати для гуртків та ін. У закладі також є дозвіллєво-рекреаційні приміщення: кімнати відпочинку, ви-

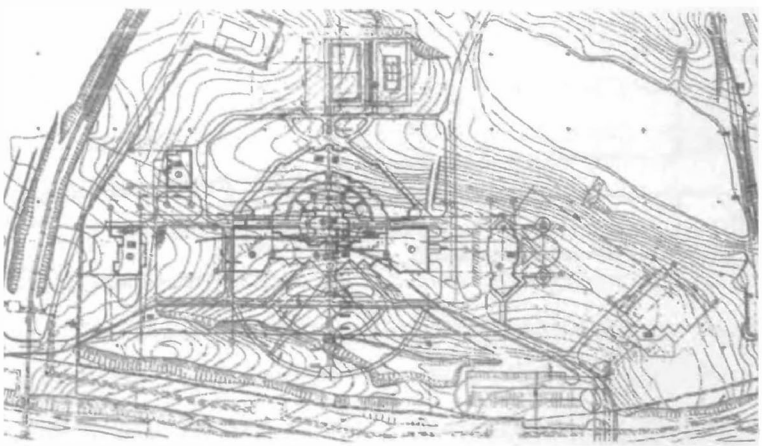

2

4

5

3

Університет і семінарія Святого Духа у Львові

1. Споруда семінарії з планом першого поверху. **2.** Генплан. **3.** Споруда університету. **4.** План другого поверху. **5.** План першого поверху

1

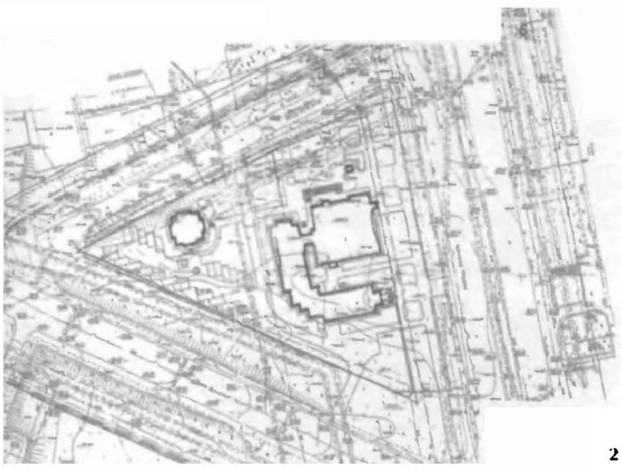

2

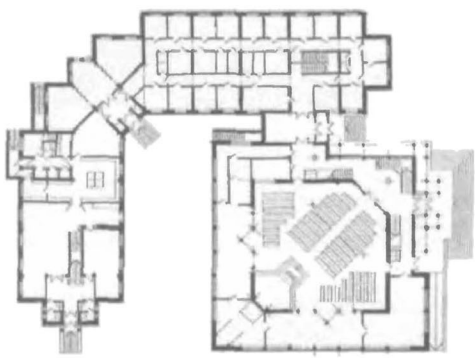

3

Костел, приходський будинок і християнський культурно-просвітницький центр Всеукраїнського братства Менших Братів Капуцинів у Києві (архіт. С. В. Бабушкін) 1. Загальний вигляд. 2. Генплан. 3. План першого поверху

кладацькі, кав'ярні, їдальня, спортивний зал. Архітектура Українського католицького університету Святого Духа — приклад застосування сучасного прийому компактності у вирішенні об'ємно-розпланувальної композиції духовного навчального закладу. До складу Католицького богословського центру Святого Духу належить також *семінарія Святого Духа*, історія якої бере початок від 1783 р., коли у Львові було засновано Греко-католицьку семінарію з метою підготовки священнослужителів для Галичини, Закарпаття, Югославії, Хорватії. Львівську духовну семінарію двічі закривали, і лише наприкінці 80-х — на початку 90-х рр. XX ст., коли Українська греко-католицька церква поступово легалізувалася, поволі з'являється молодь, яка прагне навчатись у семінарії, ставлячи таким чином питання про відновлення Греко-католицької семінарії.

На сьогодні новозбудована споруда семінарії являє собою двоповерховий зблокований комплекс із розвиненою об'ємно-просторовою композицією, до складу якої входить архітектурна домінанта: церква Святого Духа. Семінарський комплекс складається з п'яти основних блоків: навчального, готельного, сакрального, спортивного та трапезного. Комплекс виконаний у сучасних лаконічних, однак досить пластичних архітектурних формах, із застосуванням другого світла у вирішенні інтер'єру їдальні, а також рекреаційних кімнат. Одним словом, семінарія Святого Духа — вдалий приклад застосування блочного прийому у вирішенні архітектурно-просторової організації сучасного духовного навчального закладу.

Досить відомим католицьким закладом Києва є *культурно-просвітній центр Всеукраїнського Братства Менших Братів Капуцинів* (бульв. Перова). Будівництво об'єкту, замовником якого виступило Всеукраїнське благодійне Братство, розпочато 1999 року. Розвинена об'ємно-просторова композиція комплексу включає в себе чотири основні блоки: костьол (архітектурна домінанта композиції), об'єднаний із культурно-просвітнім центром, окремо розташований малий молитовний дім та дзвіницю. Будівля центру одноповерхова, з коридорною розпланувальною схемою, з цокольним і мансардним поверхами. До складу центру входять навчальні приміщення, сакральне ядро, готельний блок, трапезний та адміністративний блоки. Домінуюча роль належить навчальним приміщенням, що свідчить про провідну роль просвітництва у духовному житті католиків.

Навчальна функція присутня і в *Духовному комплексі Української греко-католицької церкви*, що знаходиться у Лівобережному громадському центрі Києва. Комплекс складається з кафедрального собору із залом для зібрань на 250 місць та двоповерхової резиденції екзарха, до складу якої входять навчальні приміщення, житлові кімнати для приїжджих, представницькі приміщення, а також ресторанний блок з допоміжними приміщеннями. Будівельні роботи, замовником яких виступила Українська греко-католицька церква, ще тривають. Резиденція екзарха, по центральній осі якої розташовано кафедральний собор, П-подібна у плані, із внутрішнім дворовим простором. У бічних крилах першого поверху містяться групи навчальних приміщень, центральну частину формують приміщення громадсько-адміністративного призначення. Як бачимо, у функціонально-розпланувальній структурі резиденції передбаче-

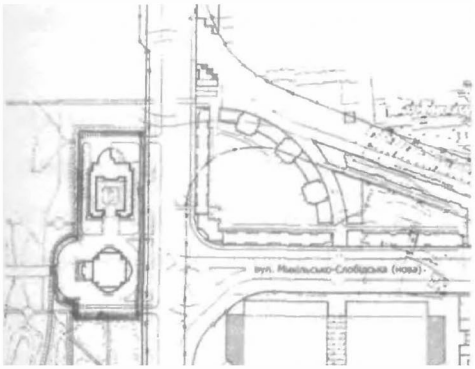

1

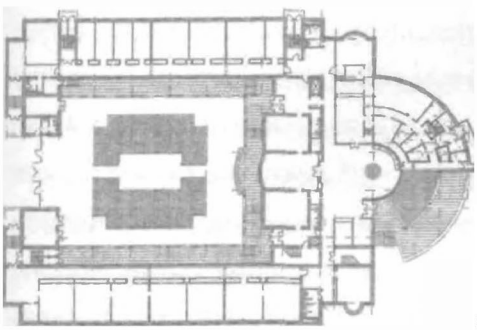

2

3

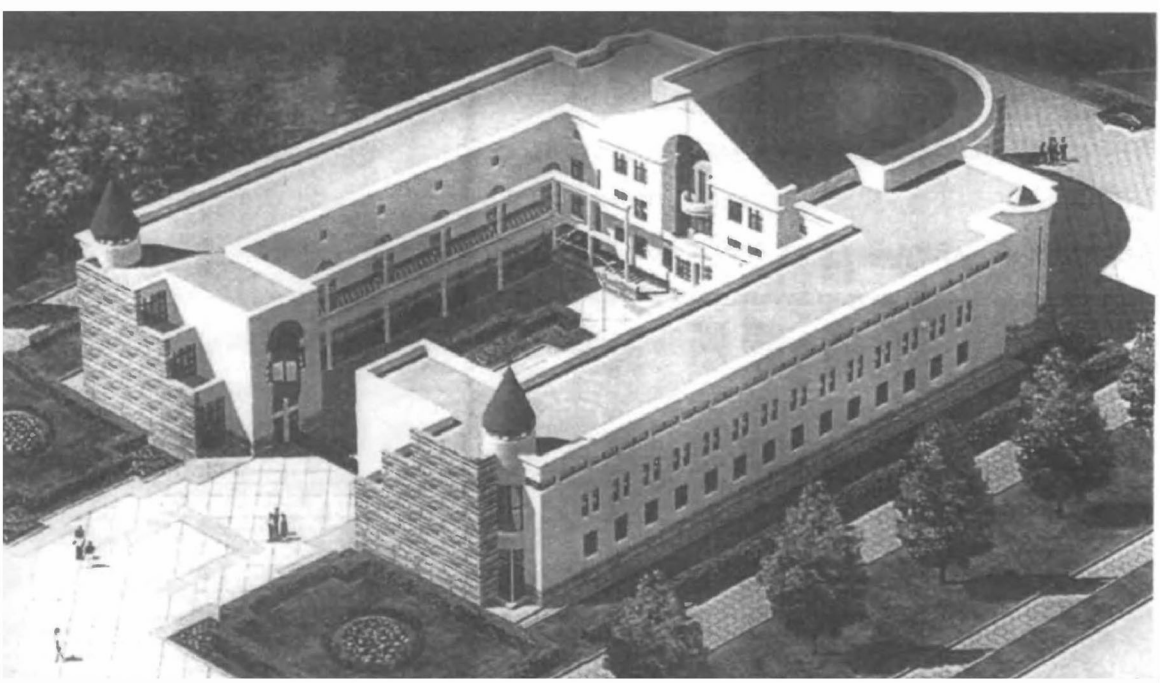

4

Кафедральний собор Української греко-католицької церкви та резиденція екзарха з допоміжними приміщеннями, Київ (архіт. М. А. Левчук)

1. Генплан. **2.** План першого поверху резиденції екзарха. **3.** Будівництво собору. **4.** 3-D модель резиденції екзарха

на значна кількість просторів для проведення просвітницько-навчальної роботи із прочанами.

Підбиваючи підсумки аналізу проектування та будівництва католицьких духовних навчальних закладів, можна зробити висновок, що ці установи нерозривно пов'язані з сакральним ядром (сакральною спорудою). Католицька сакральна архітектура XX — початку XXI ст. є прикладом впровадження нової концепції храму як споруди універсального призначення, в якій з'являються такі новаторські, незвичні для православ'я, приміщення як конференц-зали, дискусійні клуби, зали для переговорів, кімнати для гуртових занять, комп'ютерні та читальні зали, кімнати відпочинку, кафе, спортивні зали тощо. Католицькі сакральні комплекси, як правило, розташовані у живописних куточках міста, або винесені на лоно природи і мають вигляд заміського клубу, який, у свою чергу, є не лише місцем спільної молитви, але і цікавим для людей місцем зібрань. У сакральній архітектурі католики підтримали концепцію наближення церкви до суспільства. Сучасна католицька архітектура являє собою неперевантажену деталями форму, приємну для ока; форму, що не пригнічує величчю.

Розглянуті приклади проектування та будівництва дали можливість виявити певну сучасну тенденцію у вирішенні об'ємно-розпланувальної композиції, що полягає в універсальності, укрупненні закладів і наближенні цих установ до прочан.

ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Аналіз функціонуючих православних духовних навчальних закладів дозволив виявити основні чинники, які впливають на формування установ цього типу. Нами встановлено два основні види чинників: *зовнішні (екзогенні)* та *внутрішні (ендогенні)* [116].

До зовнішніх чинників належать історико-етнографічний, соціально-економічний і соціально-педагогічний, природнокліматичний, містобудівний. До внутрішніх чинників належать: чинник архітектурної та художньої виразності, функціональний, економічний і конструктивний.

Історико-етнографічний чинник впливає на формування православних духовних навчальних закладів шляхом накопичення та передачі досвіду, завдяки якому відбувається удосконалення та подальший розвиток духовних навчальних закладів. Аналіз та узагальнення літературних джерел і досвіду проектування духовних установ свідчить, що християнська освіта в Україні має глибоке історичне коріння і завжди була тісно пов'язана з суспільним і церковним життям. Історично склалося, що населення України є досить різноманітним за етнічним складом. Кожний регіон України має власні традиції, культурні надбання та показники релігійності. За даними Державного комітету України у справах релігій на 1.01.2006 в України зареєстровано 15 387 православних громад. Так, у Західному регіоні зафіксовано відповідно 5 868 православних громад, у Центральному — відповідно 5 307 релігійних громад, у Східному — відповідно 1 965 православних громад [129]. Ці дані свідчать, що рівень релігійності суспільства на теренах України нерівномірний, а отже неоднаковою є й потреба у будівництві сакральних споруд і духовних навчальних установ у тому чи іншому ареалі.

Відповідно до архітектурно-етнографічного районування України виділено шість основних регіонів: Полісся, Карпати, Поділля, Середнє Придніпров'я,

Полтавщина та Слобожанщина, Південь [111]. Для народної архітектури громадських споруд різних районів України характерна подібність основних принципів розпланувальної структури, об'ємно-просторової композиції, архітектурного та художнього рішення, що свідчить про єдину основу українського зодчества. Разом з тим, різниця умов будівництва у кожному конкретному регіоні у певний період розвитку суттєво вплинула на архітектуру, надавши їй специфічних особливостей. В архітектурі того чи іншого регіону в більшості випадків можна знайти провідний мотив, що має значний, а часом вирішальний вплив на загальнохудожнє рішення споруди. В окремих районах основну увагу зосереджено на декоративному оздобленні великих площин стін, в інших — головним є вирішення даху, виділення головного входу [112].

Так *Полісся* характеризується бідністю економічних ресурсів. Ці обставини створили умови, за яких архітектура немов застигла у розвитку, зберігаючи багато архаїчних рис. Об'ємно-просторову композицію будівель православних духовних навчальних закладів для Поліського регіону може характеризувати компактність і виразність фасадів із застосуванням різьблення.

Своєрідною рисою споруд *Карпат* є сполучення високих, стрімких дахів, критих ґонтом, з великими площинами рублених стін. М'який темно-сріблястий колір стін і дахів, якого з часом набуває дерево, добре поєднується з пейзажами цього куточка України. В архітектурі будівель регіону можна чітко простежити вплив таких сусідніх країн, як Польща, Словаччина, Угорщина. Частково це можна пояснити постійною роздробленістю України, її залежністю від сусідів. Характерною рисою архітектури православних духовних навчальних закладів для Карпат має бути вертикальність і виразність композиції. Пропорції планів можуть бути наближені до золотого розтину, дещо нагадувати ґражди — традиційне гуцульське житло.

Поділля довгий час перебувало під гнітом польської шляхти, яка намагалась його асимілювати. Архітектура Поділля досить виразна і самобутня. Для цього регіону характерні компактні об'ємно-розпланувальні композиційні схеми. Характерною рисою архітектури православних духовних навчальних закладів для Поділля має стати поєднання простого, стриманого за формами об'єму з мальовничими фасадами (активне застосування настінного розпису, мозаїки тощо).

Культурно-етнографічні традиції *Середнього Придніпров'я* сформувались під впливом архітектури Росії. В архітектурній композиції громадських споруд

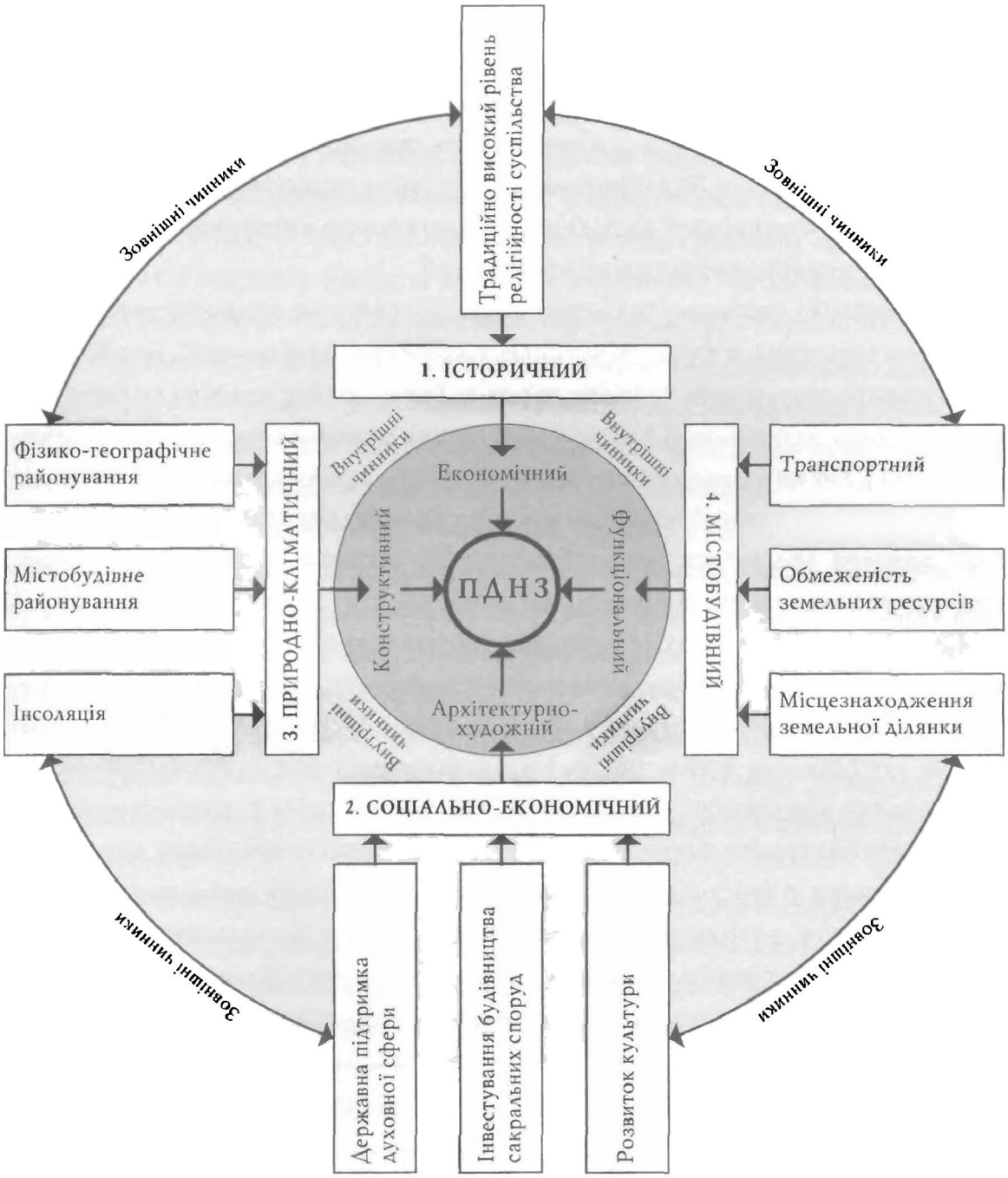

Основні чинники, що впливають на формування православних духовних навчальних закладів

цього регіону простежується раціональність і стриманість, російські архітектурні мотиви та тенденції (класицистичні мотиви або ж мотиви синодальної архітектури). У розпланувальній структурі переважає пропорція співвідношення сторін 1,1 : 1,3. Характерним для архітектури православних духовних навчальних закладів Середньої Наддніпрянщини має стати традиційне поєднання білих площин стін із чотирисхилими дахами, що узагальнить в собі основні і найбільш типові риси української народної архітектури.

Територія *Полтавщини* та *Слобожанщини* є районом спільного україно-російського заселення, в якому перетнулися культури українського, російського, білоруського, польського та інших народів. Тут особливо яскраво позначились взаємовпливи матеріальної і духовної культури українського і російського народів [111]. Об'ємно-розпланувальним рішенням православних духовних навчальних закладів для цієї території має бути притаманна компактність, архітектура повинна виділятися масштабністю всієї споруди, органічністю рішень, простотою і виразністю архітектурної композиції.

Своєрідність історичних та природнокліматичних умов *Українського півдня* мала значний вплив на формування архітектури цього району. Інтенсивне заселення Півдня України відбулось у другій половині XVIII–XIX ст. Поряд з українцями тут селилося багато росіян і представників інших національностей, що вплинуло і на архітектуру, специфічною особливістю якої є різноманітність прийомів й архітектурних форм. У цьому регіоні доречно проектувати духовні навчальні заклади із двосхилими дахами та потужними, монументальними стінами.

Таким чином, архітектура православних духовних навчальних закладів поряд із загальними рисами, повинна мати відмінності й особливості у кожній етнографічній зоні. Особливостями будівництва православних духовних навчальних закладів у сучасних умовах є органічне поєднання найкращих народних архітектурно-будівельних і художніх традицій із сучасними вимогами до навчального процесу.

Соціально-економічний чинник — це вплив соціально-культурної політики держави та добробуту країни на формування сакральної архітектури загалом і духовних навчальних установ зокрема. Так, роль Києва як столиці незалежної держави багато до чого зобов'язує. Місто повинно мати не просто статус, але й вигляд одного з культурно-історичних, духовних центрів Європи. Із набуттям незалежності спостерігається підвищення інтересу до будівництва об'єктів са-

кральної архітектури, культурно-мистецьких і духовних центрів, які згодом стануть гордістю та духовним надбанням нації.

Ще на початку 1990-х постало питання необхідності відтворення зруйнованих сакральних об'єктів. Ця ініціатива, що переважно належала українській інтелігенції, була підтримана на державному рівні: підписано Указ Президента України № 1138/95 від 9.12.1995 «Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури», Постанову Кабінету Міністрів України № 700 від 23.04.1999 «Про Програму відтворення видатних пам'яток історії та культури України», Розпорядження Президента № 20 від 27.01.1996 «Про першочергові заходи щодо відбудови комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря та Успенського собору Києво-Печерської лаври у місті Києві», розпорядження Київського міського голови № 870 від 12.06.1996, виділено відповідні кошти на будівництво.

Відтворення та будівництво сакральних споруд, у свою чергу, приводить до збільшення потреби у священнослужителях і фахівцях-священиках. У зв'язку з цим актуальним є завдання організації достатньої кількості духовних навчальних закладів різних рівнів, спроможних найближчим часом задовольнити потребу у високоякісній духовній освіті.

Втім, паралельно із новим будівництвом, значна увага повинна приділяється реконструкції та модернізації вже функціонуючих установ, приведенню їх у відповідність до сучасних вимог, можливості перспективного розвитку та розширення.

Виконання соціально-економічних вимог також ставить перед архітектором задачі пошуку нових, більш прогресивних типів духовних навчальних споруд, удосконалення методів їх проектування тощо. Для цього необхідно вирішити ряд основних задач: визначити перспективні типи духовних навчальних закладів; підвищити їх архітектурно-композиційні якості; визначити та в подальшому застосовувати принципи гнучкого розпланування та трансформації приміщень; удосконалити методику проектування; запропонувати нові конструктивні системи у галузі будівництва цих закладів.

Соціально-педагогічні чинники мають важливе значення при проектуванні православних духовних навчальних закладів. Ці чинники формують функціонально-розпланувальну структуру майбутнього закладу. Вони диктують не лише появу в структурі споруди нових функціональних приміщень, але й впливають на архітектурну композицію об'єкту.

При проектуванні православних духовних навчальних закладів завдання проектувальника зводиться до необхідності створення цілісного навчального середовища, в якому були б ураховані усі зовнішні та внутрішні чинники, що формують його архітектурні форми. Соціально-педагогічні вимоги є тими чинниками, що значною мірою обумовлюють характер проектованого духовного навчального закладу.

Під час дослідження було проведено бесіди з викладачами, представниками адміністрації духовних закладів з метою почути їх думку щодо недоліків сучасної духовної освіти в Україні. Бесіди проводились із представниками духовенства таких установ: настоятелем Свято-Троїцького Іонинського монастиря (Київ), на території якого функціонує церковноприходська школа та православне видавництво; вченим секретарем Київської духовної академії та семінарії Київського Патріархату; інспектором Київської духовної академії та семінарії Московського Патріархату; священнослужителем Одеської духовної семінарії; інспектором Харківської духовної семінарії; священнослужителем Волинської духовної семінарії Київського Патріархату; секретарем Львівської духовної семінарії; настоятелем храмового комплексу Св. Ольги, на території якої функціонує недільна школа (Київ); директором православної гімназії (Москва).

Проведені бесіди дозволили всебічно проаналізувати сучасні підходи до організації роботи закладів. Так, наприклад, на думку більшості опитаних, сучасний духовний освітній заклад має являти собою складний багатофункціональний комплекс. У ході розмов було встановлено, що оптимальна кількість вихованців у класах духовної семінарії повинна становити двадцять осіб, у той час, як на практиці наповненість класів становить 30–35 учнів, а іноді сорок. Під час натурних обстежень з'ясувалося, що більшість закладів функціонує у реконструйованих спорудах, в яких переважно спостерігається невідповідність функціонально-розпланувальної організації змісту духовної установи.

На основі результатів опитування, пропонується така організація духовних закладів:

– класи бажано приймати кількістю 20–25 вихованців у семінарії і 10–15 — в академії;

– при православних духовних навчальних закладах бажано передбачати гуртожитки для іногородніх вихованців, а також місця для занять спортом;

– при закладах доречно створювати теологічний, регентський, місіонерський факультети, відкривати християнсько-педагогічні курси, а також факультети для дівчат (золотошвейний, хорового співу тощо);

– при духовних навчальних закладах необхідно організовувати громадсько-просвітні сектори, запроваджувати систему літніх православних таборів;

– доречним є напрям щодо укрупнення закладів.

З аналізу різних форм і систем православної духовної освіти в Україні та за кордоном стає зрозумілим, що сучасні освітні вимоги є основними формотворчими чинниками, які обумовлюють необхідність удосконалення діючих закладів і впровадження нових альтернативних типів.

Природнокліматичний чинник — один із найважливіших чинників, що впливає на розвиток православних духовних навчальних закладів.

До числа природнокліматичних умов, що впливають на архітектурне рішення, належать: кліматичні умови, що характеризуються температурою зимово-літнього періоду, станом вологості; характер рельєфу; геометрія ділянки проектування, наявність зелених насаджень, інженерних комунікацій. Вплив цих чинників проявляється в урахуванні нормативних вимог орієнтації, інсоляції навчальних приміщень, їх аерації, в організації внутрішніх двориків, застосуванні сонцезахисних засобів і влаштуванні додаткових літніх майданчиків у південних районах, у використанні елементів природи — зелених насаджень. Клімат багато в чому визначає характер споруди (відкрита, закрита, терасна) й особливості архітектурних форм. Найважливішими серед природних чинників є інженерно-геологічний чинник і рельєф місцевості. Слід зазначити, що майже вся територія України, окрім невеликої смуги на північному заході, має складні інженерно-геологічні умови будівництва. 75% території займають просадочні ґрунти.

Українські терени можна поділити на чотири проектно-будівельні зони — Центральна, Східна, Південно-Східна, Західна [29]. Згідно з цим районуванням, сакральна архітектура загалом та архітектура духовних навчальних закладів зокрема, зберігаючи загальні типологічні особливості, водночас має свої локальні риси та відмінності у різних зонах.

У *Центральній проектно-будівельній зоні* сконцентровано найбільші промислові та природно-господарські центри, у ній знаходяться найбільш урбанізовані області — Київська та Харківська, — столиці яких є центрами тяжіння

населення України. Центральна проектно-будівельна зона характеризується наявністю досить сприятливих для будівництва лесових ґрунтів.

На території *Західної проектно-будівельної зони* знаходяться досить урбанізовані області України. Ареал належить до IIB природнокліматичної зони з помірним кліматом. Характерною ознакою території є досить активна сейсміка. Особливістю, що впливає на формування об'ємно-просторової композиції та архітектурних форм духовних навчальних споруд у Західній проектно-будівельній зоні, є активний рельєф. Тут доречно будувати духовні заклади терасного типу із урахуванням національного колориту та традицій.

Південно-Східна проектно-будівельної зона відзначається високим рівнем промислово-економічного розвитку з орієнтацією на металургію, видобувну та переробну індустрії. Ці території належать до IIIБ кліматичної зони для якої характерна холодна зима та спекотне літо. Характерною ознакою є несприятлива екологічна ситуація: високий рівень забруднення повітря та ґрунту, а також складні інженерно-геологічні умови. Враховуючи несприятливу екологічну ситуацію, у Південно-Східній проектно-будівельній зоні доречно будувати духовні навчальні заклади із затишними зимовими садами, атріумами, басейнами, застосовувати архітектурні прийоми, які пом'якшують негативний екологічний вплив на людину.

До складу *Південної проектно-будівельної зони* входять Одеська, Миколаївська, Херсонська області, а також Автономна Республіка Крим. Найбільш урбанізованою вважається територія Одеської області. Південна проектно-будівельна зона належить до IIIB і IVB кліматичних районів із м'яким кліматом. Південний берег Криму за географічним положенням і природнокліматичними даними становить велику цінність як перспективна всесвітня зона розвитку відпочинку та туризму. Частина території України — Південний берег Криму та південно-західні райони (Ужгород, Чернівці) — зазнають сейсмічного впливу 7–8 балів. Зважаючи на складні геологічні умови, православні духовні навчальні заклади у цій зоні доречно проектувати блочними, що поділятимуться на відсіки. Завдяки сприятливому клімату зони, в архітектурно-розпланувальну композицію закладів доречно включати відкриті тераси для відпочинку вихованців, галереї, лоджії, а також створювати «зелені дахи» (пласкі дахи, що експлуатуються як рекреаційні зони).

У деяких районах відбувається накладка складних умов будівництва, наприклад, просадочні грунти — гірська місцевість, або просадочні ґрунти — сейс-

міка. При проектуванні та будівництві тут духовних навчальних закладів можна виділити два основних види забудови: рівнинна на пологому рельєфі та терасна на гірському рельєфі.

Пологий рельєф забезпечує сприятливі умови для будівництва. Однак, небезпечним при будівництві на пологому рельєфі є тенденція до створення маловиразної архітектурної композиції. В таких умовах доречно надавати духовним навчальним закладам акцентної або домінантної ролі в оточуючій забудові.

Складний гірський рельєф зі схилами дозволяє робити забудову глибинно. Найбільш оптимальним типом забудови у цих умовах є блочна або павільйонна. При павільйонній забудові найбільш сприятливі ділянки складного рельєфу йдуть під будівництво, а більш складні — для організації парково-рекреаційної зони. Блочна структура споруди дає можливість будувати об'єкти терасами, йдучи за нахилом рельєфу ділянки.

Враховуючи важливість впливу природнокліматичного чиннику на формування духовних навчальних установ, доречно спрямувати зусилля на пошуки нових типів для основних природнокліматичних і проектно-будівельних зон.

Містобудівний чинник впливає на розвиток і формування мережі духовних навчальних закладів. Цей чинник охоплює складний комплекс соціально-економічних, архітектурних, художніх і містобудівних проблем. Передумовами розвитку нових типів православних духовних навчальних закладів виступають: тип міста і його розпланувальна структура, щільність і демографічний склад населення.

При проектуванні православних духовних навчальних закладів значний вплив на архітектурно-розпланувальну організацію здійснює розташування установ цього типу у містобудівних утвореннях. Заклади можуть розташовуватись у міській, приміській і позаміській зонах. У випадку їх розташування у міській зоні є можливість дещо звузити функціональний склад закладу за рахунок кооперування деяких функцій з міськими установами (бібліотека, заклади медичного обслуговування, гуртожитки тощо). Але дуже часто духовні навчальні заклади формуються навколо духовних осередків (монастирів, скитів, церков та ін.), які, у свою чергу, часто розташовуються на досить віддалених від центра міста територіях. Розвиток транспортної інфраструктури цих територій сприятиме зручній доступності до закладів, стане передумовою поступового формування рекреаційної зони навколо об'єктів та здійснення реорганізації закладів.

Транспортний чинник характеризує умови зв'язку православних духовних навчальних закладів з елементами урбанізованого середовища: житловими районами, громадськими об'єктами, історичним центром, місцями праці. Транспортне забезпечення закладів має вирішуватись із передбаченням мінімального перетину транспортних потоків з пішохідними шляхами.

У зв'язку зі зростанням релігійності суспільства перед архітектурною наукою постає задача розробити досить гнучку номенклатуру типів православних духовних навчальних закладів, яка б задовольняла різні умови будівництва у містах із високим, середнім і низьким рівнем релігійності. Із розвитком житлового будівництва й освоєнням нових територій виникло серйозне питання економії земельного фонду. У зв'язку з цим у будівництві особливо крупних і найкрупніших міст спостерігається тенденція до збільшення щільності забудови, перехід на підвищену поверховість і збільшення чисельності населення житлових районів, що в свою чергу приводить до необхідності укрупнення православних духовних навчальних закладів і сакральних осередків.

Архітектурний і художній чинники здійснюють суттєвий вплив на архітектурне та розпланувальне рішення православних духовних навчальних закладів. Укрупнення духовних навчальних закладів, формування духовних навчальних центрів підвищує їх містобудівне значення, посилює композиційну активність у житловій забудові. Підвищення художнього рівня архітектури духовних навчальних закладів сприятиме створенню раціонального й архітектурно-виразного середовища.

Новітні стильові тенденції, напрями і течії завжди мали чималий вплив на архітектуру сакральних споруд загалом та духовних навчальних закладів зокрема. Зародження символізму в архітектурі Заходу спричинило появу такої знакової споруди архітектора Ле Корбюзьє як Капелла Нотр-Дам дю'О у Роншані (1951 р.). Її пропорційність, надзвичайна пластичність, експресивність та авангардність надихнули багатьох архітекторів на творчі, сміливі пошуки нових образів [50].

Конструктивний чинник впливає на вибір конструктивної схеми при проектуванні та будівництві православних духовних навчальних закладів. Вибір раціональної конструктивної схеми іноді має вирішальне значення у творенні образу споруди. Однак більш оптимальним вважається не шлях від вибору конструктивної схеми до проектного рішення, а навпаки — від творення образу до вибору конструктивного рішення, що дозволяє якнайкраще відтворити за-

Таблиця 1

Передумови формування православних духовних навчальних закладів (ПДНЗ)

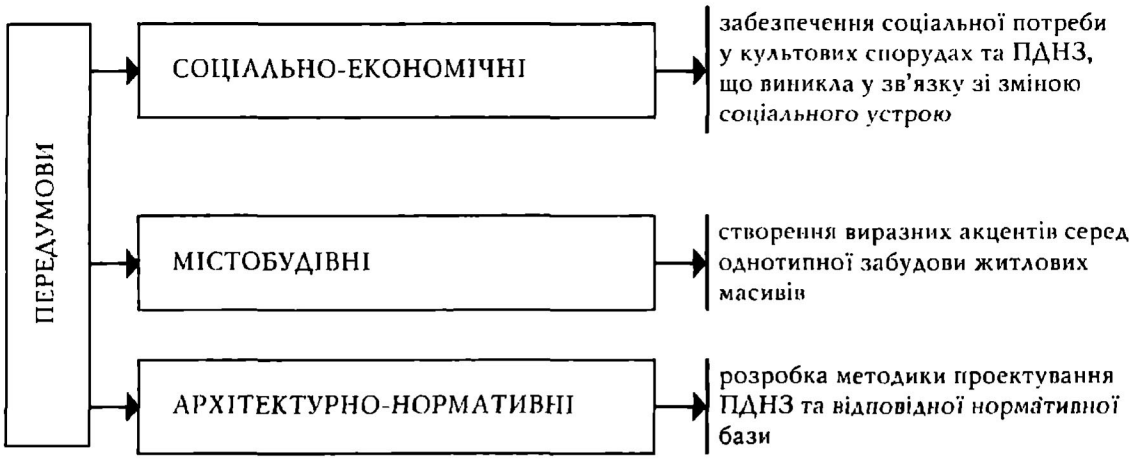

дум архітектора. Сьогодні також ведуться пошуки таких конструктивних схем, які дадуть можливість збільшити розпланувальну міру гнучкості споруди.

У наш час найбільш прогресивним методом зведення сакральних споруд, що дозволяє повною мірою відтворити складне архітектурно-просторове рішення, лишається метод будівництва із монолітного залізобетону (Кафедральний собор УГКЦ у Києві). Застосування залізобетону дозволяє підвищити архітектурну виразність сакральних споруд і православних духовних навчальних закладів.

Функціональний чинник активно впливає на формування комфортних умов для перебування вихованців у тій чи іншій функціональній зоні навчального закладу. Загалом цей чинник тісно пов'язаний із економічною та політичною ситуацією в державі. Так, наприклад, зміна ідеології (панування атеїзму) призводить до занепаду духовних навчальних закладів. У свою чергу впровадження свободи віросповідання, збільшення фінансування з боку держави духовної сфери життєдіяльності суспільства сприяє поступовому зростанню кількості закладів. Крім того, бажано надавати комплексний характер їх функціонально-розпланувальній структурі, завдяки чому в цих установах буде можливо не лише отримувати професійну богословську освіту, але й підвищувати культурний рівень, навчатись мистецтву іконописання, різьблення, золотарства, а також отримати фахову підготовку із золотошвейного ремесла, навчитись хоровому співу, оволодіти професією регента тощо.

Економічний чинник — це прагнення отримати оптимальне співвідношення якості та вартості будівництва, а також економічний у подальшій експлуатації проект православного духовного навчального закладу. До питань економічного характеру, в першу чергу, відносяться витрати тимчасові і постійні. Тимчасові витрати пов'язані з процесом проектування духовного навчального закладу, погодження проектної документації та будівництвом об'єкту; постійні витрати — з його подальшою експлуатацією.

Урахування при проектуванні духовних навчальних закладів специфіки впливу ендогенних та екзогенних чинників дасть можливість досягти більш виразних архітектурних і художніх образів і більш оптимальних функціонально-розпланувальних рішень.

Аналіз чинників, що впливають на формування духовних навчальних закладів, дав можливість виявити основні передумови формування (табл. 1):

Соціально-економічні передумови. За даними Державного комітету у справах релігій, в України збільшується число православних громад і відсоток віруючого населення. Також останнім часом на державному рівні приділяється значна увага питанню підвищення рівня духовності та культури суспільства, зокрема молоді.

Містобудівні. Історично склалося, що правобережна територія Києва багата на сакральні споруди — архітектурні домінанти й акценти у забудові. Однак зовсім по-іншому виглядає ситуація на лівому березі міста. Аналіз архітектури «спальних масивів» показав, що забудова цих територій дуже часто потребує композиційних акцентів, якими можуть бути об'єкти сакральної архітектури, а також духовні навчальні заклади.

Архітектурно-нормативні передумови. За радянської влади у церковній архітектурі відбулось призупинення еволюційного розвитку. У цей період не проводились активні пошуки у напряму нових образних рішень сакральних споруд і духовних навчальних закладів, були частково втрачені навички та методика проектування. Станом на сьогодні ми не маємо ретельно розроблених нормативів з проектування споруд цього типу.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-РОЗПЛАНУВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Для більш зручного переходу до питання структурної організації споруд православних духовних навчальних закладів, варто привести їх різноманітність до певної класифікаційної системи, яка може бути точкою відліку у розробці пропозицій з методики проектування. Слід зазначити, що на сьогодні повна класифікація православних духовних навчальних закладів у науковій літературі відсутня.

Класифікаційна побудова споруд православних духовних навчальних закладів за різними ознаками — типологією, функціональною структурою, об'ємно-просторовою композицією, формотворенням, системою експлуатації та керування тощо — відповідає загальній класифікації громадських споруд.

У результаті всебічного аналізу функціонуючих православних духовних навчальних закладів (аналіз в історичному, архітектурному, функціональному, середовищному аспектах) можна отримати їх характеристики і запропонувати класифікацію.

Православні духовні навчальні заклади класифікуються за такими ознаками: за рівнем підготовки — нижчі, середні, вищі (типологічні ознаки), за місткістю — малі, середні, великі, за функціональним складом — монофункціональні та поліфункціональні, за комунікаційною структурою — коридорні, галерейні, зальні, змішані, за розпланувальною схемою — криволінійні, периметральні, Т-, V-подібні, за об'ємно-просторовою організацією — павільйонні, компактні, блочні, за розпланувальною структурою основних приміщень — прямокутні, складної форми, змішані, за методом будівництва — нове будівництво, пристосування (реконструкція), за організаційно-розпланувальною структурою — компактна, окрема будівля, павільйонна (комплекс), комбінована структура, за розпланувальною структурою і формотворенням основних приміщень — з прямокутними, квадратними класами та класами складної фор-

ми, за режимом експлуатації — недільні, денні, пансіонати. За типологічними ознаками і місткістю православні духовні навчальні заклади поділяються на: початкові — школи, середні — училища та вищі — семінарії, академії.

До початкових (нижчих за рівнем підготовки) духовних навчальних закладів належать православні недільні школи, навчальний процес в яких, як правило, відбувається у вихідні дні після Божественної літургії, православні духовні курси та місіонерські відділення.

Православні недільні школи є духовними навчальними закладами із досить гнучким режимом роботи, в яких навчаються різні вікові групи населення — від дітей до осіб похилого віку. У недільних школах проводять бесіди для тих, хто хоче прийняти Святе Хрещення, а також для хресних батьків; для тих, хто готується вступити до церковного шлюбу, а також для всіх, хто цікавиться основами християнства. У недільних школах діти і підлітки отримують елементарні ази християнської грамотності: вивчають Закон Божий, Біблію та християнську етику, іноді вчаться церковному співу. У недільних школах навчаються переважно діти та молодь, однак є приклади недільних шкіл для батьків. При православних недільних школах у деяких випадках відкривають золотошвейні та іконописні курси, гуртки церковного живопису, хорового співу тощо. При проектуванні цих об'єктів слід передбачати мінімально необхідний набір функціональних груп приміщень, що забезпечить оптимальні умови для отримання початкової духовної освіти.

В України функціонують також православні духовні курси (наприклад, вищі богословські курси у Львові), метою яких є підвищення богословської освіти серед духовенства та мирян.

На курсах регентів готують спеціалістів для церковного хору, псаломщиків. На православних педагогічних курсах виховують майбутніх педагогів для недільних шкіл, а також викладачів Закону Божого в інших навчальних закладах, у тому числі світських. На православних духовних курсах викладають такі предмети, як Святе Письмо Нового Завіту, християнську антропологію і педагогіку, методику викладання у загальноосвітніх і недільних школах та основи православного виховання, а також сімейну педагогіку, загальноцерковну історію та історію Церкви в Україні, основи християнської культури та ін. Термін навчання на православних духовних курсах, як правило, становить два роки. Після закінчення навчання слухачі отримують відповідну спеціальність (педагога-вихователя, регента церковного хору, псаломщика тощо) і диплом [88].

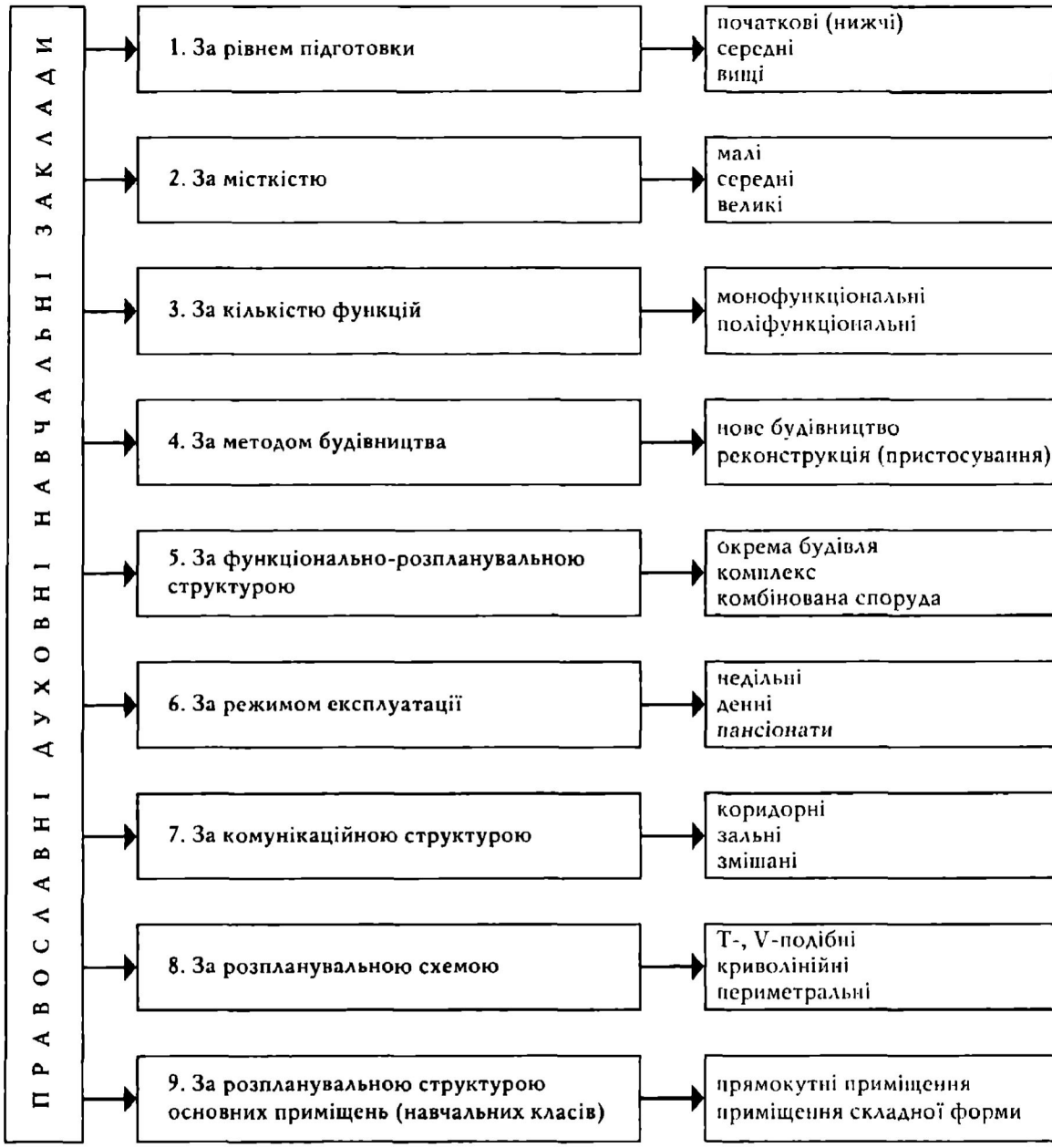

Класифікація православних духовних навчальних закладів

ВИЩІ ДУХОВНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ				
Київська духовна академія і семінарія (МП) на 300 учнів	Київська духовна академія і семінарія (КП) на 320 учнів	Львівська духовна академія і семінарія на 180 учнів	Одеська духовна семінарія на 280 учнів	Харківська духовна семінарія на 100 учнів
$S_{загальна}$ — 882 $м^2$ $S_{навчальна}$ — 670 $м^2$ $S_{адмін.}$ — 106 $м^2$ $S_{інша}$ — 106,7 $м^2$	$S_{загальна}$ — 1906 $м^2$ $S_{навчальна}$ — 857,2 $м^2$ $S_{адмін.}$ — 654 $м^2$ $S_{інша}$ — 395,6 $м^2$	$S_{загальна}$ — 1788 $м^2$ $S_{навчальна}$ — 665 $м^2$ $S_{сакральна}$ — 308 $м^2$ $S_{адмін.}$ — 160 $м^2$ $S_{інша}$ — 655 $м^2$	$S_{загальна}$ — 1045 $м^2$ $S_{навчальна}$ — 472,2 $м^2$ $S_{сакральна}$ — 66 $м^2$ $S_{адмін.}$ — 40,4 $м^2$ $S_{інша}$ — 465,4 $м^2$	$S_{загальна}$ — 1730 $м^2$ $S_{навчальна}$ — 650 $м^2$ $S_{адмін.}$ — 400 $м^2$ $S_{інша}$ — 680 $м^2$
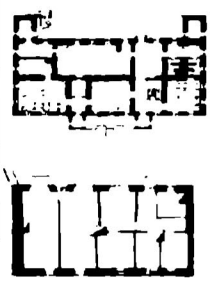	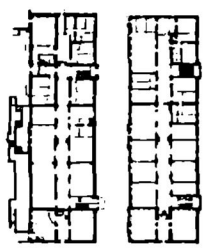	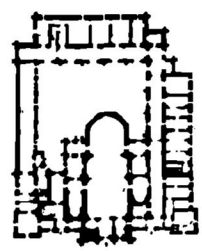		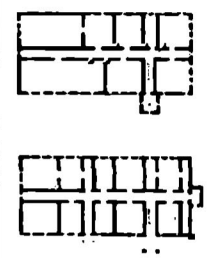
Велика	Середня	Мала	Велика	Мала

Функціонально-розпланувальні схеми та розподіл площ

Православні місіонерські відділення займаються просвітньою роботою серед молоді й людей літнього віку, які бажають привернутися до Православ'я.

Недільні школи, православні духовні курси та місіонерські відділення, залежно від кількості слухачів та площі навчальних приміщень, поділяються на малі, середні та великі. Прикладом великої недільної школи із розвиненою навчальною інфраструктурою, може бути школа при соборі Св. Ольги (Київ, вул. Архітектора Вербицького), площа навчальних приміщень якої становить близько 200 $м^2$. Малою недільною школою з незначними за площею навчальними приміщеннями (80 $м^2$) можна назвати недільну школу при храмі Святої Трійці, яку планувалося розташувати у житловому масиві Троєщина у Києві (проект школи не реалізовано).

За функціонально-розпланувальною структурою нижчі православні духовні навчальні установи можуть бути комбінованими, комплексними (недільна школа при соборі Св. Ольги у Києві) та компактними (окремо розташована будівля).

СЕРЕДНІ ДУХОВНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ		ПОЧАТКОВІ ДУХОВНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ		
Запорізьке духовне училище на 50 учнів	Дніпропетровське духовне училище на 30 учнів	Недільна школа при храмовому комплексі Св. Ольги у Києві на 60 учнів	Недільна школа храмового комплексу Казанської Ікони Божої Матері у Києві на 40 учнів	Недільна школа при церкві Св. Трійці у Києві на 20 учнів
$S_{загальна}$ — 350 $м^2$ $S_{навчальна}$ — 100 $м^2$ $S_{адмін.}$ — 100 $м^2$ $S_{інша}$ — 150 $м^2$	$S_{загальна}$ — 120 $м^2$ $S_{навчальна}$ — 50 $м^2$ $S_{сакральна}$ — 70 $м^2$	$S_{загальна}$ — 736 $м^2$ $S_{навчальна}$ — 200 $м^2$ $S_{адмін.}$ — 100 $м^2$ $S_{інша}$ — 436 $м^2$	$S_{загальна}$ — 936 $м^2$ $S_{навчальна}$ — 183,2 $м^2$ $S_{сакральна}$ — 553,8 $м^2$ $S_{адмін.}$ — 26,5 $м^2$ $S_{інша}$ — 170,3 $м^2$	$S_{загальна}$ — 750 $м^2$ $S_{навчальна}$ — 80 $м^2$ $S_{сакральна}$ — 670 $м^2$
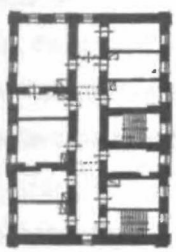		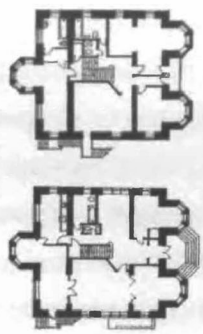	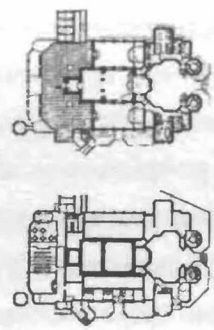	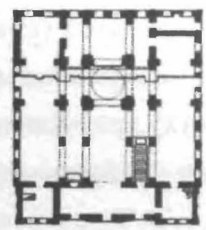
Середнє	Мале	Велика	Середня	Мала

основних зон православних духовних навчальних закладів

Комбінована функціонально-розпланувальна структура передбачає наявність приміщень недільної школи в композиційному об'ємі сакральної споруди або інших споруд комплексу у вигляді блоку-прибудови.

Комплексна функціонально-розпланувальна структура передбачає входження недільної школи до складу церковного або монастирського комплексу у вигляді окремої будівлі (наприклад, причтового будинку). До його складу можуть входити адміністративна, благодійна, просвітньо-навчальна, трапезна, іноді готельна групи приміщень. При проектуванні церковно-причтових будинків необхідно передбачати об'єднання окремих приміщень за відповідними функціональними групами.

За методом будівництва нижчі православні духовні навчальні установи поділяються на новозбудовані об'єкти та пристосовані до навчального процесу об'єкти реконструкції. Прикладом «пристосування» може бути недільна школа при Свято-Троїцькому Іонинському монастирі у Києві. Навчальний процес

у ній проходить у бічному приділі храму, а також частково у пристосованих під навчальну функцію приміщеннях Братського корпусу.

За режимом експлуатації початкові православні духовні навчальні заклади України можуть бути «школами вихідного дня» або із вечірньою формою навчання.

За складом функцій дані установи поділяються на поліфункціональні та монофункціональні. Монофункціональні нижчі православні духовні навчальні установи — це школи, у яких можуть бути відсутні допоміжні до навчального процесу функції. Поліфункціональні — це початкові заклади, в яких окрім навчальної є досить розвинутими просвітня (бібліотеки, комп'ютерні класи), дозвіллєва (рекреації, трапезна) та інші функції.

За розпланувальною структурою та формотворенням основних (навчальних) приміщень розрізняють шкільні споруди з прямокутними класами, класами складної форми і класами змішаної форми.

За комунікаційною структурою початкові духовні навчальні заклади поділяють на коридорні (православна традиційна гімназія у Тесинському пров. 3, Москва), галерейні, змішані.

За розпланувальною схемою розрізняють прямолінійні, криволінійні (проект недільної школи при храмі Святої Трійці на Троєщині, Київ), Ш-подібні (православна класична гімназія «Ховрино», Москва) та Т-подібні установи.

До середніх православних духовних навчальних закладів належать духовні училища, термін навчання в яких становить, як правило, два–три роки. Православні духовні училища (церковно-співочі, пастирсько-богословські, регентів-псаломщиків) дають вихованцям мінімум духовної освіти, достатньої для того, аби нести пастирське служіння на парафіях [86]. Зазвичай і згідно з правилами та традиціями у духовних навчальних закладах навчаються чоловіки. Але це не означає, що дівчата не можуть здобути духовну освіту. Для них Церква створила регентські училища, після закінчення яких вони можуть стати керівниками хорів тощо. Духовні училища в Україні функціонують у Запоріжжі, в стінах споруди, що входить до складу ансамблю Запорізького кафедрального собору, а також у Дніпропетровську. Набір функціональних груп приміщень духовних училищ практично аналогічний до складу церковноприходських шкіл. Специфіка полягає у наявності більш розвинутої групи адміністративних приміщень.

За методом будівництва середні духовні навчальні заклади поділяються на новозбудовані об'єкти та пристосовані до навчального процесу об'єкти реконструкції. Прикладом пристосування може бути споруда вищезгаданого Запорізького духовного училища.

За складом функцій дані заклади діляться на поліфункціональні та монофункціональні. Монофункціональні середні духовні навчальні заклади — це заклади, в яких присутній мінімально необхідний для навчання майбутніх священнослужителів набір функцій.

За розпланувальною структурою та формотворенням основних приміщень середні духовні навчальні заклади бувають з прямокутними класними кімнатами, класами складної та змішаної форми.

За комунікаційною структурою середні духовні навчальні заклади можуть бути коридорними та змішаної структури.

За розпланувальною схемою розрізняють прямолінійні, криволінійні духовні заклади.

До вищих православних духовних навчальних закладів належать духовні семінарії та академії, термін навчання в яких становить чотири роки.

При духовних семінаріях, як правило, функціонують різні відділення: золотошвейне (для дівчат), регентське (для юнаків) тощо.

До духовних *семінарій* приймаються особи віком від 18 до 35 років, що мають середню або вищу освіту. Аби вступити до цього закладу, абітурієнту необхідно мати хороші знання Святого Письма, Старого та Нового Завіту, молитви та навички з церковного співу. У семінарії отримують освіту, яка дає право бути священнослужителем і нести пастирське служіння на парафії [86]. Тому, як правило, після її закінчення, вихованці отримують сан священика і направляються на парафії. Однак є і такі, що бажають поглибити свою освіту, і по закінчені навчання вступають до духовної академії.

Семінарії та академії дуже тісно співпрацюють з інтелігенцією, людьми науки. У вищих духовних навчальних закладах вивчають чимало світських предметів, адже сучасний пастир має всебічно знати проблеми суспільства і вміти надавати кваліфіковану відповідь на поставлені запитання.

Термін навчання в духовній *академії* становить чотири роки. Сюди вступають лише ті, хто закінчив семінарію. Випускники академії отримують вчений ступінь кандидата богослов'я.

Аби вступити до академії, абітурієнтам необхідно успішно скласти екзамен з Догматичного Богослов'я, Святого Письма Нового Завіту, історії Української православної церкви та загальноцерковної історії. У закладі вивчають чимало церковних предметів, серед яких: Катехізис, Біблійна історія, Святе Письмо Старого і Нового Завіту, догматичне та пастирське богослов'я, загальноцерковна історія, Церковний устав, літургіка, історія України, Патрологія, візантологія, церковна археологія і чимало світських дисциплін, серед яких — педагогіка, психологія, історія, філософія, мистецтвознавство.

Одним із головних чинників при вступі до вищого духовного навчального закладу є рекомендація священика і, звичайно, віра та покликання [86].

Першим в своєму роді вищим православним духовним навчальним закладом в Україні вважається Богословський факультет при Чернівецькому державному університеті, унікальність якого полягає в тому, що він існує в системі так званої світської освіти і працює на престиж як Української православної церкви, так і світської освіти.

Вищі духовні навчальні заклади, залежно від кількості вихованців, поділяються на малі, середні та великі. Прикладом великого за місткістю вищого духовного навчального закладу, із загальною кількістю семінаристів — 180 чол. та академістів — 120 чол. (з площею навчальних приміщень — близько 670 $м^2$) може бути Київська духовна академія і семінарія Києво-Печерської лаври. Середнім вищим духовним навчальним закладом із загальною кількістю семінаристів — 140 чол. та академістів — 80 чол. може бути Київська духовна академія і семінарія, що по вул. Трьохсвятительській, 8 (площа навчальних приміщень становить 857 $м^2$). До малих вищих духовних навчальних закладів належить Львівська духовна академія і семінарія (площа навчальних приміщень — 665 $м^2$, загальна кількість семінаристів становить 60 вихованців, загальна кількість академістів — 120 чол.).

За функціонально-розпланувальною структурою вищі православні духовні навчальні заклади, незалежно від місткості, можуть бути павільйонними (у складі комплексу — Київська духовна академія та семінарія), комбінованими (Львівська духовна академія та семінарія) та компактними (Одеська духовна семінарія).

За методом будівництва вищі православні духовні навчальні заклади поділяються на новобудови (прикладом вдалої реалізації проекту будівництва вищого духовного навчального закладу може бути споруда, в якій функціонує ре-

гентське відділення Одеської духовної семінарії, зведена на території Свято-Архангело-Михайлівського жіночого монастиря) та об'єкти реконструкції, пристосування. Прикладом пристосування є споруда Харківської духовної семінарії (будівля колишніх келій), а також споруда Львівської духовної академії та семінарії, що нині знаходиться у споруді колишнього костелу францисканок.

За режимом експлуатації вищі духовні навчальні заклади, незалежно від місткості, бувають денними, пансіонатами (з гуртожитками для проживання приїжджих вихованців) та комбінованими. Сьогодні найпоширенішим є комбінований режим експлуатації закладів, що дає можливість, у разі необхідності, забезпечити іногородніх вихованців житлом у гуртожитках на термін навчання (робочий тиждень, місяць, семестр).

За складом функцій вищі духовні навчальні заклади поділяються на поліфункціональні та монофункціональні. До складу поліфункціональних закладів, окрім навчальних груп приміщень, входять інші функціональні групи (блоки), що сприяють підвищенню якості навчального процесу і проведенню позанавчальних занять. Перш за все до них варто віднести недільні школи як підготовчу сходинку у вищій православній духовній освіті, а також бібліотеки, спортивні центри, пункти професійного навчання девіантних дітей тощо. Дуже часто до складу вищих духовних навчальних закладів включають житлові споруди і гуртожитки для викладачів та вихованців.

За комунікаційною структурою вищі духовні навчальні заклади бувають коридорними (Київська духовна академія і семінарія по вул. Трьохсвятительській, 8), галерейними (Львівська духовна академія і семінарія) та змішаними.

За розпланувальною схемою розрізняють прямолінійні (Київська духовна академія і семінарія Києво-Печерської лаври), криволінійні, Г-подібні (Російський православний університет у Москві), Т-подібні та ін.

Також хотілося б зазначити, що у Російській Федерації порівняно з Україною мережа православних навчальних закладів є більш розгалуженою. Так, наприклад, мережу російських закладів доповнює такий потужний пласт, представлений недержавними православними загальноосвітніми навчальними закладами (православні ліцеї, навчання в яких триває з 8 по 11 класи; гімназії — навчання в яких проходить з 1 по 11 класи, православні школи — навчальний процес з 1 по 11 класи), а також недержавними православними вищими на-

вчальними закладами (Російський православний університет) та православними закладами дозвілля (дитячі оздоровчі табори).

Вплив церкви комусь може здатися несуттєвим, але згодом він дає колосальний результат. Скільки б ми не шукали причин, чому у світі так багато катастроф, аварій, злочинності, причина полягає в одному — у домінуванні бездуховності та байдужості суспільства. Пошук ефективного засобу гальмування цього явища спонукає до створення нових більш ефективних та сучасних типів православних духовних навчальних закладів: місіонерських відділень, духовних реабілітаційних установ, духовних навчальних центрів тощо. Ці типи духовних закладів є маловідомими та маловивченими, тому потребують більш детального розгляду.

На сьогодні найбільш розповсюдженим типом православних духовних навчальних закладів безумовно є семінарія, яка, як видно з проведених натурних обстежень, зазвичай блокується із духовною академією, сакральним ядром — церквою, при якому також може функціонувати недільна школа, створюючи, таким чином, приклад своєрідного духовного утворення на зразок православного духовного навчального центру.

Нами вводиться нове поняття у класифікацію духовних навчальних закладів — православний духовний навчальний центр — новий тип, що функціонує паралельно із такими розповсюдженими видами закладів, як недільна школа, духовне училище, семінарія, духовна академія тощо.

Православний духовний навчальний центр — укрупнений навчальний заклад, що складається зі школи, семінарії та академії, які можуть кооперуватися з такими установами, як культурно-просвітні заклади, спортивні осередки тощо (що, як правило, розташовуються у самостійних блоках). Місткість цього центру може коливатись від трьохсот до семисот і більше вихованців. У православному духовному навчальному центрі можна отримати духовну освіту різних рівнів та напрямів (вищу, середню, початкову, мистецьку, музичну тощо).

Чимало вдалих прикладів сучасного будівництва духовних навчальних центрів можна знайти у католицькій архітектурі (Богословський центр Святого Духа, що у Львові, тощо).

Православні духовні навчальні центри бажано проектувати як пансіонати, з можливістю проживання в них як вихованців, так і викладачів, що зробить їх більш комфортними в експлуатації. У деяких випадках центр може мати лише денну форму навчання.

Основні типи православних духовних навчальних закладів

У духовних центрах можуть надавати як суто спеціалізовану богословську освіту (готувати служителів для церкви), так і навчати азам християнської етики у недільних школах, іконописанню в іконописних майстернях, хоровому співу у музичних класах тощо.

За методом будівництва православний духовний навчальний центр це переважно об'єкт новобудови, оскільки у ньому проходять досить складні функціональні процеси, вдало організувати та розпланувати які можна тільки за індивідуального проектування об'єкта. У деяких випадках духовний навчальний центр може функціонувати у коректно реконструйованих спорудах і комплексах колишнього соціального призначення — дозвіллєвих клубах, позашкільних установах, гуртожитках, навчальних установах тощо.

За організацією розпланувальної структури православні духовні навчальні центри можуть функціонувати як в окремих будівлях, так і в комплексах, або бути комбінованою спорудою.

Православні духовні навчальні центри, залежно від місткості можуть бути малими (на 200–300 вихованців), середніми (на 300–700 вихованців) та великими (на 700 і більше вихованців).

Наведену класифікацію можна застосовувати для всіх типів православних духовних навчальних закладів.

ОРГАНІЗАЦІЯ МЕРЕЖІ ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

За роки незалежності в України значно розширилась мережа православних духовних споруд (церкви, монастирі, скити, духовні навчальні заклади) за рахунок відбудови знищених сакральних святинь та нового будівництва. На сьогодні в України функціонує 38 православних та 20 католицьких духовних навчальних закладів, 190 монастирських комплексів [129].

Аналіз сучасного стану мережі та матеріально-технічної бази православних духовних навчальних закладів здійснювався шляхом натурного обстеження об'єктів, що функціонують в Україні. В результаті обстеження існуючої мережі, зокрема у Києві, з'ясувалось, що більшість закладів функціонує у пристосованих спорудах, первинна функція яких не була освітньою, споруди не відповідають сучасними вимогам до навчального процесу. Нагальні проблеми цих закладів були висвітлені під час бесід з їх керівництвом. Основна проблема полягає у тому, що більшість закладів, як вже зазначалось, функціонує у малопридатних спорудах. Так, наприклад, у Києві лише шістнадцять з обстежених недільних шкіл працюють у спеціально запроектованих для навчання будівлях. Слід зазначити, що середні духовні навчальні заклади (училища) також розташовані у пристосованих церковних будинках, наприклад Запорізьке та Дніпропетровське духовні училища.

В сучасних соціально-економічних умовах найбільш розповсюдженим методом організації роботи духовних навчальних закладів і розширення функціонуючої мережі стала реконструкція наявного будівельного фонду навчальних і громадських будівель (шкіл, дитячих садків, культурних центрів). У зв'язку з незадовільною демографічною ситуацією в країні, що склалася під впливом соціально-економічних чинників, звільняється фонд не повною мірою заповнених навчальних закладів, оскільки показник народжуваності все ще лишається невисоким у порівнянні зі світовими показниками. Отже, ці споруди є найбільш

привабливими для перепрофілювання під духовні навчальні установи, оскільки їхня функціональна організація багато в чому подібна до організації духовних навчальних закладів. Тому найбільш розповсюдженим типом установ, які підпадають під реконструкцію, є загальноосвітні школи.

Основним принципом, покладеним в основу діяльності духовних навчальних закладів, є територіальний принцип, тобто здійснення навчального процесу серед дітей, що мешкають на закріпленій за установою території. Враховуючи цю обставину, слід зазначити, що кожний тип цього закладу залежно від кількості населення, що обслуговується, може мати різну потужність.

Пропонуються такі вимоги до розташування православних духовних навчальних закладів у міській забудові:

– наближення до сакральних осередків;

– наближення до громадсько-просвітніх установ (бібліотек, виставкових залів тощо);

– створення оптимальних умов культурно-побутового обслуговування вихованців;

– зв'язок із мережею громадського транспорту.

Розрахунок місткості православних духовних навчальних закладів здійснюється у такому порядку:

– проводиться аналіз існуючого стану мережі православних духовних навчальних закладів;

– здійснюється аналіз рівня релігійності населення ареалу, на якому планується будівництво;

– підбирається показник місткості на 1000 мешканців із урахуванням регіону будівництва;

– з номенклатури типів вибирається найбільш оптимальний тип духовного навчального закладу;

– визначається економічна доцільність вибраних варіантів.

На розміщення духовних навчальних закладів впливають соціальні, містобудівні та інші чинники. У процесі вдосконалення створеної під впливом цих чинників мережі сьогодні вирішуються не лише задачі подолання існуючої диспропорції у розташуванні закладів, підвищення якості духовної освіти, але й проявляються деякі загальні закономірності та тенденції перспективного розвитку:

Кількість православних духовних комплексів			
Західний регіон 82 установи	**Центральний регіон** 67 установ	**Східний регіон** 27 установ	**Південнно-Східний регіон** 23 установи

Загальна мережа православних духовних комплексів (монастирі, лаври, скити, пустині). Сучасний стан

– укрупнення православних духовних навчальних закладів;

– їх централізація,

– формування ступінчатої системи освіти тощо.

Характерною рисою розвитку системи духовної освіти на сучасному етапі є наявність процесу централізації, що значною мірою підвищує якість духовної освіти.

Бажаним є принцип «ступінчастої системи» організації роботи духовних навчальних закладів. Щаблі визначаються періодичністю користування ними [52].

У великих, крупних і найкрупніших містах бажано організовувати ступінчасту мережу: від недільних шкіл до духовних академій. Під «ступінчастою» мається на увазі ієрархічна система елементів, у кожному з яких визначальним

є принцип самодостатності. Кожному з елементів притаманні певні функції, завдяки яким забезпечується спадкоємність освітнього процесу і рівномірний розподіл видів закладів на території.

Організація етапів навчання має свої особливості залежно від системи розселення. Так, можна виділити дві основні підсистеми освіти: для сільського і міського населення. У роботі переважно аналізується система православної духовної освіти, прийнятна для великих, крупних і найкрупніших міст України.

Мережа споруд духовних навчальних закладів має задовольняти потреби віруючого населення, передбачати мінімальні затрати часу на дорогу до закладу, максимальну ефективність функціонування закладів за мінімальних затрат на їх будівництво та подальшу експлуатацію. Позитивним прикладом в цьому відношенні є проект Католицького богословського центру Святого Духа у Львові. У ньому створена потужна матеріально-технічна база, що здатна забезпечити високу якість духовної освіти.

Впровадження щаблевої структури мережі спирається на членування території міста на розпланувальні утворення різних рівнів згідно з перспективним генеральним планом розвитку міста. Так, сельбищна зона поділяється на структурні одиниці. Основними розпланувальними одиницями сельбищної зони є міські райони, житлові райони, мікрорайони і житлові групи.

У найкрупніших і крупних містах найбільшою одиницею є міський район. Приблизна чисельність населення міського району для найкрупніших міст становить 500 тис. чол. Міські райони складаються з житлових районів. Чисельність населення житлового району у крупних і найкрупніших містах становить від 40 до 80 тис. чол. Житлові райони в свою чергу містять мікрорайони із чисельністю населення в крупних і найкрупніших містах — від 20 до 30 тис. чол. Мікрорайон компонується із житлових груп, межами яких є житлові вулиці. Житлова група є найменшою розпланувальною одиницею сельбищної зони. Чисельність населення житлової групи становить від 2 до 4 тис. чол. Житлова група займає територію радіусом пішохідної доступності 200–300 *м*. Як правило, вона формується навколо освітнього закладу, в тому числі духовного.

Таким чином, функціональні зони мають ієрархічну багаторівневу структуру: група, мікрорайон, район і міський район. Ці структурні елементи є важливою складовою частиною композиції генерального плану та його розпланувальної структури. Цій функціонально-розпланувальній ієрархії відповідає ор-

ганізаційна побудова мережі православних духовних навчальних закладів.

Перша сходинка — приходська школа. Православна духовна підготовка нижчого рівня здійснюється, як правило, у приходських школах. Ці заклади відвідують переважно діти та молодь з православних сімей, іноді їх батьки, родичі та всі, хто бажає ознайомитись з азами християнської етики. Духовні школи можна віднести до закладів періодичного користування. При церкві іноді функціонують православні курси. Оптимальним є розташовування недільних приходських шкіл і курсів при сакральних спорудах та їх комплексах. В сучасних умовах будівництво духовних навчальних закладів нижчого рівня здійснюється, як правило, у складі храмових комплексів.

Комплекси православних храмів, відповідно до функціонального призначення, поділяються на єпархіальні центри, духовні місії, приходські та монастирські.

Найбільш розповсюдженим є приходський комплекс, до якого, як правило, входять: група службово-побутових споруд, просвітні споруди (недільна школа або гімназія, художні майстерні, бібліотека), церковно-причтовий будинок (іноді до його складу входить навчальний заклад), житлові будинки, сакральні споруди (храм, дзвіниця, хрещальня), благочинні споруди (богадільня, трапезна, медичний пункт), господарські споруди (церковна лавка, складські приміщення) тощо. Пристосовуючись до нових умов, храмові комплекси збагатили свої функції, поступово набуваючи рис духовних центрів [70].

Місткість приходських шкіл визначається розрахунком, виходячи з чисельності православного населення, демографічного складу (кількості дітей та підлітків) та рівня релігійності. Враховуючи, що населення України становить орієнтовно 47 753 000 чол., а на її території зареєстровано близько 15 387 православних громад, складом приблизно 30–100 віруючих, можна висловити припущення, що на кожну тисячу громадян повинно припадати близько семи–десяти віруючих, які відвідуватимуть церкву хоча б у святкові дні:

$$(15\ 387 \times 30) : (47\ 453\ 000 : 1000) = 9{,}7 \text{ осіб}$$

Для розрахунку місткості нових приходських храмів у місті приймається процентне співвідношення мешканців, що належать до групи православного віросповідання (громади) згідно із статистичними даними. Орієнтовно припус-

кається, що 10% групи православного віросповідання відвідуватимуть храм у святкові дні та неділю, а 7% — регулярно. Тому для укрупнених містобудівних розрахунків рекомендується використовувати середній розрахунковий показник 7–10 чол. на 1000 мешканців, що проживають в зоні обслуговування. Цей розрахунковий показник може уточнюватись, виходячи з конкретних соціально-демографічних особливостей району розташування об'єкту.

Храмові комплекси з православними навчальними закладами мають складати чітку рівномірну структуру. Їх бажано розташовувати в радіусі пішохідної доступності один від одного. Велика кількість храмів, рівномірність їх розміщення забезпечували б не тільки регулярне релігійне, але і соціальне спілкування людей, обмін інформацією, єднання православного населення. Умовний радіус доступності приходських храмів і шкіл доречно приймати із розрахунку 0,4 год. пішохідної доступності (1–1,5 *км*). Площа зони обслуговування приходських шкіл має становити від 80 до 300 *га* із чисельністю населення залежно від щільності забудови, від 60 до 200 тис. чол., що відповідає території міського або житлового району [121].

Недільні школи (тип I) бажано розміщувати у житловій забудові на ділянках, наближених до розпланувальних центрів районів. За наявності гострого дефіциту вільних земельних ресурсів у містах розвивати мережу початкової духовної освіти пропонуємо за рахунок організації їх роботи при вже функціонуючих сакральних осередках.

Храми та приходські школи у сільській місцевості рекомендується розташовувати, виходячи із показників рівня релігійності населення, у межах пішохідної доступності 0,5 год. При кількості групи православного населення 50 чоловік ці об'єкти рекомендується передбачати на групу сільських поселень із транспортною доступністю 2 години. Розрахункова місткість приходських храмів та недільних шкіл наведена в табл. 2.

Другий, більш ґрунтовний етап духовної освіти здійснюється у православних духовних училищах. Ці установи, що зазвичай функціонують при єпархіях, дають більш глибоку православну освіту, тут можна отримати спеціальності регента, псаломщика, священика та ін. Духовні училища можна віднести до закладів постійного користування.

Другий щабель (тип II) у мережі духовних навчальних закладів обслуговує, як правило, кілька житлових районів або міський район. Цей щабель мережі

№	Найменування закладу	Місткість	Кількість класів	Розташування	Приклад
I	Приходська школа	60	3	ж/р на 60 тис. чол.	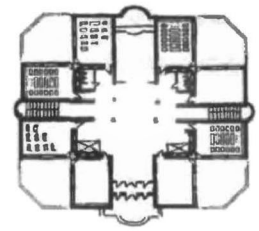 Районного та міського значення
		120	4	ж/р на 100–120 тис. чол.	
		180	6	міський район на 200 тис. чол.	
II	Духовне училище	50	2	мале, середнє, велике місто 400 тис. чол.	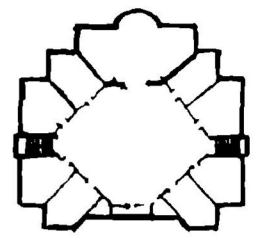 Міського значення
		100	2	крупне місто 500 тис. чол.	
		150	6	найкрупніше місто 800 тис. чол.	
III	Семінарія	100	4	велике місто і його область 800 тис. чол.	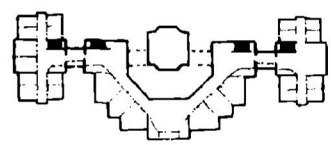 Обласного значення
		200	8	крупне місто і його область 1600 тис. чол.	
		300	12	найкрупніше місто і його область 2400 тис. чол.	
IV	Духовна академія	60	4	велике місто і його область 500 тис. чол.	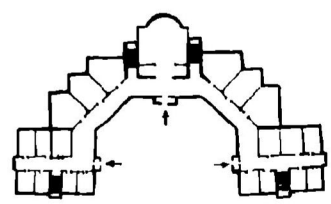 Обласного значення
		120	8	крупне місто і його область 1000 тис. чол.	
		240	12	найкрупніше місто і його область 2000 тис. чол.	
V	Православний духовний навчальний центр	200	12	Південний і Південно-Східний регіон	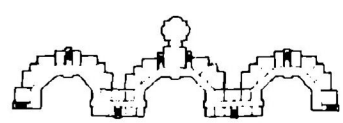 Регіонального значення
		350	24	Центральний регіон	
		700	48	Західний регіон	

Пропозиції з номенклатури типів православних духовних навчальних закладів України

формується на рівні розпланувальних районів з населенням 200–800 тис. чол. Духовні училища розташовують, як правило, у громадських центрах сельбищної території. Умовний радіус доступності може становити 1–1,5 год. пішохідної доступності (1,5–2 *км*).

Таблиця 2

Розрахункова місткість приходських храмів та недільних шкіл[1]

Кількість населення, тис. чол.	Розрахункова місткість храму (з розрахунку на 1000 чол./7,5 місць) / недільної школи (з розрахунку на 1000 чол./1 місце)
60	450/60
120	900/120
200	1500/200

Третій щабель формують на рівні сельбищної зони міста та його області з чисельністю населення від 800 тис. чол. до 2000 тис. чол. На цій території рекомендується влаштовувати духовні навчальні заклади (семінарії; тип III), в яких можна буде отримати ґрунтовну православну духовну освіту.

Визначити показник необхідної кількості місць у духовних семінаріях на 1000 мешканців для Центрального регіону України можна на прикладі вищих православних духовних навчальних закладів столиці. Беручи до уваги, що на території Києва із кількістю населення біля 2 684 000 та Київської області із кількістю населення 1 827 900 функціонує дві православні семінарії, в яких навчається близько 950 осіб, переважно киян та мешканців Київської області (табл. 3), можна зробити припущення, що на кожну тисячу мешканців розрахункового ареалу припадає 0,3 місця у православній духовній семінарії:

$$950 : [(2\,684\,000 + 1\,827\,900) : 1000] = 0{,}35 \text{ місця}$$

[1] Показник місткості храму відповідає кількості відвідувань храму у святкові дні (для регіонів із домінуванням віруючого населення). Потужність школи коригується з урахуванням демографічного стану населення.

У крупніших та найкрупніших містах доречно формувати *четвертий щабель* — міського та обласного значення. На цих територіях рекомендується влаштовувати духовні академії (тип IV). Це пов'язано з тим, що духовні навчальні установи, які готують священнослужителів із духовним вченим ступенем (кандидат, магістр, доктор богослов'я), доцільно створювати на загальноміському й обласному рівнях. Ці заклади повинні функціонувати у великих, крупних і найкрупніших містах України.

Показник необхідної кількості місць у духовних академіях на тисячу мешканців для Центрального регіону України визначаємо на прикладі Києва та Київської області. На цій території функціонує два вищі православні духовні навчальні заклади — академії, в яких навчається 669 осіб (табл. 3), з чого можна зробити припущення, що на кожну тисячу мешканців ареалу припадає 0,2 місця у православній духовній академії:

$$669 : [(2\,684\,000 + 1\,827\,900) : 1000] = 0{,}25 \text{ місця}$$

Загалом на кожну 1000 громадян України повинно припадати не менше 0,2 місця у вищих православних духовних навчальних закладах.

П'ятий щабель може репрезентувати тип V духовних навчальних закладів — духовний навчальний центр, що інтегруватиме в собі основні якості I–IV типів. Новий регіональний тип православних духовних навчальних закладів — православний духовний навчальний центр — необхідно розташовувати з урахуванням усієї мережі духовної освіти.

Кількість і потужність православних духовних навчальних закладів визначається виходячи з реальних потреб (табл. 4). Раціональне розміщення вищих закладів необхідно формувати на основі єдиної сітки в масштабі області та міста (іноді регіону), православних духовних навчальних центрів — в масштабі регіону.

Як зазначалось, історично склалося, що рівень релігійності населення України є неоднорідним. Тому сучасну мережу функціонуючих православних духовних навчальних закладів України можна умовно поділити на чотири основні зони за показником кількості духовних закладів.

Таблиця 3

Демографічно-статистичні дані щодо стану релігійності населення України та столиці станом на 2006 рік

Населення України	**47 753 000 громадян — 100%**
Кількість православних духовних навчальних закладів (середніх та вищих) на території країни	38 установ
Кількість слухачів у православних духовних навчальних закладах	6 010 осіб* — 0.01%
Кількість православних громад	15 387 (складом 30–100 віруючих)
Кількість осіб, що входять до складу громад	1 538 700 — 1,7% (2%)
На 1000 населення України припадає місць у вищих православних духовних навчальних закладах	0,12 місця
Населення Києва	**2 684 000 гр.**
Кількість православних духовних навчальних закладів (середніх та вищих) на території Києва	4 установи
Кількість слухачів (в тому числі заочна форма навчання) семінарії	950 осіб**
Кількість слухачів (в тому числі заочна форма навчання) академії	669 осіб**
Кількість православних громад	267 (складом 10–30 віруючих дітей)
Кількість осіб, що входять до складу громад	13 800 / 26 700 — 1%
Кількість віруючого населення	268 400 — 10%
	* Згідно з даними Державного комітету у справах релігій України ** Згідно з даними Державного комітету у справах релігій України й анкетного опитування

1 зона (західна частина України) — 20 установ — 52,6% від загальної кількості закладів;

2 зона (Центральна Україна) — 10 установ — 26,3% від загальної кількості закладів;

3 зона (південно-східна частина України) — 7 установ — 18,4% від загальної кількості закладів;

4 зона (південна частина України) — 1 установа — 2,63% від загальної кількості закладів.

Беручи до уваги зазначену вище неоднорідність рівня релігійності суспільства у різних регіонах України, пропонуються такі регіональні показники кількості місць у православних духовних навчальних закладах — семінаріях / академіях.

1 зона (західна частина України) — 0,38 / 0,27 місць;

2 зона (Центральна Україна) — 0,35 / 0,25 місць;

3 зона (південно-східна частина України) — 0,15 / 0,1 місць;

4 зона (південна частина Україна) — 0,12 / 0,09 місць.

Розвиток мережі й архітектурно-розпланувальних структур духовних навчальних закладів повинен відбуватися із врахуванням процесу вдосконалення системи православної освіти.

Із зростанням матеріального добробуту суспільства, зростають його духовні потреби, а отже мають збільшуватись можливості їх задоволення. Саме тому мережа духовних закладів повинна бути динамічною, що дозволить здійснювати зміни відповідно до нових потреб суспільства, що виникають на кожному етапі його розвитку.

Перехід від існуючого стану мережі до оптимального — процес складний, вимагає участі спеціалістів різного профілю: містобудівників, архітекторів, освітян та ін.

Основним недоліком сучасної мережі православних духовних навчальних закладів в Україні є нерівномірність. Однією із основних причин є те, що на сьогодні відсутня чітка концепція їх розташування.

На сьогодні спостерігаємо ситуацію, коли в історичних центрах міст фіксується кількість сакральних споруд і приходських шкіл, що наближається до оптимальної, у той час як віддалені території потерпають від нестачі сакральних і духовних споруд. При такій організації мережі сакральних споруд і духовних навчальних закладів, окрім перенавантаження матеріально-технічної бази, також збільшується радіус обслуговування населення. Слід також зазначити, що в існуючій мережі православних духовних навчальних закладів також відсутні деякі щаблі духовної освіти.

Перетворення мережі духовних навчальних закладів має здійснюватись з урахуванням динаміки приросту віруючого населення (коливання показника релігійності суспільства). До заходів з удосконалення існуючої мережі належить виведення духовних навчальних закладів з пристосованих споруд і приведення площ основних груп приміщень до нормативних.

Таблиця 4

Показники місткості православних духовних навчальних закладів

Кількість населення, тис. чол.	Розрахункова місткість училищ, чол.
Мале місто — до 50	50
Середнє місто — 50–100	50–100
Кількість населення, тис. чол.	**Розрахункова місткість семінарій/академій, чол.**
Велике місто — 100–250 (та його область)	120/60 — малі
Крупне місто — 250–500 (та його область)	200/120 — середні
Найкрупніше місто — 1000 (та його область)	300/240 — великі
Регіон	**Розрахункова місткість центру, чол.**
Східний та Південно-Східний	200–220 — малий
Центральний регіон	350–400 — середній
Західний регіон	500 і більше — великий

Концентрація кількох функціонально споріднених об'єктів духовної освіти в одному комплексі є більш економічно доцільною у порівнянні з автономним будівництвом на різних ділянках. Дуже часто не враховується можливість централізації при розміщенні об'єктів, що є недопустимим. Здійснення дослідження у цьому напряму дозволить удосконалити мережу духовних навчальних закладів з урахуванням сучасних вимог, а також забезпечити їх раціональне розміщення в системі розселення.

ОСОБЛИВОСТІ ЗОНУВАННЯ ДІЛЯНКИ ПРОЕКТУВАННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Ще у Середні віки в Європі встановлюються два прийоми розташування навчальних закладів: у середині міста та за його межами. Останній прийом сприяв розвитку автономії закладу [69].

Обстеження сучасних культових споруд та духовних навчальних закладів в Україні дало можливість виявити різні прийоми їх розташування у розпланувальній структурі міста:

– в історичному центрі, коли споруда духовного навчального закладу тяжіє до історико-культурного центру. При розташуванні закладу в центральній частині міста кращою ділянкою буде та, яка безпосередньо наближена до паркової зони;

– на сельбищних територіях міст різної величини: у житлових, міських районних;

– у приміських рекреаційних зонах.

Розташування духовних навчальних закладів на сельбищній території міст зустрічається найчастіше. Перевага цього розташування полягає у зменшенні потреби в обслуговуючій інфраструктурі закладу, скороченні транспортних переміщень вихованців, близькості загальноміських культурних осередків тощо. Втім, на сьогодні у місті, особливо в існуючій переущільненій забудові, виникають складності з земельними ділянками для духовних навчальних закладів, і через це їх часто доводиться проектувати на розрізнених окремих ділянках.

Основною перевагою розташування цих закладів у приміській зоні є більша вірогідність наявності вільних земельних ділянок достатньої площі. Тому при їх проектуванні у приміській зоні більшою є можливість розташування закладів поблизу водоймищ, біля заміських центрів відпочинку, комплексів спортивного призначення і т. ін. У приміській зоні також більш вірогідною є можливість ор-

ганізації крупних духовних навчальних центрів із гуртожитками та необхідною мережею культурно-побутового обслуговування.

Розміри земельних ділянок для будівництва православних духовних навчальних закладів і відстані між їх будівлями приймаються згідно з чинними нормативними документами [27; 29; 65]. Окрім того, розміри земельних ділянок встановлюються, виходячи з місцевих умов, місткості установ тощо. Так, площа земельних ділянок для розташування середніх духовних навчальних закладів може становити 0,2–1,0 *га*, для вищих духовних навчальних закладів — 0,4–1,0 *га*, площа земельних ділянок для духовних навчальних центрів — 0,6–2,0 *га*.

Площа забудови духовних навчальних закладів може становити від 15% до 30%, а площу озеленення ділянки закладу доцільно приймати від 30% до 60%.

Православні духовні навчальні заклади мають розташовуватись на території з урахуванням сприятливої орієнтації (південь, південний схід, південний захід), зручних зв'язків з під'їздами і підходами до інших споруд комплексу. Залежно від потужності, типу і складу духовні навчальні заклади можуть бути представлені окремими спорудами, або ж комплексами. Окремими спорудами проектують невеликі за потужністю заклади (приходські школи, училища). Заклади вищого рівня (духовні семінарії, академії) проектуються зазвичай як комплекси. Зі збільшенням потужності закладу розширюється його функціональний склад, ускладнюється композиційна схема.

На основі аналізу теоретичних джерел і досвіду проектування духовних навчальних закладів можна виділити такі основні схеми розташування на ділянці проектування: глибинна, фронтальна, кутова, курдонерна, з внутрішнім подвір'ям.

Глибинна схема розташування складається з блоків, пов'язаних загальною лінійною комунікацією (коридором), які розташовуються з однієї чи двох сторін комунікації. Форма плану може набувати різної конфігурації: променеподібна, хрестоподібна, у формі трилисника, замкнена за периметром. Ця схема є більш економічною завдяки збільшенню кількості блоків і груп приміщень, які припадають на один вузол вертикальних комунікацій, вона сприяє організації чіткої конструктивно-розпланувальної структури закладу та ділянки проектування. Глибинна композиційна схема дозволяє розташовувати в окремих блоках відповідні групи приміщень духовного навчального закладу. Блоки можна поєднувати між собою критими переходами або розташовувати

Тип закладу	Функціональна зона	Площа, м²/вихованця		
		малі	середні	великі
Приходська школа	**Площа земельної ділянки**	**0,3–1,0 га**		
	– вхідна	0,5	0,5	0,5
	– рекреаційна (в т. ч. майданчики для рухливих ігор)	5,4	5,8	5,8
	– зелена	20%	40%	60%
	– господарська	1	1,6	1,6
Духовне училище	**Площа земельної ділянки**	**0,2–1,0 га**		
	– вхідна	0,5	0,5	0,5
	– рекреаційна	2,9	2,9	3,0
	– зелена	5%	10%	10%
	– господарська	1,5	1,5	1,5
	– зона гуртожитків	5%	5%	10%
Семінарія	**Площа земельної ділянки**	**0,4–1,0 га**		
	– вхідна	0,5	0,5	0,5
	– рекреаційна	4,4	5,4	5,8
	– зелена	10%	15%	20%
	– господарська	2,2	1,3	1
	– зона гуртожитків	10%	20%	25%
	– навчально-виробнича	8	4	2
	– спортивна (бажано)	13	10	9
Духовна академія	**Площа земельної ділянки**	**0,2–1,0 га**		
	– вхідна	0,5	0,5	0,5
	– рекреаційна	4,4	5,4	5,8
	– зелена	10%	15%	20%
	– господарська	2,2	1,3	1
	– зона гуртожитків	10%	10%	15%
	– навчально-виробнича	8	2	1,6
	– зона для роздумів (усамітнення)	0,25	0,25	0,1
	– спортивна (бажано)	24	13	11
Православний духовний навчальний центр	**Площа земельної ділянки**	**0,6–2,0 га**		
	– вхідна	0,5	0,5	0,5
	– рекреаційна	0,5	0,5	0,5
	– зелена	5%	10%	15%
	– господарська	2,1	1,1	0,9
	– зона гуртожитків	10%	15%	20%
	– навчально-виробнича	10	5,5	5
	– зона для роздумів (усамітнення)	0,5	0,3	0,25
	– спортивно-дозвіллєва	30%	35%	40%

Рекомендовані нормативні показники площ основних функціональних зон ділянки проектування православних духовних навчальних закладів

по обидва боки головного комунікаційного шляху. Застосування такого варіанту композиції дозволить досягти належного взаємозв'язку між окремими блоками закладу. При глибинному рішенні господарська зона може розміщуватись ізольовано від головного входу — в глибині або з бічної сторони будівлі.

Фронтальна схема розташування духовних навчальних закладів на ділянці проектування зазвичай застосовується при наявності певних обмежень земельних ресурсів або у випадку необхідності здійснення фронтальної забудови вулиці. Фронтальна схема умовно розподіляє споруду на кілька частин. У першій частині може розміщуватись група навчальних приміщень, у другій — адміністративних, у третій — сакральне ядро. Перевагою фронтальної композиції є чіткий розподіл потоків. Така схема характеризується лінійним розвитком споруди уздовж транспортної магістралі. Недоліком схеми є досить велика довжина шляхів переміщення та плану. На території, що знаходиться за фронтом православного духовного навчального закладу, можна розмістити дозвіллєву, зелену і господарську зони з бічним транспортним під'їздом. Прикладом організації забудови вулиці із застосуванням фронтальної схеми може бути споруда Українського католицького університету, розташованого по вулиці Свєнціцького, 17 у Львові. Заклад являє собою лінійну споруду галерейного типу, яка вдало вписується в історичну забудову міста.

У *кутових схемах* розташування духовних навчальних закладів вимога розподілу основних потоків задовольняється оптимально, скорочується протяжність пішохідних шляхів і спрощується візуальна орієнтація відвідувачів.

При застосуванні у проектних рішеннях *духовних навчальних закладів схем із внутрішніми подвір'ями* виникає проблема відокремлення пішохідних і транспортних потоків.

Найбільш повний склад зон генерального плану ділянки проектування православних духовних навчальних закладів має включати такі основні зони: вхідну; навчально-виробничу, до складу якої входять будівлі столярних, швейних майстерень; зону відпочинку, що містить майданчики активного та тихого відпочинку; зону для роздумів; господарську зону, в якій доцільно розміщувати склади столярної майстерні, гаражі, інженерні споруди, сміттєзбірники; зону основної забудови; зону житлової забудови, у якій, як правило, розміщують споруди гуртожитків для студентів, готелі для гостей закладу та будинки для викладачів; зелену зону; спортивну зону, що включає криті та відкриті спор-

№	Схеми розташування ПДНЗ на земельних ділянках	Поліфункціональні заклади	Монофункціональні заклади
1	КУТОВЕ РОЗМІЩЕННЯ 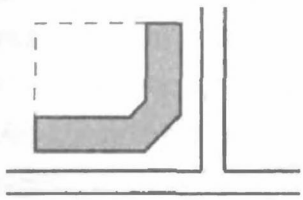	Православна духовна семінарія, Луцьк	Приходська школа Свято-Введенського монастиря, Київ
2	ФРОНТАЛЬНЕ РОЗМІЩЕННЯ 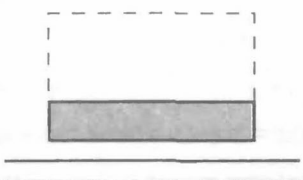	Український католицький університет, Львів 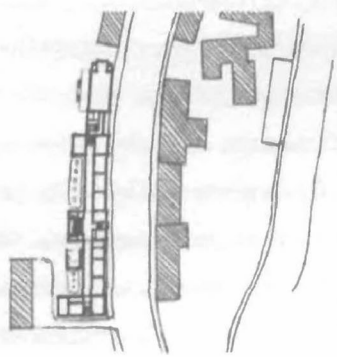	Приходська школа при Соборі св. Ольги, Київ 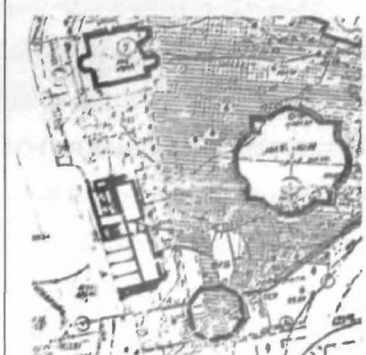
3	ГЛИБИННЕ РОЗТАШУВАННЯ 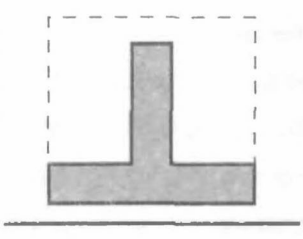	Проект православного духовного навчального центру, Київ 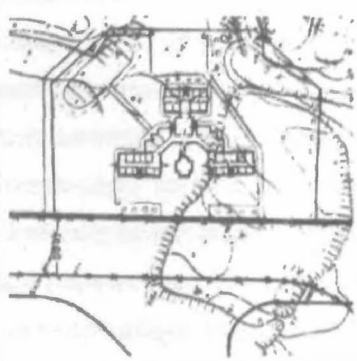	Православна традиційна гімназія, Москва 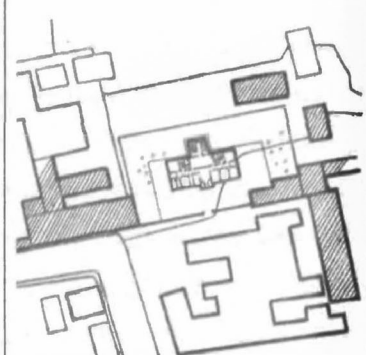

Прийоми розташування православних духовних навчальних закладів

тивні майданчики (за аналогією зі світськими навчальними закладами) [27; 29; 107; 121]. Рекомендовані площі основних зон генеральних планів ділянок проектування православних духовних навчальних закладів наведені на с. 99.

Призначення закладу потребує особливої уваги до організації вхідного простору, а також трактування рекреаційної зони, оскільки досить важливу роль у створенні вдалого образу відіграють елементи благоустрою, до яких відносять:

1. Загальний і спеціальний благоустрій:

а) ландшафтні компоненти (зелені насадження, газони, квітники), пластика й елементи рельєфу (підпірні стіни, декоративні покриття й мостіння), водні пристрої (водойми, фонтани, каскади) та ін.;

б) декоративне обладнання (ліхтарі, лави, балюстради, огорожі, навіси, малі архітектурні форми).

2. Інформаційні засоби: інформація про заклад.

Підбір елементів благоустрою проводиться у відповідності з головним принципом збереження цілісності містобудівного середовища. Загальну композицію ділянки проектування, де головне місце має бути відведене споруді духовного навчального закладу, обов'язково слід ув'язувати з природними умовами й оточуючою забудовою. Найбільш оптимальною формою ділянки можна вважати форму, близьку до квадрата. Благоустрій ділянки будівництва включає вертикальне розпланування, дренажні роботи, штучне покриття під'їздів, доріг, господарчого двору, огородження, озеленення і розташування відповідного обладнання та малих архітектурних форм. Проїзди до споруди духовного навчального закладу повинні мати тверде покриття. Господарчий двір і проїзди асфальтуються. Доріжки і майданчики постійного використання можуть мати покриття із фігурних елементів мостіння. Дороги та майданчики епізодичного використання допускається виконувати з застосуванням ґрунтового покриття або покриття зі щебеню [61]. Кожний тип закладу має власну організаційну схему прилеглої території. Вибір земельної ділянки для будівництва православних духовних навчальних закладів та розпланувального рішення залежить від типу закладу, його місткості, а також містобудівної ситуації. Початкові православні духовні навчальні заклади (недільні школи), як правило, входять до складу приходських храмових комплексів. Саме тому вони, зазвичай, підпорядковуються загальній схемі організації генерального плану храмового комплексу.

Територію храмового комплексу з приходською школою варто поділяти на такі функціональні зони: вхідну, зону основної забудови (храмову), дозвіллєву, зелену допоміжного призначення (навчально-виробничу), господарську.

У *вхідній зоні* варто передбачати в'їзд для автотранспорту та вхід для прихожан, а також місце для нетривалого перепочинку. Вхідна зона повинна мати безпосередній зв'язок із зоною основної забудови.

Храмова зона, що входить до зони основної забудови, повинна мати круговий обхід шириною 3–5 *м* для здійснення хресного ходу під час свят. Усі споруди храмового комплексу варто розташовувати не ближче 3–5 *м* від червоної лінії забудови.

Допоміжна (навчально-виробнича) зона призначена для організації учбової, приходської, благодійної діяльностей. Вона, як правило, має бути, пов'язана з вхідною і храмовою зонами. У допоміжній зоні рекомендується розташовувати церковно-причтові будинки та споруди, відповідно до завдання на проектування. Церковно-причтові будинки, недільні школи, готельні споруди можуть бути окремо розташованими або зблокованими між собою. У деяких випадках можливе їх блокування зі спорудою храму, що забезпечить вільне переміщення із блока в блок. Залежно від містобудівної ситуації будинки та споруди допоміжного призначення можуть розташовуватись безпосередньо на ділянці храмового комплексу відповідно до функціонального зонування території, або у стилобатній частині храму.

Господарська зона приходського храмового комплексу призначена для розташування господарських споруд (складів, гаражів, контейнерів для сміття). Ця зона повинна мати зручні під'їзди зі сторони транспортних магістралей. Площа господарської зони має становити приблизно 15% від загальної площі ділянки. Окрім того, на земельних ділянках храмових комплексів необхідно передбачати під'їзні дороги до головного входу й основних евакуаційних виходів із всіх будинків і споруд. Територія може мати декоративне огородження по всьому периметру. Головний вхід на територію варто орієнтувати на головний вхід до храму. За межами огорожі варто передбачати автостоянки з розрахунку: два місця на кожні п'ятдесят прихожан. Територія храмового комплексу обов'язково має бути озеленена. *Зелену зону* рекомендується робити площею не менше 15% від загальної площі ділянки. Ширина смуги посадки низькорослих кущів повинна становити 0,8–1,2 *м*.

Середні духовні навчальні заклади мають більш розширений набір функцій. Однак генеральний план цих закладів практично не відрізняється від плану організації території приходських шкіл, що входять до складу храмових комплексів. На генеральних планах будівництва середніх духовних навчальних закладів у деяких випадках з'являється така додаткова зона, як зона для роздумів, на території якої може знаходитись клас на відкритому повітрі (у вигляді навісу-тенту). Територія цієї зони має бути добре ізольована, її розпланувальне рішення — компактним, без транзитних доріг.

Габарити території духовних навчальних закладів слід приймати, спираючись на ДБН В.2.2-3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів» [27]. Площі земельних ділянок цих установ при місткості закладу більше 1000 вихованців рекомендується приймати з розрахунку не менше 17 $м^2$ на одного учня, згідно із таблицею 6.1 ДБН 360-92** «Містобудування: Планування та забудова міських та сільських поселень» [29], за аналогією із визначенням розміру земельних ділянок для загальноосвітніх навчальних закладів.

До генерального плану вищих духовних навчальних закладів, окрім вище перелічених зон повинна входити спортивна зона, а також зона гуртожитків: готельно-житлові блоки та блоки житла для духовенства та викладачів.

Дозвіллєва зона повинна включати майданчики для тихого відпочинку, що комплектуються обладнанням для спокійних форм дозвілля: читання, бесід та дискусій у колі однодумців, гри в шахи тощо. Тут розташовують столи з тентовими навісами та зручні стільці, декоративні вази для рослин, фонтани. У зоні тихого відпочинку можуть бути висаджені мальовничі групи з колекційних рослин [60]. Відпочинок вихованців слід організовувати у затишній частині ділянки — це сприятиме їх емоційній розрядці, забезпечить краще порозуміння в колективі. Для цього можна використовувати малі архітектурні форми, елементи ландшафтної архітектури.

Зона відпочинку також може включати альтанки, бювети, лави для диспутів, декоративні ставки (особливо доречно для IV будівельно-кліматичної зони), одним словом, усі різновиди декоративних малих архітектурних форм із широким застосуванням прийомів ландшафтного дизайну: організація ландшафтних композицій з квітів та вічнозелених рослин, садово-паркового підсвічування, кераміки. Земельні ділянки вищих духовних навчальних закладів бажано огороджувати декоративною огорожею заввишки не менше 1,2 *м*. При організації

Схема	Приклад
Основні зони нижчих духовних навчальних закладів (шкіл)	
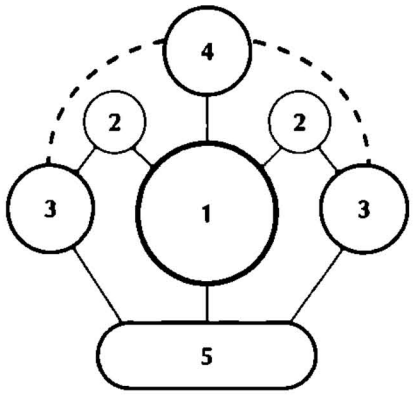	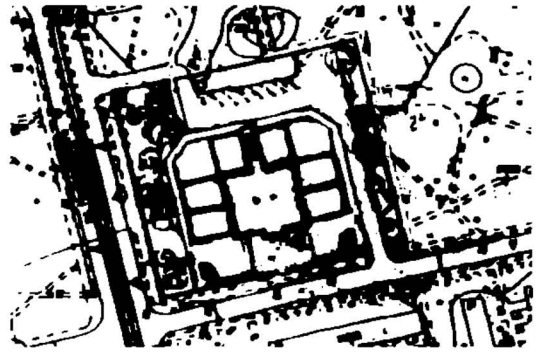 Пропозиція будівництва приходської школи по вул. Курнатовського, Київ
Основні зони середніх православних духовних навчальних закладів	
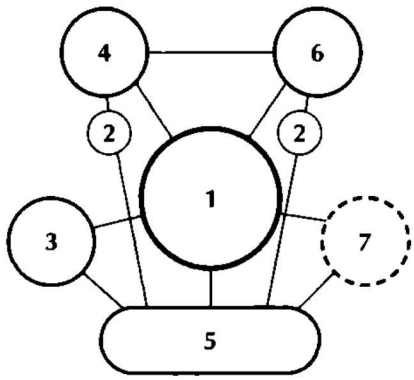	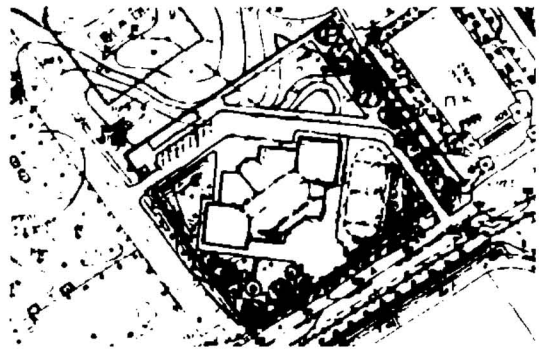 Пропозиція будівництва православного духовного училища по вул. Алма-Атинській, Київ
Основні зони вищих православних духовних навчальних закладів	
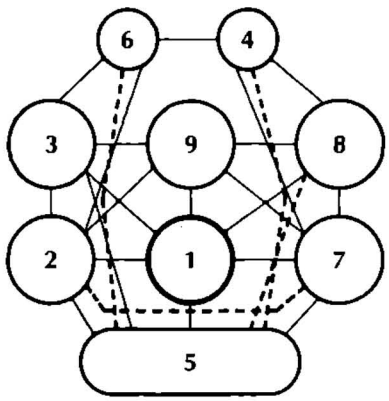	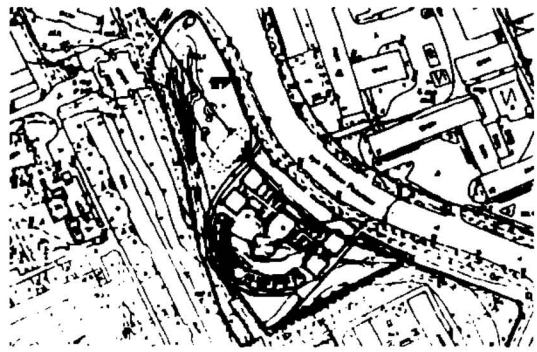 Пропозиція будівництва православного духовного навч. центру по вул. М. Раскової, Київ

Схема функціональних зв'язків між основними зонами ділянок духовних навчальних закладів

1. Зона забудови. 2. Рекреаційна зона. 3. Зелена зона. 4. Господарча зона. 5. Вхідна зона. 6. Навчально-виробнича зона. 7. Спортивна зона. 8. Зона для роздумів. 9. Зона гуртожитків. ——— — Обов'язковий зв'язок. - - - - — Необов'язковий зв'язок

земельної ділянки слід передбачати під'їзд для пожежної машини, а також можливість кругового об'їзду споруд закладу. Обов'язково слід передбачати стоянки для службових автомобілів закладу та персоналу, гостьові автостоянки, а також стоянки для машин людей з обмеженими фізичними можливостями. На територію необхідно організовувати не менше двох в'їздів з протилежних сторін. Головною задачею при розплануванні транспортних комунікацій є недопущення їх перетину із пішохідними дорогами.

На території вищих духовних навчальних закладів доречно організовувати *спортивну зону*, або ж спортивний майданчик. Фізкультурно-спортивну зону необхідно розміщувати не ближче 15–25 *м* від споруд закладу, а також влаштовувати огорожу цієї зони сіткою заввишки 3 *м*. Спортивну зону не допускається розташовувати зі сторони вікон навчальних приміщень, її необхідно відокремлювати захисною зеленою смугою [60]. Ядром спортивної зони може бути майданчик для легкої атлетики, до складу якого, зазвичай, має входити кругова (200 *м*) та пряма (125 *м*) бігові доріжки, гімнастична стінка, комбінований майданчик для гри у волейбол (не менше 15 х 7,5 *м*) та баскетбол, футбольне поле 30 х 60 *м* (оптимальний розмір 69 х 104 *м*), тенісні корти. Дані майданчики бажано огороджувати огорожею заввишки 3 *м* й групувати в єдиний простір для занять легкою атлетикою. Над ним доречно передбачати часткове тентове покриття. Якщо немає можливості розмістити спортивну зону на території самого духовного навчального закладу, буде доречним використовувати спортивні зони найближчих мікрорайонів.

Однією із складових ділянки проектування вищого духовного навчального закладу є *господарська зона*, на якій, як правило, знаходяться столярні та золотошвейні майстерні, склади, гаражі, підсобно-виробничі приміщення, господарський корпус, контейнери для сміття, а також пральні (для духовних навчальних закладів із житловим блоком). Ця зона розташовується на відстані не менше 20 *м* від вікон закладу. Господарська зона повинна мати окремий в'їзд і розворотний майданчик. До майданчика господарської зони потрібно обов'язково організувати під'їзди для вивозу сміття. Площа майданчика має становити 75–100 $м^2$. Не є бажаним прилягання господарських майданчиків до місць відпочинку та зони роздумів. Особливу увагу варто приділяти організації господарської зони у випадку розміщення духовного навчального закладу у житловій забудові у зв'язку із її малохудожнім виглядом. Ізоляції господарської

зони сприяє використання навісів, а також раціональне використання підземного простору із застосуванням підйомників. Озеленення господарської зони має враховувати, перш за все санітарно-гігієнічну та візуальну її ізоляцію від іншої частини ділянки.

До *зони житлової забудови* (зона гуртожитків) духовного навчального закладу входять будинки гуртожитків для вихованців, духовенства та викладачів, а також готелі для гостей закладу. Ця зона повинна мати свій окремий вхід з боку вулиці та бути ізольованою від господарської зони.

На території вищого духовного навчального закладу рекомендується передбачати *зелену зону*. Бажано, аби *площа озеленення* земельної ділянки складала не менше 10% від її загальної площі, (включаючи озеленені місця відпочинку, захисні смуги та посадки за периметром ділянки). У разі прилягання земельної ділянки безпосередньо до зелених масивів (парків, садів, скверів), допускається скорочення площі зелених насаджень до 10%. За периметром земельної ділянки духовних навчальних закладів слід передбачати захисну зелену зону шириною 1,5 *м*, оскільки зелені насадження безпосередньо впливають на температуру і вологість повітря, знижують сонячну радіацію, регулюють склад повітря, мають лікувальний вплив на людину. Саме тому раціональна організація зеленої зони має важливе значення для закладу. Також важливою є розробка комплексного плану озеленення ділянки, що міститиме всі необхідні складові: кущові насадження, газони, доріжки, озеленення відповідних зон тощо. Асортимент рослин має підбиратися з урахуванням їх лікувального впливу, естетичної привабливості, довговічності. Так, наприклад, зимовий пейзаж дуже збагачують хвойні та вічнозелені рослини. Слід також пам'ятати, що для навчального закладу (в тому числі духовного) дуже корисні рослини, що очищують повітря від бактерій: піхта, береза, клен, явір, черемха, ялівець тощо. Квітники бажано влаштовувати у вхідній зоні закладу, уздовж доріжок і у вигляді декоративних композицій на газоні. Слід зазначити, що газонні рослини також мають фітонцидну дію, очищують ґрунт і повітря від шкідливих мікроорганізмів [60].

Під час роботи над генеральним планом території духовного навчального закладу слід передбачати зручний зв'язок між основними функціональними зонами ділянки та відповідними блоками закладу. Наприклад, бажано організувати оптимальний зв'язок житлового блоку з зоною відпочинку й озеленення,

навчального блоку з навчально-виробничою зоною та зоною для роздумів. Генеральний план закладу має враховувати такі вимоги:

– оптимальну довжину пішохідних шляхів на ділянці;

– безпеку переміщення територією;

– розпланувальна схема території має бути раціональною та зручною.

На жаль, далеко не завжди думка архітектора щодо організації території втілюється у життя при будівництві духовного навчального закладу. Однією з основних причин цього явища є недооцінка значущості позитивного впливу від раціональної, естетичної організації оточуючого ландшафтного й архітектурного середовища на здоров'я вихованців і працівників.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-РОЗПЛАНУВАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

На основі аналізу роботи функціонуючих сьогодні православних духовних навчальних закладів, а також з огляду на вивчення існуючої нормативної бази проектування навчальних закладів, рекомендується використовувати такі типи православних духовних навчальних закладів: недільні школи, термін навчання в яких не обмежений (найбільш розповсюджений і поширений тип); духовні училища з терміном навчання два роки; духовні семінарії, термін навчання в яких становить чотири роки; духовні академії, термін навчання в яких також триває чотири роки, та новий тип — духовний навчальний центр.

Недільна школа (церковноприходська школа) та православні курси можуть являти собою окремо розташовані, або зблоковані із сакральним ядром споруди. До складу недільної школи, як правило, входить навчальне приміщення — функціональна одиниця (ФО) або кілька приміщень — функціональна чарунка (ФЧ) та іноді учительська із адміністративними приміщеннями. У складі деяких шкіл присутні розвинені просвітньо-дозвіллєва (бібліотеки, приміщення гуртків) та адміністративно-господарська зони. При проектуванні приходських шкіл необхідно передбачати об'єднання окремих приміщень за функціональним призначенням із урахуванням санітарних та пожежних вимог. Недільні школи можуть бути одно- чи двоповерховими спорудами, архітектурні форми яких вирішуються, виходячи з контекстуальних обставин сакрального комплексу.

Іноді недільні школи можуть входити до складу церковно-причтових будинків, що слугують для службово-побутових цілей храмових комплексів.

Церковно-причтові будинки, як правило, складаються із наступних груп приміщень: навчальної, вхідної, адміністративної, трапезної, рекреаційної, підсобної, іноді сакральної, готельної та груп приміщень просвітнього і благодійного призначення тощо.

Назва блоку		Навчальний блок								Дозвільний блок						
Тип	Назва функціонального приміщення	клас	комп'ютерний клас	аудиторія на 50–70 слухачів	аудиторія на 100–150 слухачів	іконописна майстерня	золотошвейна майстерня	червонодеревна майстерня	клас хорового співу	бібліотека	читальний зал	актовий зал	дискусійний клуб	друкарня	спортивний зал	тренажерний зал
Початкові	малі	●	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○
	середні	●	◑	○	○	◑	◑	◑	◑	◑	◑	◑	○	◑	○	○
	великі	●	◑	○	◑	●	●	●	●	●	◑	◑	◑	●	○	○
Середні	малі	●	◑	◑	◑	○	○	○	○	◑	○	◑	◑	◑	○	○
	середні	●	◑	●	◑	◑	◑	◑	◑	◑	◑	◑	◑	◑	◑	◑
	великі	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	◑	●	◑	◑	◑
Вищі	малі	●	●	●	◑	○	○	○	○	◑	◑	○	◑	◑	◑	○
	середні	●	●	●	◑	◑	◑	◑	◑	●	●	◑	◑	◑	◑	◑
	великі	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●

Пропозиції з функціонального складу православних духовних навчальних закладів

Вхідна група приміщень початкових духовних навчальних закладів у контексті церковно-причтових будинків включає в себе вестибуль, приміщення охорони, санвузли, сходові клітини.

Адміністративна група приміщень містить: кабінет настоятеля та старости, бухгалтерію, зал засідань Церковної ради, який може бути поєднаний з трапезною або класною кімнатою. Адміністративна група приміщень повинна мати безпосередній зв'язок із вхідною групою. При храмах місткістю до 100 прочан кількість адміністративних приміщень може бути зменшена.

Трапезна група приміщень початкових духовних навчальних закладів складається з приміщень кухні з коморами для продуктів, трапезної для священиків і персоналу. До цієї групи також іноді може входити трапезна для прихожан. У такому випадку вона має розташовуватись на першому поверсі і мати самостійний вхід.

Сакральн. блок		Адміністративно-господарський блок															Житловий блок	
молитовний зал	хрещальня	ректорська	кабінет заступника ректора	приймальня	вчительська	бухгалтерія	трапезна для вихованців	трапезна для безпритульних	терапевтичний кабінет	процедурна	каб. психолотічного розвантаження	гардероб	вестибуль	рекреація	санітарний вузол	комора	житлова кімната вихованця	житлова кімната для гостя
●	○	●	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○
●	○	●	○	◑	○	○	○	○	○	○	○	◑	◑	◑	●	◑	○	○
●	◑	●	◑	●	◑	○	◑	◑	○	○	○	●	●	◑	●	●	○	◑
●	○	●	●	●	◑	◑	◑	○	◑	◑	◑	◑	◑	◑	●	●	◑	◑
●	◑	●	●	●	●	●	●	◑	◑	◑	◑	●	●	◑	●	●	●	●
●	●	●	●	●	●	●	●	◑	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
●	○	●	●	●	●	◑	◑	○	◑	◑	◑	◑	●	◑	●	●	◑	○
●	◑	●	●	●	●	●	●	◑	◑	◑	◑	●	●	●	●	●	●	◑
●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●

● — обов'язкова наявність приміщення; ◑ — бажана наявність приміщення; ○ — необов'язкова наявність приміщення.

Група рекреаційних приміщень містить кімнати відпочинку персоналу і церковного причту. Бажано, аби вони розташовувалась відокремлено від зони активного відвідування.

Група приміщень підсобного (господарського) призначення включає проскурницю, ризницю, пральню та комори. Проскурниця повинна проектуватись із дотриманням вимог санітарної гігієни та пожежної безпеки, що висуваються до приміщень, оснащених продовольчими коморами.

Навчальна група приміщень початкових духовних навчальних закладів повинна складатися із класних кімнат, бібліотеки духовної літератури. Вхід у бібліотеку доречно організовувати безпосередньо зовні або з групи вхідних приміщень.

Група приміщень, пов'язаних з благодійною діяльністю, як правило, містить: пункт прийому-видачі благодійної допомоги, медичний пункт і трапезну

Навчальна група	клас	2,5–3 $м^2$ / вих.
	аудиторія	1–1,5 $м^2$ / вих.
	комп'ютерний клас	6 $м^2$ / вих.
Навчально-прикладна група	іконописна майстерня	6–6,5 $м^2$ / вих.
	золотошвейна майстерня	3,6–5,5 $м^2$ / вих.
	червонодеревна майстерня	6 $м^2$ / вих.
	кімната хорового співу	2,4 $м^2$ / вих.
Сакральна група	молитовний зал	0,5 $м^2$ / чол.
	вівтар	0,5 $м^2$ / чол.
Допоміжні до сакральної групи приміщення	притвор	0,5 $м^2$ / чол.
	ризниця, паламарка	0,3 $м^2$ / чол.
	хори	0,5 $м^2$ / чол.
	іконна лавка	0,5 $м^2$ / чол.
Просвітня група	бібліотека	1–2,4 $м^2$ / вих.
	читальний зал	2,4 $м^2$ / вих.
	дискусійний клуб	1,25 $м^2$ / вих.
Трапезна група	трапезна для вихованців	1,2–1,6 $м^2$ / вих.
	буфет	1,0–1,5 $м^2$ / вих.
	трапезна для безпритульних	1,0 $м^2$ / чол.
	проскурня	—
	виробничі приміщення	—

Функціональні групи православних духовних навчальних закладів

для нужденних. Вхід до цієї групи рекомендується ізолювати від інших груп приміщень [121].

До складу *виробничо-навчальної функціональної чарунки* входять: художні майстерні, приміщення для столярних робіт, а також кімнати для пошиття церковного одягу (риз).

Санітарні вузли доречно розташовувати при трапезній, хрещальні, кімнатах відпочинку церковного причту і в зонах перебування відвідувачів. Загальну кількість санітарних приладів у чоловічих і жіночих убиральнях бажано передбачати з розрахунку 1 прилад на 15 чоловік.

Розташування православних шкіл у стилобатній частині храму здійснюєть-

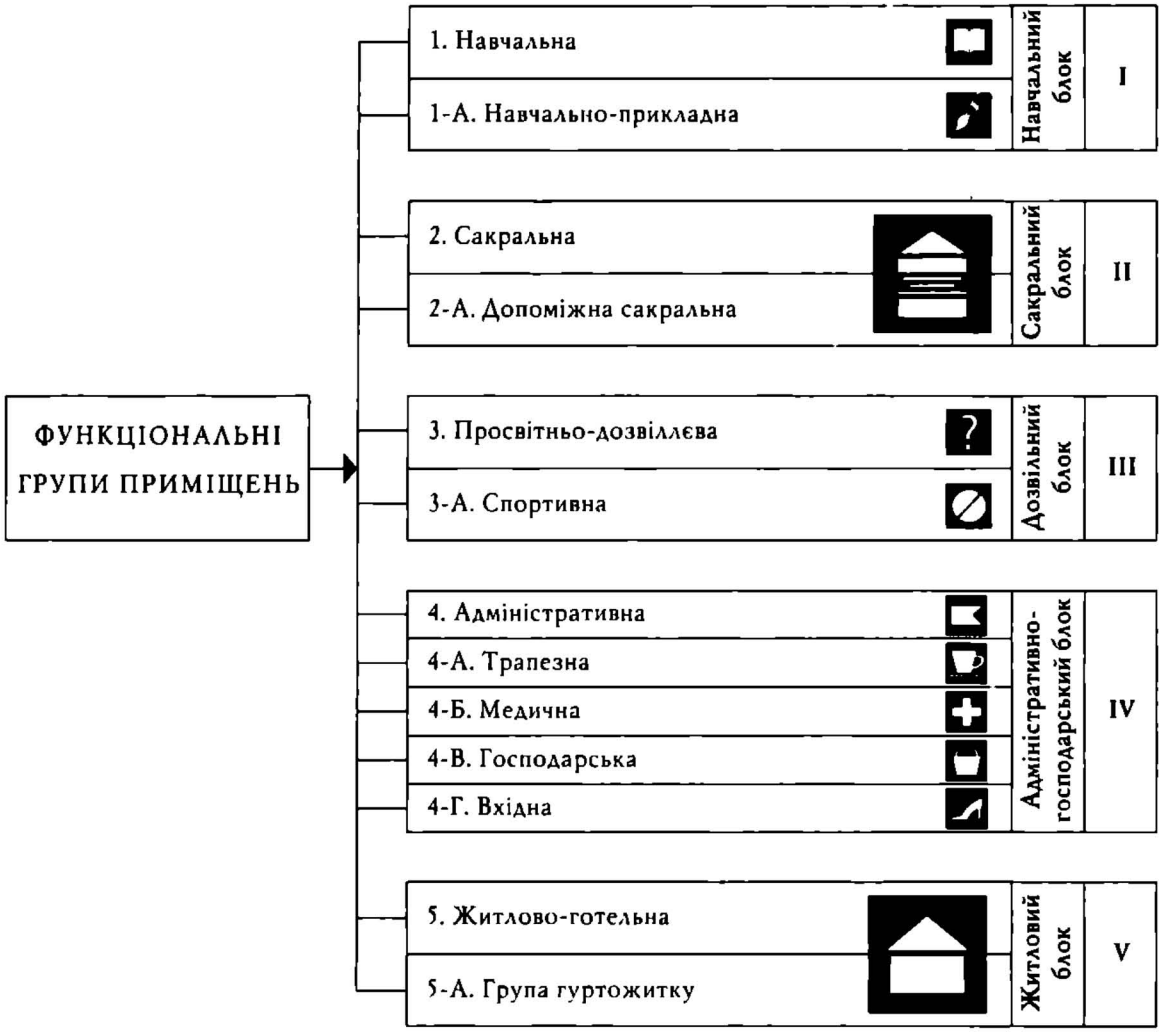

Функціонально-розпланувальна структура православних духовних навчальних закладів

ся, як правило, при знаходженні храмів на міських площах і на затиснених земельних ділянках, однак, при цьому виникають складнощі з природним освітленням, забезпеченням пожежної безпеки і з розміщенням санвузлів, які у стилобатній частині можуть бути лише із західної сторони під притвором. При цьому рішенні, окрім того, значно збільшується довжина вхідних пандусів для інвалідів.

Православні духовні училища мають більш повний, порівняно із приходськими школами, склад приміщень. До цих установ, окрім основних груп приміщень (навчальної та сакральної груп), обов'язково входить бібліотека, група адміністративних, іноді харчових приміщень і житлові кімнати для приїжджих.

Розпланувальні схеми училищ залежать від потужності закладу, можуть бути простими або складними. Архітектура закладів повинна вирішуватись із урахуванням місцевих традицій і художніх смаків.

Духовні семінарії потребують проектів споруд різних за потужністю і складом приміщень, відповідно до чисельності віруючого населення, що користуватимуться послугами цієї установи. Тому діапазон значень потужності духовних семінарій становить від 100 до 300 вихованців. До найбільш розповсюдженого типу у крупних і найкрупніших містах належить семінарія на 200–300 вихованців. Менш потужними є заклади на 150–200 вихованців для середніх і великих міст. У малих містах доречно зводити семінарії на 100–150 учнів.

До складу семінарії, як правило, повинні входити групи навчальних, адміністративних, дозвіллєвих приміщень. При укрупненні семінарії збільшується кількість існуючих кабінетів (навчальних, навчально-прикладних, адміністративних), з'являються кабінети з новим функціональним призначенням.

Для архітектури духовної академії характерні ті самі композиційні рішення, що й для семінарій. Однак потужність цих споруд дещо менша, оскільки меншим є попит на духовну академічну освіту. Так, у крупних і найкрупніших містах доцільно проектувати академії потужністю на 150–200 вихованців. У середніх і великих містах потужність академій має становити 100–150 місць. У малих містах, відповідно, — 100 учнів. Склад груп приміщень цих споруд багато в чому подібний до складу приміщень семінарій з єдиною відмінністю — основний акцент повинен робитися на збільшення групи навчально-просвітніх приміщень (бібліотек, комп'ютерних залів, видавництв, конференц-залів тощо). Також важливо пам'ятати, що в умовах сьогодення вищі православні духовні навчальні заклади, як правило, не можуть існувати окремо від сакрального ядра.

Формування *духовних навчальних центрів* представляє один із перспективних напрямків розвитку православних духовних навчальних закладів. Однак, для того, аби забезпечити оптимальні умови здійснення навчального процесу у них, необхідно провести низку досліджень з обґрунтування функціонального зонування центру з урахуванням технологічного процесу, потужностей, набору функцій і структури з урахуванням специфіки роботи. Узагальнена функціональна структура православного духовного навчального центру складається із наступних основних груп приміщень (зон): вхідної; групи навчальних приміщень і приміщень прикладної праці; сакральної; групи просвітніх та доз-

№	Схема	Приклад
Вищі православні навчальні заклади	Проект православного духовного навчального центру для Києва 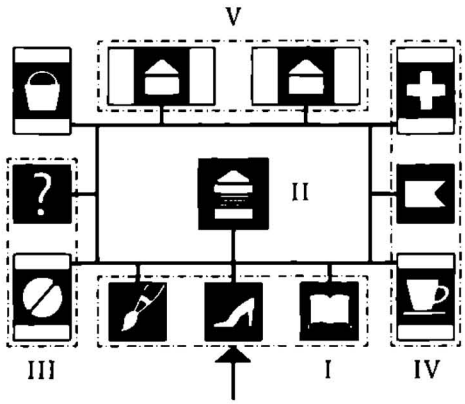	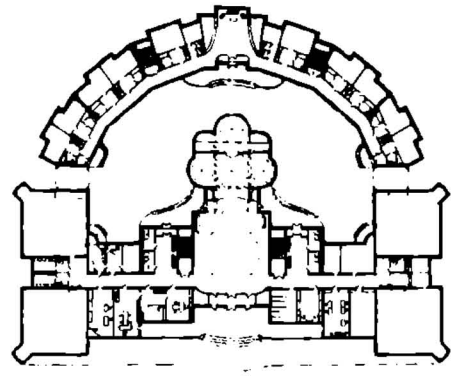
Середні православні навчальні заклади	Проект православного духовного училища для Києва 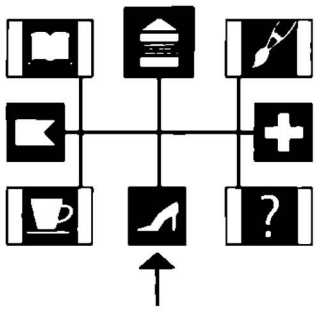	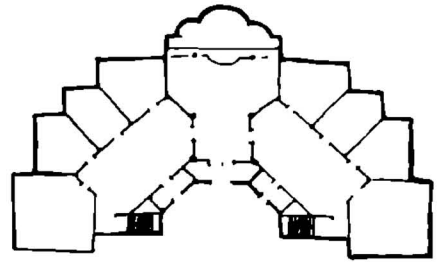
Початкові православні навчальні заклади	Проект православної недільної школи для Києва 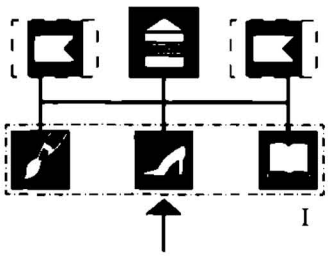 **Блоки:** I. Навчальний. II. Сакральний. III. Дозвіллєво-просвітній. IV. Адміністративно-господарський. V. Житловий	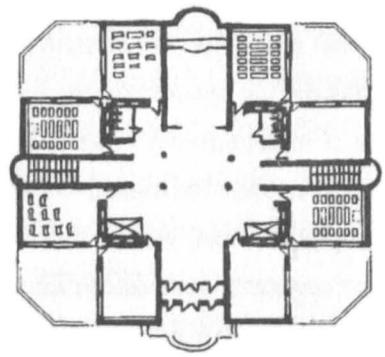

Пропозиції з організації функціонально-розпланувальної структури православних духовних навчальних закладів

віллєвих приміщень; спортивної; медичної; трапезної; адміністративної; господарської та житлово-готельної групи приміщень.

Вони у свою чергу, об'єднуються у наступні функціональні блоки: навчальний, сакральний, дозвіллєвий, адміністративно-господарський і житловий. До *навчального блоку* входить група навчальних приміщень, а також група приміщень прикладної праці.

Сакральний блок складається із групи сакральних приміщень і групи допоміжних приміщень (хрещальні, паламарки, ризниці).

До *дозвіллєвого блоку* входять бібліотечні приміщення, групи видовищних приміщень і приміщень для занять спортом.

До *адміністративно-господарського блоку* входять адміністративно-службові приміщення (кабінет директора, бухгалтерія тощо), група приміщень громадського харчування (у тому числі проскурниця) та медичного обслуговування, а також група допоміжних і підсобних приміщень (для виготовлення свічок).

Житловий блок формує група готельно-житлових приміщень і гуртожитків.

Узагальнена функціональна структура великих православних духовних навчальних центрів (на 700 і більше вихованців) містить у своєму складі максимальну кількість функціональних блоків.

Тепер більш детально хотілося б зупинитися на аналізі основних груп приміщень вищих православних духовних навчальних закладів.

Вхідна група складається із вестибулю, гардеробної частини та санітарного вузла. Приміщення довідково-інформаційної служби закладу варто розташовувати у безпосередній близькості до вхідної групи. Основне призначення вестибульної частини — організовувати потоки руху вихованців і відвідувачів. У холі також доцільно передбачати зони відпочинку й очікування. Вестибульна частина у духовному навчальному закладі може використовуватись не лише для обслуговування відвідувачів, але й для просвітньої та клубної роботи. Вестибуль, наприклад, може виконувати роль кімнати-вітальні, яку також можна використовувати для пасивного відпочинку, дружніх бесід, диспутів, консультацій тощо. Такий вестибуль-вітальня може проектуватися як відкритий простір, що може входити до кулуару чи коридору. Оптимальним є рішення, що дає змогу у разі потреби виокремити вестибуль за допомогою розсувних перегородок у самостійний простір.

Група вхідних приміщень, як правило, входить до складу адміністративно-господарського блоку закладу.

Основними у сучасних духовних навчальних закладах є *навчальна* та *навчально-прикладна групи приміщень*, які формують класи, аудиторії, кабінети інформатики, музичні та репетиційні класи, а також кімнати хорового співу, іконописні, золотошвейні, різьбярські та столярні майстерні, гурткові.

Навчальні кабінети — основні приміщення закладу. У них вихованці проводять найбільшу кількість часу. У практиці найбільш розповсюджена традиційна прямокутна форма навчального кабінету із поздовжньою зовнішньою стіною і розмірами в осях 6 х 9 *м*. Такі пропорції дозволяють розмістити у три ряди столи вихованців, забезпечивши при односторонньому бічному освітленні нормативну освітленість усіх робочих місць.

Дослідженнями встановлено, що глибина навчальних кабінетів при трьохрядній розстановці навчальних столів має прийматися не менше 6–7,2 *м*. За таких параметрів вздовж внутрішньої стіни можна організувати експозиційну зону. У низці проектів застосовуються кабінети квадратної форми з чотирьохрядним розміщенням робочих столів. Деякі спеціалісти вважають таку форму більш раціональною й універсальною, оскільки з'являється можливість застосувати різні прийоми розміщення обладнання. Однак квадратна форма кабінетів дещо обмежує розпланувальні рішення духовних навчальних закладів, оскільки потребує влаштування додаткового підсвічування у кожному навчальному приміщенні.

У вітчизняній і закордонній практиці проектування духовних навчальних закладів зустрічаються і більш складні форми класів та аудиторій: трапецієподібні, п'ятикутні, шестикутні, пилоподібні тощо. Простір трапецієподібної форми дозволяє зручно групувати робочі столи з урахуванням можливості виділення в окрему зону місце для індивідуальної молитви. У приміщеннях п'ятикутної форми можна краще організувати освітлення робочих місць природним світлом. Нетрадиційні форми навчальних класів відкривають нові можливості в архітектурно-художньому вирішенні інтер'єру, дозволяють більш мальовничо розташувати обладнання й організувати сакральну зону.

Відповідно до функціональних вимог, у навчальних приміщеннях, як правило, виділяють чотири основні зони: зона викладача, зона навчальних місць вихованців, сакральна зона, допоміжна зона для збереження демонстраційного матеріалу тощо.

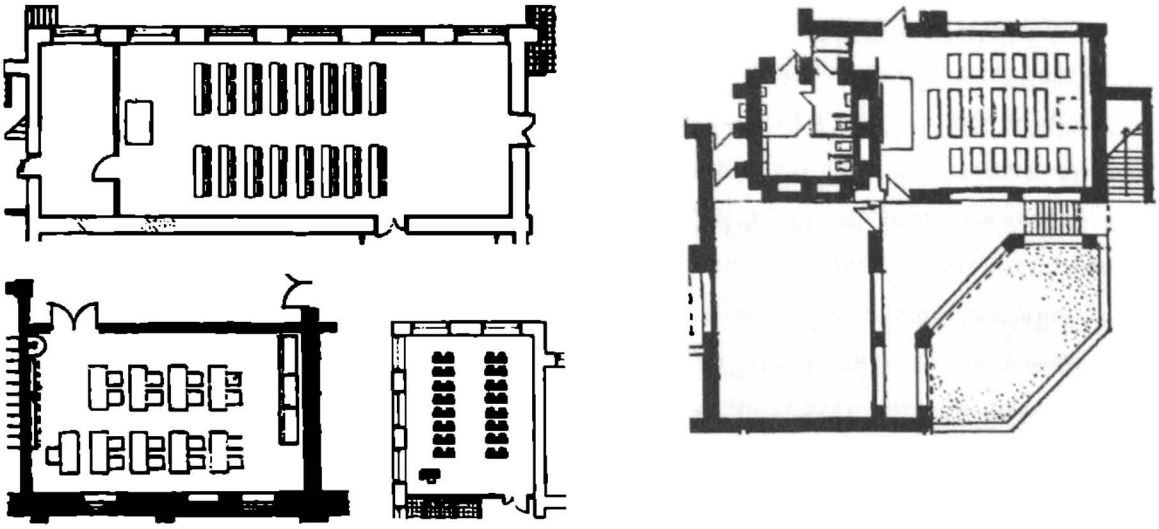

Прямокутне стандартне розпланування

У зоні викладача традиційно знаходяться: робочий стіл і крісло, дошка (персональний комп'ютер, пристрій для експозиції демонстраційного матеріалу).

Зона індивідуальних робочих місць вихованців займає найбільшу частину навчальних кабінетів [61]. Робоче місце є елементарним розпланувальним модулем, на основі якого розробляється структура всіх навчальних приміщень і споруди закладу в цілому. Робоче місце вихованця включає: робочий стіл, стілець, комп'ютер, додаткове обладнання.

Обов'язковою функціональною зоною навчального простору є альков для молитви, оздоблений іконами та підсвічниками, який, як правило, розташовується у правому дальньому кутку відносно вхідних дверей, або у кутку, зорієнтованому на схід.

Як показало опитування, навчальний процес у вищих духовних навчальних закладах проходить більш ефективно у класах місткістю не більше 20–25 чол.

Оптимальною для навчальних класів вважається орієнтація віконних отворів на південь, схід чи південний схід. Створення вдалого освітлення класів й аудиторій стане більш легкою задачею у разі застосування пилоподібних композицій при проектуванні духовних навчальних закладів.

Стіни навчальних класів бажано оздоблювати кольорами світлої теплої гами. Однак варто уникати застосування великої кількості кольорів при опорядженні одного приміщення. Досвід показує, що два–три кольори у кількох варіантах насиченості дозволяють створити виразні і колоритні композиції.

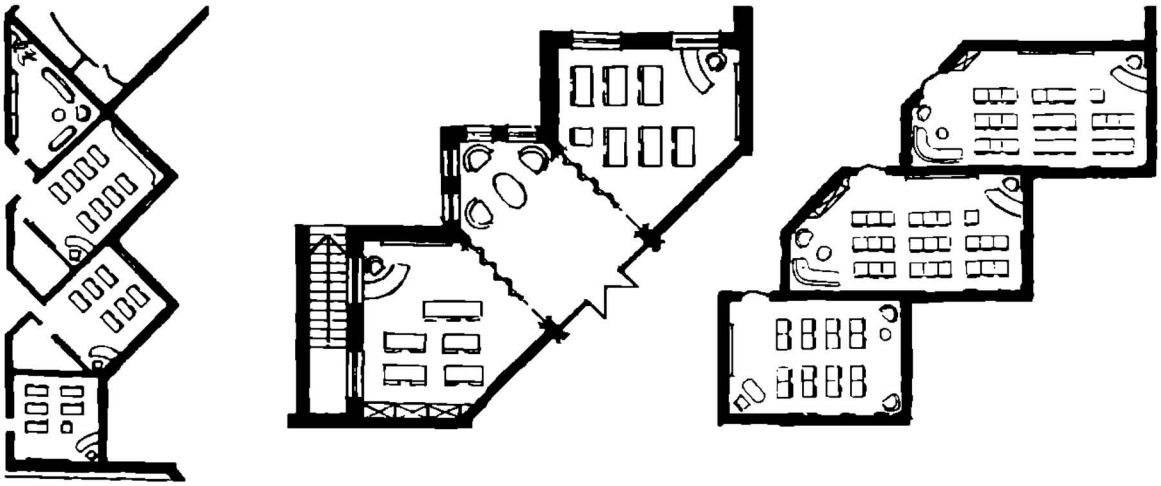

Ступінчасте розпланування складної форми

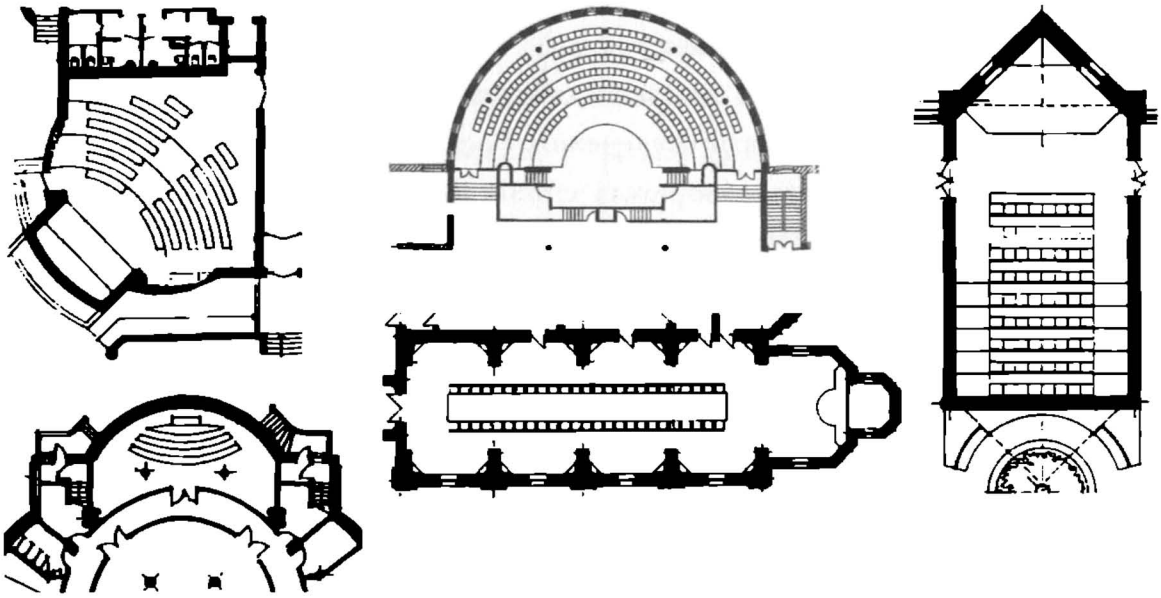

Зальне розпланування складної форми

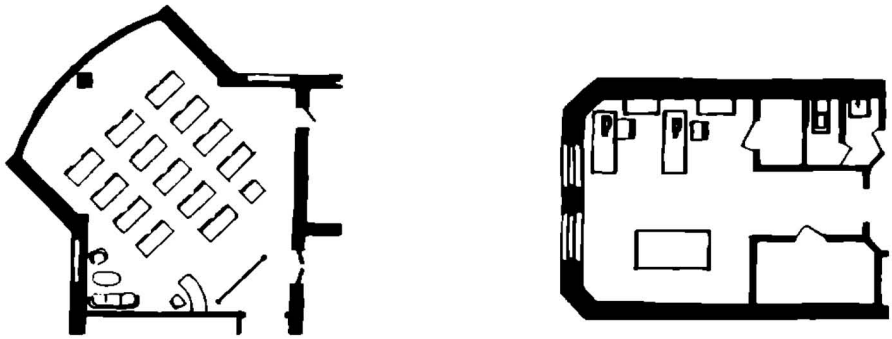

Розпланування складної форми

Розпланувальні рішення навчальних класів та аудиторій православних духовних навчальних закладів

Навчальні блоки рекомендується проектувати з конструктивною сіткою (7,5 + 3 + 7,5) х 6 *м*; (7,5 + 4,5 + 7,2) х 6 *м*; укрупнена сітка 18 х 6 *м*; традиційна сітка (6 + 6 + 6) х 6 *м*. У результаті отримані структурні чарунки для навчальних корпусів 6 х 9; 9 х 6; 6 х 12; 12 х 6; 15 х 6; 18 х 6; 9 х 9; 12 х 9 *м*. Перспективною є учбова чарунка 18 х 18 *м*.

Класи для занять прикладною працею бажано розташовувати на першому поверсі, допускається також їх розміщення у цокольних приміщеннях з обов'язковим природним освітленням. Робоча зона столярної та золотошвейної майстерні повинна мати загальне розсіяне й додаткове індивідуальне освітлення. Приміщення мають бути обладнані робочими місцями, місцем складування матеріалів, місцем для збереження готової продукції, а також альковом для молитов. Відстань між столярними верстатами повинні бути не менше 65 *см*, а між рядами — не менше 70 *см*. Майстерню з виготовлення кіотів бажано оздоблювати у холодні блакитні тони. Як засіб для покращення мікроклімату у майстернях доречно використовувати озеленення. Рослини, поглинаючи вуглекислий газ і зволожуючи повітря, створюють сприятливі умови для праці [61]. Майстерні православних духовних навчальних закладів також можуть функціонувати й у окремих спорудах.

До рішення навчально-прикладних приміщень (іконописні, різьбярські, золотошвейні майстерні, класи хорового співу) можна віднести такі вимоги — забезпечення безперешкодного зв'язку із іншими навчальними кабінетами; передбачення їх можливої майбутньої трансформації.

Не менш важливим елементом духовного навчального закладу є сакральне ядро — храм. «С углублением "философско-умозрительного" начала богослужения изменилось понимание храма как "видимого посредства"» [13]. Видатний філософ і богослов, о. Павло Флоренський у хрестоматійному трактаті «Храмовое действо как синтез искусств» (1918 р.) писав, що «в храме, говоря принципиально, всё сплетается со всем: храмовая архитектура, например, учитывает даже такой малый, по-видимому, эффект, как вьющиеся по фрескам и обвивающие столпы купола ленты голубоватого фимиама, которые своим движением и сплетением почти беспредельно расширяют архитектурные пространства храма, смягчают сухость и жесткость линий и, как бы расплавляя их, приводят в движение и жизнь... Вспомним о пластике и ритме движений священнослужащих, например при каждении, об игре и переливах складок драгоценных тканей, о благовониях, об осо-

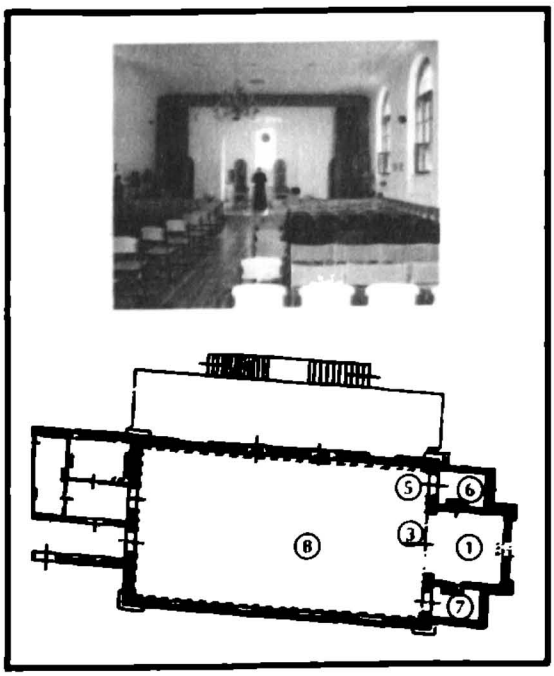

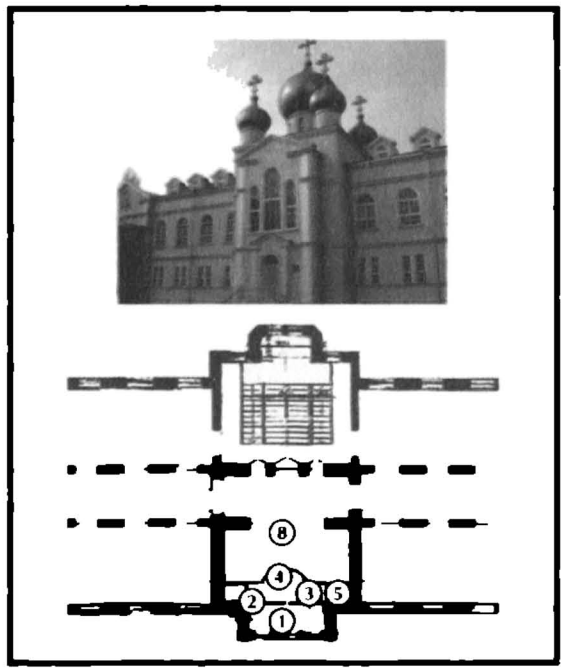

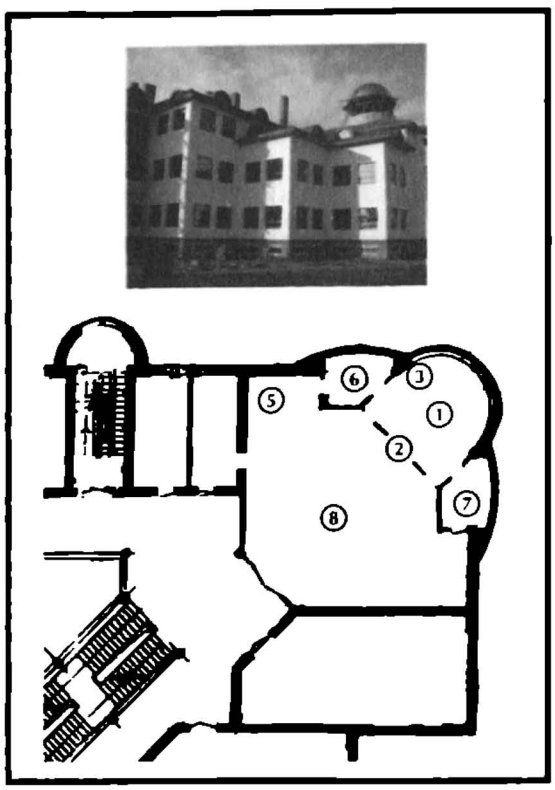

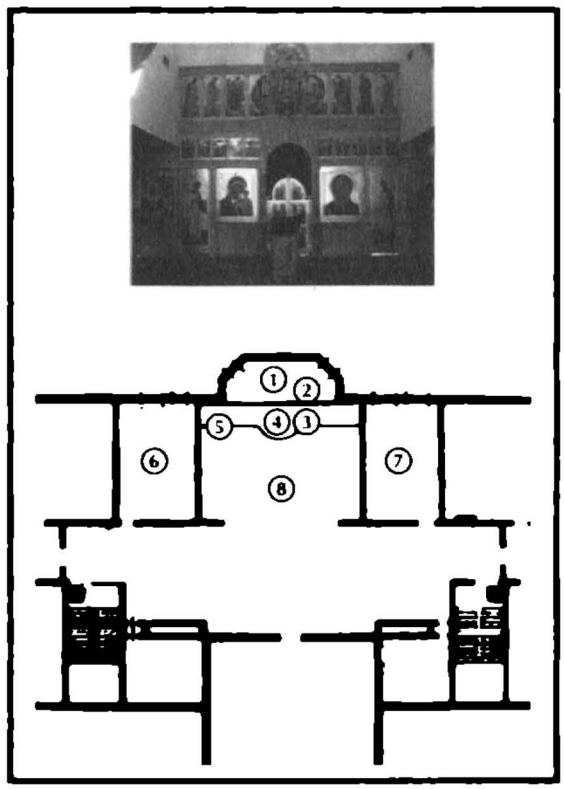

Розпланувальні рішення сакрального ядра у структурі навчальної групи прямокутної та складної форми православних духовних навчальних закладів

1 Вівтар. **2** Іконостас. **3** Солея. **4** Амвон. **5** Крилас. **6** Паламарка. **7** Ризниця. **8** Молитовний зал

бых огненных провеиваниях атмосферы, ионизированной тысячами горящих огней, вспомним далее, что синтез храмового действа не ограничивается только сферой изобразительных искусств, но вовлекает в свой круг искусство вокальное и поэзию, — поэзию всех видов, сам являясь в плоскости эстетики — музыкальною драмой. Тут *всё* подчинено единой цели, верховному эффекту кафарсиса этой музыкальной драмы, и потому *всё*, соподчиненное друг другу, не существует или по крайней мере ложно существует взятое порознь» [126, с. 379].

Сакральна група приміщень складається із сакрального ядра, ризниці, паламарки, іконної лавки та хрещальні. До групи сакральних приміщень також належать такі спеціалізовані приміщення, як хори та криласи. Сакральне ядро при духовному навчальному закладі може мати один, або кілька приділів, а також додатковий приділ (молитовний зал) для практичних занять вихованців. Сакральне ядро складається із вівтарної частини (апсиди), притвору (свого роду вестибульної частини церкви) та залу для молитов (нави). Найважливішою частиною храму вважається вівтар. «Алтарь означает человеческую душу, а самый храм — тело» [126]. Вівтарна частина відокремлюється від молитовного залу іконостасом — «Алтарная перегородка, разделяющая два мира, есть иконостас» [126]. Вівтар влаштовують на узвишші по відношенню до середньої частини храму. Глибина вівтаря має бути не менше 3 *м*. Центральним місцем у вівтарі повинен бути престол, що символізує Трон Божий. Навколо престолу зазвичай організовують круговий обхід.

При вівтарях храмів місткістю понад 300 людей рекомендується розташовувати підсобні приміщення — ризницю (комору для зберігання одягу священнослужителів) та паламарку (приміщення для складування церковного начиння). Перед вівтарем завжди знаходиться солея — підвищення підлоги храму на одну–дві сходинки, місце, з якого священнослужителями читаються проповіді. Солея проектується, як правило, шириною 1,2–1,5 *м*. Її середня частина називається амвоном. Саме з цього місця під час служби проголошується Євангеліє. По обидва боки солеї влаштовуються криласи — місця, де знаходяться читці та співаки церковного хору.

У притворі храму рекомендується розміщувати іконні та свічкові крамниці, а також приміщення підсобного призначення (кімнати персоналу, гардеробні, комори). У притворі або його цокольній частині можливе розміщення санвузлів, за умови його ізоляції від молитовного залу та вівтарної частини.

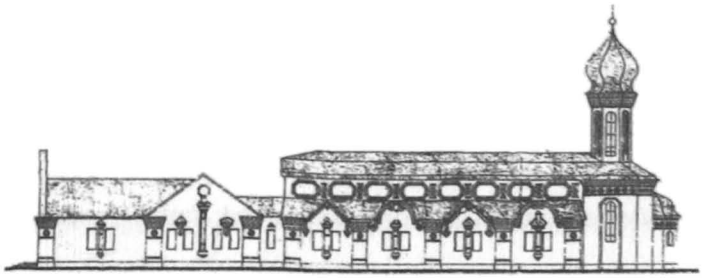

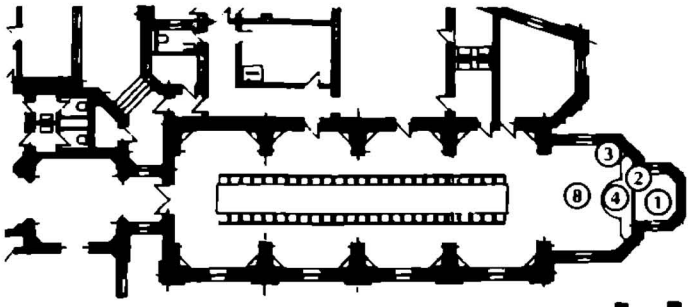

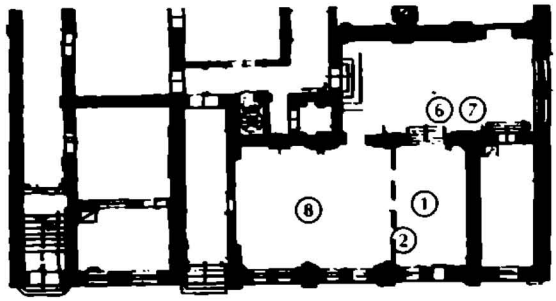

У структурі іншої групи: прямокутної та складної форми

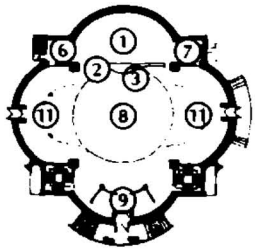

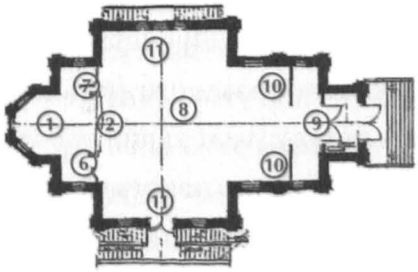

1 Вівтар. **2** Іконостас. **3** Солея. **4** Амвон. **5** Крилас. **6** Паламарка.

7 Ризниця. **8** Молитовний зал. **9** Притвор. **10** Іконна лавка. **11** Бічна нава

Окрема будівля: прямокутної та складної форми

Розпланувальні рішення сакрального ядра православних духовних навчальних закладів

Сакральна група приміщень у функціонально-розпланувальній композиції духовного навчального закладу може вирішуватись як прибудова до загального об'єму закладу, як окремо розташована споруда або ж функціонувати безпосередньо у приміщеннях закладу.

Універсальність використання таких великих елементів духовних навчальних закладів, як молитовні зали, дискусійні клуби, аудиторії, що мають чітку структуру, забезпечується завдяки їх організації як приміщень, що здатні трансформуватись.

До складу просвітньо-дозвіллєвої групи приміщень духовних навчальних закладів входять бібліотечні приміщення, інтернет-зали, клубно-видовищні приміщення, холи, рекреації.

Бібліотечні приміщення повинні формувати кімнати абонементу, каталог, читальний зал із зоною для роботи з літературою (2,4 $м^2$/1 місце), книгосховище, фонд відкритого доступу, робоча кімната [27; 60].

Досить важливою у структурі духовного закладу є група видовищних приміщень. Її формують актовий зал з естрадою (площею не менше 50 $м^2$), фойє із розрахунку не менше 1,2 *м* на 1 місце, кіноапаратна (у разі потреби), артистичні, студії, комори. Кількість місць слід приймати залежно від розрахункової кількості вихованців, що навчаються у закладі (до 2000 вихованців — 700 місць). У середніх духовних навчальних закладах на одне місце в актовому залі повинно припадати не менше 0,8 $м^2$, у вищих — 1 $м^2$ [27].

В актових залах духовних навчальних закладів зазвичай проводяться урочисті зібрання, дискусійні зустрічі, лекції. Проектуючи актовий зал для цих установ, необхідно передбачати його багатоцільове використання: конференц-зал, театрально-концертний, дискусійний, молитовний. Актові зали й аудиторії у духовних навчальних закладах в сучасних умовах повинні виконувати подвійну функцію — використовуватись у навчальний та позанавчальний час.

Об'ємно-розпланувальна особливість залів надає їм значення архітектурних домінант у загальній композиції духовних навчальних закладів. Функціонально вони можуть проектуватись окремо або наближено один до одного (великим блоком зальних приміщень, що включатиме до свого складу: видовищні та лекційні зали). Варто також враховувати сучасні тенденції до розширення приміщень просвітньо-дозвіллєвого блоку за рахунок організації роботи дискусійних клубів, залів для зібрань, читальних залів, інтернет-класів тощо. Вони також можуть слугувати місцем проведення вільного часу та відпочинку.

Незалежно від типу духовного навчального закладу, бажано передбачати у його функціонально-розпланувальній структурі *групу приміщень медичного обслуговування.* Вони мають бути згруповані в одному місці. До складу приміщень медичного призначення слід включати: кабінет лікаря-консультанта, медичної сестри, терапевтичний кабінет, процедурну й обов'язково приміщення психо-педагогічної допомоги, ізолятор для тимчасового перебування безпритульних. Медичне відділення повинно мати самостійний вхід, його рекомендується розташовувати на першому поверсі поблизу входу до закладу [104]. Відділення психо-педагогічної та правової допомоги призначене для надання всім бажаючим психологічних, соціальних та навіть юридичних консультацій. Мета діяльності цього відділення полягає у зміцненні психічного здоров'я вихованців, які знаходяться у кризових ситуаціях; наданні психологічної та соціальної підтримки, юридичної допомоги безпритульним.

У православних духовних навчальних закладах, що функціонують на базі скитів, монастирів, розташованих у зелених рекреаційних зонах, доречно передбачати невеличкі реабілітаційні центри та православні літні табори.

Група трапезних приміщень духовних навчальних закладів має складатися із обіднього залу-трапезної для загального користування вихованцями та викладачами, окремої трапезної для безпритульних, буфету, виробничих і складських приміщень. Групу приміщень харчування, як правило, розміщують на першому поверсі закладу у складі адміністративно-господарського блоку; в окремому блоці, з'єднаному переходом-комунікацією з іншими приміщеннями, або в окремо розташованій споруді. Трапезна підрозділяється на дві головні функціональні підгрупи: обідній зал та кухню. Кількість місць в трапезних залах нижчих та середніх духовних навчальних закладах визначається з розрахунку 1 місце на трьох вихованців, у вищих закладах, відповідно — 1 місце на п'ять учнів. У зв'язку із усталеною православною традицією читання молитви перед трапезою при організації простору обідньої зали обов'язково слід виділити сакральну зону з місцем для ікон.

До адміністративної групи приміщень духовних навчальних закладів, як правило, входять: кабінети ректора-настоятеля та заступника ректора, приймальня, канцелярські приміщення, бухгалтерія, кімнати для персоналу, методичний кабінет, кабінет завгоспа; вхідні та обслуговуючі приміщення — гардеробна та санвузол, технічні комори.

Кабінети ректора-настоятеля та його заступника повинні мати зв'язок із вестибулем крізь прийомну. Всі інші кабінети (канцелярія, методичний кабінет, бухгалтерія, кімната персоналу, гардеробні, санвузол) можуть бути ізольованими.

Важливими елементами у структурі вищих духовних навчальних закладів є *прочанська (для проживання викладачів і гостей з інших міст), гуртожитки (для проживання вихованців), а також прочанська для тимчасового перебування безпритульних.* Площа спальних кімнат гуртожитків має прийматись із розрахунку не менше 4 $м^2$ на одне спальне місце. Найпоширенішими є спальні кімнати місткістю на 2–4 чоловіка для слухачів середніх та 1–3-місні для слухачів вищих духовних навчальних закладів.

Житлова кімната гуртожитку є одним із найважливіших приміщень у закладі. Для іногородніх вихованців вона стає другою домівкою, місцем відпочинку, самостійного навчання, прийому гостей, роздумів та молитви, читальною. Таким чином, під час функціонально-розпланувальної організації простору житлової кімнати гуртожитку необхідно подбати про задоволення різних функціональних потреб. При розробці функціонально-розпланувальної схеми житлової кімнати, потрібно передбачити такі основні зони: спальне місце, рекреацію, навчальну зону, сакральну зону для молитви, зону зберігання речей, зону прийому їжі, санітарно-гігієнічну. Житлова кімната вихованців має бути обладнана ліжком, робочим місцем, шафою для зберігання речей і навчальних посібників. У кімнаті необхідно обов'язково передбачати невеличку сакральну зону для здійснення індивідуальної молитви. У деяких випадках у кімнатах організовують міні-кухню. Сучасні кімнати гуртожитків, як правило, проектуються зі шлюзом, санітарним вузлом, душовою кабінкою, гардеробною.

В основу формування зон житлових кімнат покладені такі вимоги: кожне спальне місце, за можливістю, має бути візуально ізольованим, від кожного ліжка необхідно забезпечити однаково зручний доступ у зони загального користування, надати кожному можливість вільного доступу до вікна, лоджії. Зону для молитви бажано розмістити в еркері (ніші). Зона зберігання речей повинна знаходитись поруч із вхідною групою. Вдале зонування кімнат підвищує комфортність проживання.

Інтер'єр житлової кімнати вихованців бажано вирішувати у пастельній стриманій гамі. Розпланувальні габарити кімнат визначають, виходячи з площ, що

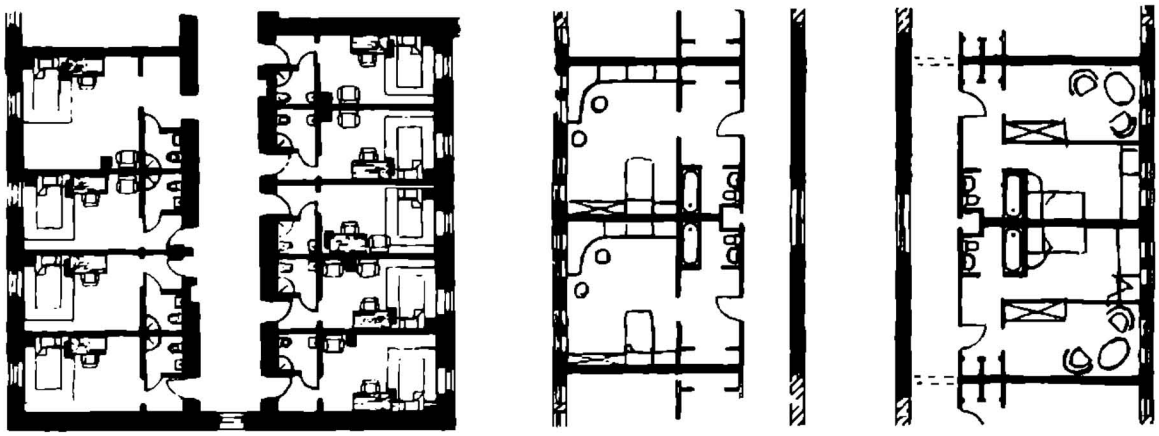

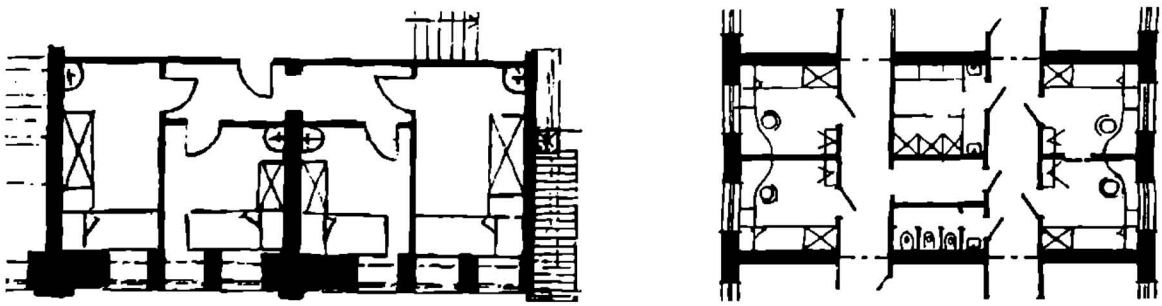

Одномісні прямокутні

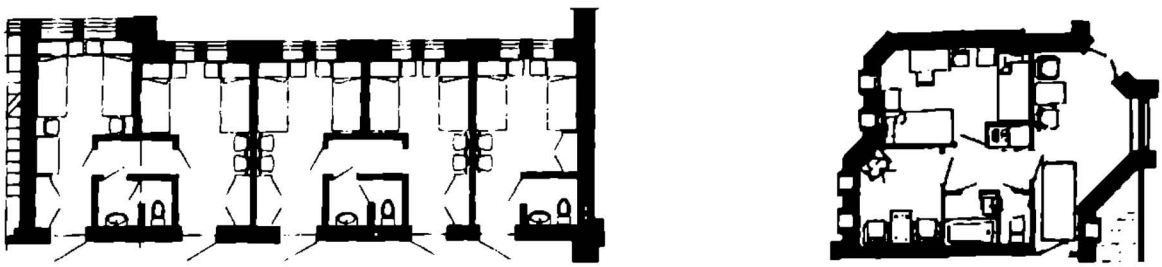

Двомісні прямокутні і складні

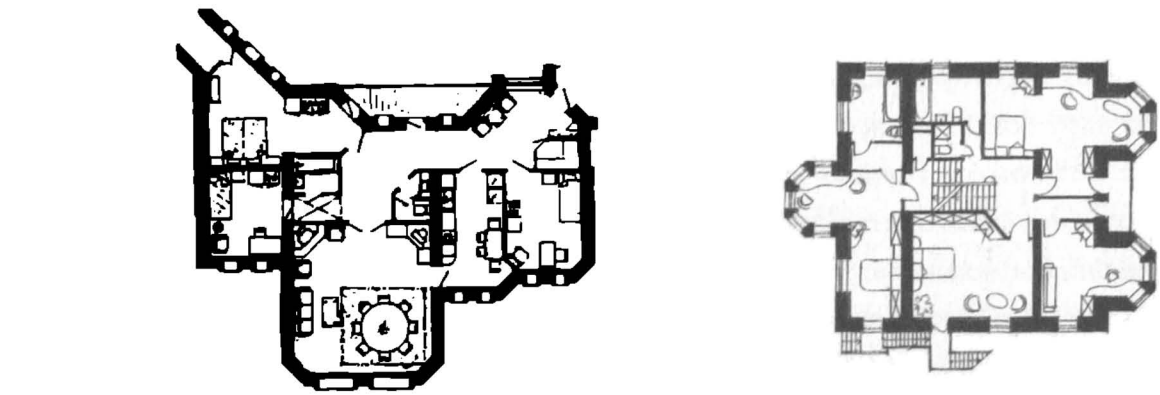

Апартаменти змішані

Розпланувальні рішення кімнат вихованців православних духовних навчальних закладів

№	Провідні духовні навчальні заклади України	Сучасний стан						
		Тривалість навчання	Кількість вихованців	Кількість паралелей	Чи є достатньою площа таких приміщень			
					Навчальних	Житлових	Сакральних	Адміністративних
1	Київська духовна академія і семінарія (МП)	4*/4	45/39	1/1	ні	ні	так	так
2	Київська духовна академія і семінарія (КП)	4/4	35/20	1/1	ні	ні	так	ні
3	Львівська духовна академія і семінарія (КП)	4/4	30/15	1/1	так	так	так	ні
4	Одеська духовна семінарія (МП)	4	35	2	ні	ні	ні	так
5	Харківська духовна семінарія (МП)	4	25	1	ні	ні	ні	так
Підсумки (середньоарифметичні показники опитування)		4	34/22	1/1	так 60%	так 80%	так 60%	так 60%

Результати анкетного опитування адміністрації православних духовних навчальних закладів щодо сучасного та бажаного стану організації навчального процесу у закладах

нормуються, на яких відбуваються всі необхідні для життя процеси. Основою є розміри відстаней між меблями. Застосування при розплануванні житлових кімнат перегородок, що трансформуються, робить можливим гнучке членування чарунки, а також об'єднання її в єдиний простір.

Останньою групою приміщень, яку бажано включати до функціонально-розпланувальної структури вищих духовних навчальних закладів, є *група спортивних приміщень*. Враховуючи, що виховані зазвичай близько 90% денного часу проводить сидячи, керівництво закладів усвідомило необхідність проведення спортивних занять (про що свідчать результати анкетного опитування). Недостатність руху ослаблює організм, що є одним з чинників, який призводить до розвитку захворювань. Нестача руху має бути компенсована фізични-

Бажаний стан			
Оптимальна кількість виконавців	**Чи потрібно при ПДНЗ розвивати громадсько-просвітні функції (створювати бібліотеки, дискусійні клуби, видавництва)**	**Чи потрібно створювати при ПДНЗ місця для занять спортом**	**Чи є перспективним напрям щодо укрупнення ПДНЗ (формування духовних навчальних комплексів)**
30/25	так	так	так
20/10	так	так	так
25–30/10–15	так	так	ні
20–35	так	так	так
25	так	так	так
25/17	так 100%	так 100%	так 80%

* чисельник — показник семінарії, знаменник — показник академії

ми вправами. Головною метою при організації в духовних навчальних закладах спортивних осередків має бути досягнення оздоровчого ефекту.

Групу спортивних приміщень духовних навчальних закладів можуть формувати: фізкультурно-спортивний і тренажерний зали, зали для ігор у настільний теніс, іноді басейн для плавання — «волога» зона. Зали для занять фізкультурою доцільно ділити каркасними перегородками на зони. Найбільш розповсюдженими в наш час є гімнастичні зали розміром 9 х 18; 12 х 12; 12 х 24 *м*. Група фізкультурно-спортивних приміщень може розташовуватись як в структурі духовного навчального закладу, так і в окремо розташованому корпусі.

Метою розпланувальної організації православних духовних навчальних закладів (в тому числі центрів) є поєднання в одне ціле всіх необхідних для по-

вноцінного навчання груп приміщень, що мають входити до складу установ, з урахуванням їх взаємозв'язку й вимог, що висуваються до проектування кожної групи.

Розуміння структурного формування духовних навчальних закладів є досить важливим питанням при проектуванні нових об'єктів, а також при реконструкції споруд різного функціонального призначення під духовні навчальні установи. Чітке визначення основних груп приміщень, їх поєднання в основні блоки, а також розуміння оптимальних зв'язків між ними сприятиме створенню більш раціональних сучасних рішень композиції духовних навчальних закладів. Наведене вище нормування, пропозиції щодо складу та площ приміщень православних духовних навчальних закладів спирається на існуючий досвід проектування духовних закладів, норми проектування будинків та споруд загальноосвітніх навчальних закладів, громадських будинків і споруд та сакральних будинків і споруд [27; 28; 29; 65; 107; 121].

При проектуванні православних духовних навчальних закладів різних рівнів можуть використовуватись принципово різні композиційні схеми.

За розпланувальними схемами розрізняють Т-, V-подібні, периметральні, криволінійні й інші композиції. Як результат розвитку Т-подібної схеми з'явилися Н-подібні та Ш-подібні композиції. Існуючі схеми є результатом удосконалення функціонально-технологічних схем і прагнення збагатити архітектурний простір духовних навчальних закладів.

Сучасним напрямом у проектуванні православних духовних навчальних закладів є прагнення до універсальності і можливості різноманітного використання споруд закладів, що позбавить їх швидкої моральної амортизації. Внутрішнє членування таких універсальних споруд здійснюється за допомогою засобів, не пов'язаних з основними конструктивними структурами (пересувні перегородки тощо). Пошуки оптимальних рішень навчальних класів та аудиторій духовних навчальних установ зумовили появу пилоподібних схем, що також збагачують пластику споруди та дають можливість організувати оптимальне освітлення приміщень.

Криволінійні розпланувальні схеми теж можуть бути використані при проектуванні та будівництві цих закладів. Такі схеми дають можливість створити активну та виразну пластику фасадів будівлі.

Абсолютна симетрія у складних архітектурних об'єктах, якими є духовні нав-

№	Назва схеми	Схема	Приклад
1	ФРОНТАЛЬНА ПРЯМОЛІНІЙНА	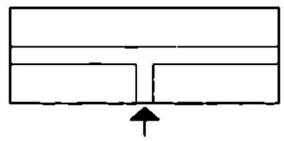	Регентське відділення Одеської духовної семінарії
2	ФРОНТАЛЬНА КРИВОЛІНІЙНА	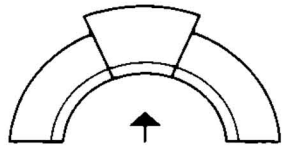	Проект православного духовного навчального центру для Києва 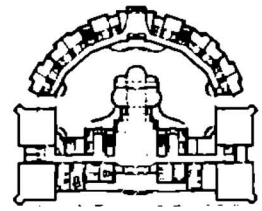
3	СКЛАДНА О-ПОДІБНА	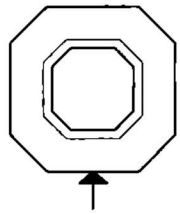	Проект православної духовної академії для Києва 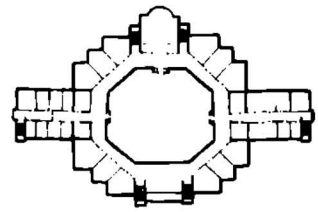
4	СКЛАДНА Т-ПОДІБНА	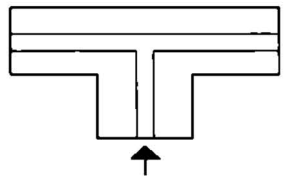	Традиційна православна гімназія, Москва 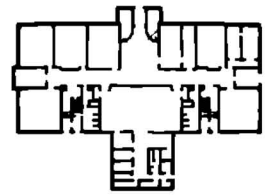
5	СКЛАДНА V-ПОДІБНА	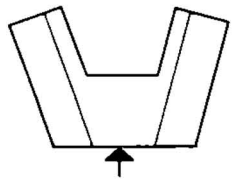	Приходська школа храмового комплексу Казанської Ікони Божої Матері, Київ 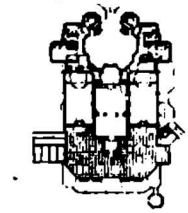

Розпланувальні схеми православних духовних навчальних закладів

чальні заклади, строго кажучи, малоймовірна. Різноманітність і складність функцій зумовлюють відхилення від симетричних схем, що й призводить до появи дисиметрії. Порушення симетрії може використовуватись для підвищення виразності композиції. Асиметрія відкриває більш широкі можливості організації навчального процесу, ніж симетрія. Її гнучкість допоможе споруді духовного навчального закладу більш органічно влитись у просторові системи більш високого рівня [53].

За *комунікаційною структурою* можна виділити коридорні, безкоридорні, зальні, чарункові, анфіладні та змішані композиційні схеми.

Коридорні схеми характерні для лінійних споруд духовних навчальних закладів. Коридорна система складається з чарунок, що містять частину єдиного циклу процесу. Такі чарунки не мають складної внутрішньої організації, їх пов'язує спільна лінійна комунікація: коридор. Втім, у зв'язку із одноманітністю об'ємно-розпланувальної композиції, «коридорністю» інтер'єру, а також із прагненням покращити функціонально-розпланувальну структуру, останнім часом спостерігається тенденція відмови від традиційної коридорної схеми, пошук нових шляхів вирішення комунікаційних просторів духовних навчальних закладів. Основним недоліком коридорної схеми є одноманітність об'ємно-розпланувальної композиції, а також певна складність в організації інсоляції навчальних класів та аудиторій. У результаті з'явились компактні споруди з галереями й атріумами.

Безкоридорна система об'єднує чарунки, що містять частину циклу навчального процесу, але зв'язком між ними є рекреаційні приміщення — наприклад, хол, а не лінійна комунікація. Як правило, таке приміщення має певне призначення: місце загальних зборів, відпочинку, обговорень.

Чарункова система складається з внутрішньо завершених функціонально незалежних чарунок. Кожна така чарунка має просторову організацію, не пов'язану з просторовою організацією прилеглих чарунок закладу. Найбільш прийнятною чарункова система є для православних навчальних закладів творчого спрямування (іконописні школи, золотошвейні майстерні, майстерні для виготовлення кіотів), оскільки кожна чарунка може мати свій власний вихід до господарської зони, де зберігається необхідний інвентар (фарби, столярне приладдя). Самостійно функціонуючі чарунки можуть мати спільну комунікацію, що пов'язує їх із зовнішнім середовищем [51].

№	Назва схеми	Схема	Приклад
1	КОРИДОРНА	Харківська духовна семінарія	
		Київська духовна семінарія і академія КП	
2	БЕЗКОРИДОРНА	Проект приходської школи при храмі Св. Георгія, Київ	
3	АНФІЛАДНА	Приходська школа храму Св. Трійці, Київ (архіт. І. Гречина)	
4	ЧАРУНКОВА	Приходська школа при храмі Покрови Божої Матері, Київ (архіт. В. Ісак)	
5	ЗАЛЬНА	Культурно-просвітній православний центр, Київ	
6	ЗМІШАНА	Львівська духовна академія і семінарія	

Композиційна структура православних духовних навчальних закладів

Анфіладна система, що являє собою ряд приміщень, об'єднаних наскрізним проходом, використовується у випадку однорідності функціонального процесу в духовному навчальному закладі, котрий потребує лише незначної міри поділу частин закладу. Така система організації навчального процесу передбачає певну послідовність процесу, під час якого приміщення розкриваються одне в одне.

В основі зальної композиції духовних навчальних закладів лежить єдиний простір. Композиція застосовується при проектуванні закладів із однорідним процесом, що потребує великих нерозчленованих площ. Така система характерна для організації роботи недільних приходських шкіл. Зальний простір цих закладів зазвичай доповнюється групами допоміжних приміщень — сакральною, адміністративною тощо.

При формуванні православних духовних навчальних закладів вищого рівня доречно суміщати перелічені вище системи, отримуючи, таким чином, більш складні змішані композиції.

Зазначені композиційні схеми є можливими, але не обов'язковими при проектуванні православних духовних навчальних закладів, оскільки формування архітектурного та художнього образу — це у кожному випадку індивідуальна, неповторна творча задача.

АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

ПРИНЦИПИ АРХІТЕКТУРНОЇ ТА ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

На формування сучасних православних духовних навчальних закладів впливають загальні принципи, що мають вплив на рішення усіх типів громадських споруд. Серед них можна виділити такі основні науково-теоретичні принципи архітектурно-композиційних рішень духовних навчальних закладів [35]:

– принцип художньої виразності (гармонізація та канонічність форм, синтез сакральних мистецтв, застосування національних традицій);

– принцип об'ємно-розпланувальної організації (кооперування, комбінаторність);

– принцип функціональної організації (універсальність);

– принцип прогресивних технічних рішень (трансформативність структури, застосування сучасних конструктивних рішень);

– принцип динамічного розвитку (динамічність мережі духовних навчальних закладів);

– принцип поліфункціональної діяльності закладів (організація повного циклу життєдіяльності вихованців);

– принцип об'ємно-розпланувальної реконструкції.

З вищезазначеного у сучасних умовах будівництва на перший план виходить тенденція укрупнення і кооперування закладів, яка впливає на розвиток типології досліджуваного типу споруд.

Принцип розвитку об'ємно-розпланувальної організації споруд і комплексів духовних навчальних закладів базуються на вдосконаленні системи духовної освіти та врахуванні сучасних освітянських вимог до закладів цього типу.

Принцип художньої виразності полягає у застосуванні національних традицій, канонічних форм, синтезі різних видів мистецтв при проектуванні духовних навчальних закладів.

Застосування національних традицій передбачає наявність у проектних рішеннях закладів характерних елементів у дусі народної архітектури.

При формуванні сучасних сакральних будівель і споруд духовних навчальних закладів необхідно враховувати не тільки загальні тенденції української архітектури, а й приділяти велику увагу національним традиціям. Так, для центральних областей України характерні будівлі у давньоруській (XI–XII ст.) та бароковій (XVII–XVIII ст.) стилістиці. Для західного регіону найбільш притаманною є стилістика Ренесансу, для Південних областей України властиві будівлі у стилі класицизму [67].

Характерним нововведенням при вирішенні архітектури духовних навчальних закладів із використанням національних традицій може бути застосування підкреслено пластичного вальмового даху з горішніми вікнами і напівфронтонами; влаштування декоративних башт, що підкреслять вхідну групу до закладу. Орнаменти з настінної цегли (на білій цегляній стіні орнамент здаватиметься особливо тендітним і продовжить традиції народної полтавської вишивки «білим по білому») можуть надати архітектурній формі особливої вишуканості. Певну своєрідність в архітектуру духовних навчальних закладів також можуть внести шестикутні, трапецієподібні віконні і дверні отвори, що є своєрідним знаковим елементом українського народного зодчества XX ст.

Посиленню архітектурної та художньої виразності духовних навчальних закладів сприятиме не копіювання, а творче осмислення в сучасному контексті національних традицій, які у наш час застосовуються нечасто. З цього приводу доречно згадати вислів радянського архітектора К. С. Алабяна, що, для того аби дати життя національним формам у сьогоденній архітектурі, зовсім не обов'язково повертатися до стародавніх форм, оскільки багато з них не поєднуються із сучасними спорудами: національну традицію в архітектурі продовжить їх переосмислення, створення нових сучасних форм, що мають національний характер [128].

Синтез сакральних мистецтв базується на активному застосуванні архітекторами при вирішенні образу та інтер'єру духовних навчальних споруд творів сакрального монументального мистецтва, дизайнерських розробок, творів народних майстрів, а також іконописних творів.

Сьогодні також з'являються тенденції щодо вирішення сакральних споруд і духовних навчальних закладів в ультрасучасних формах. Цей напрям характе-

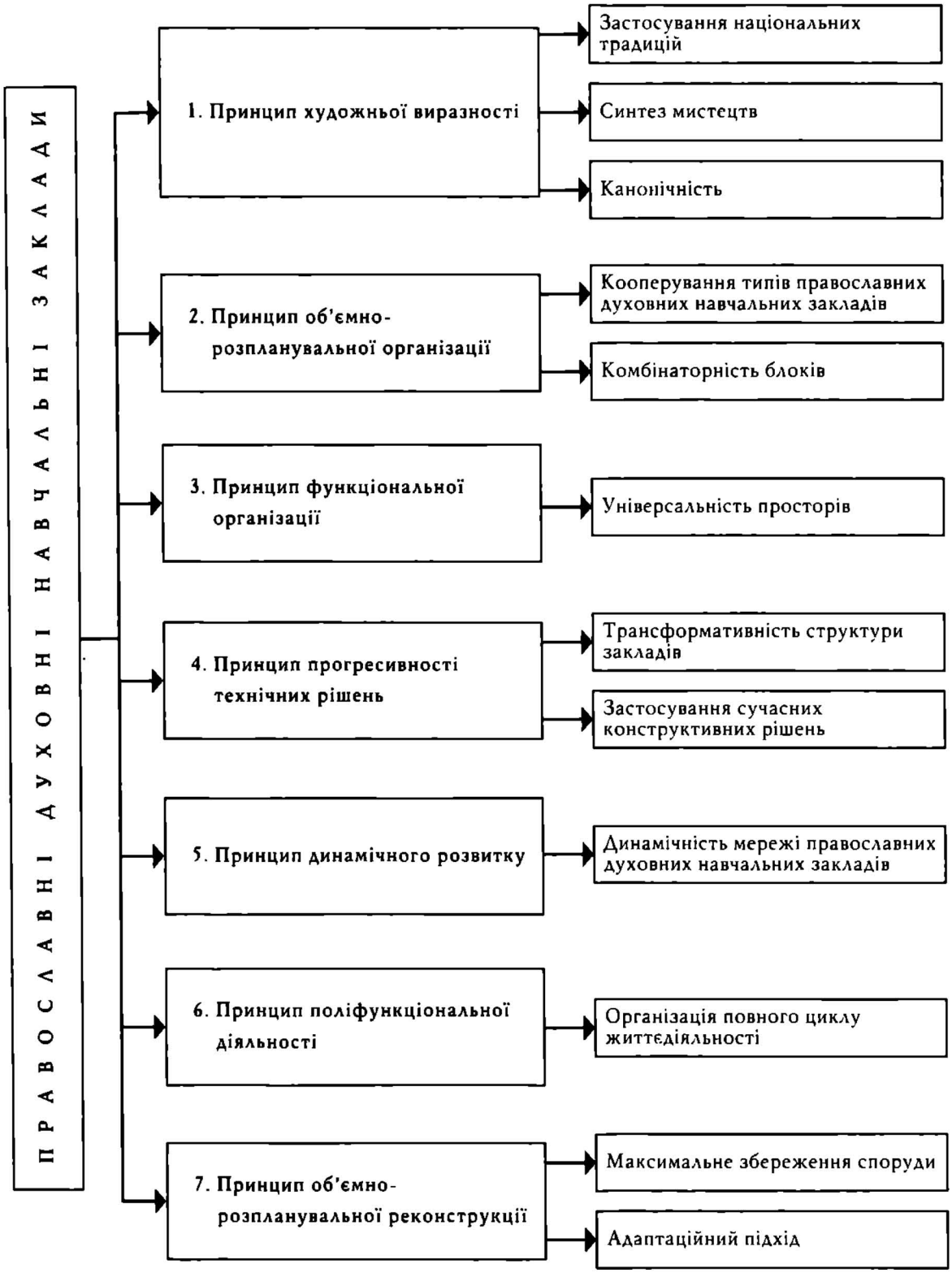

Принципи архітектурно-розпланувальних рішень православних духовних навчальних закладів

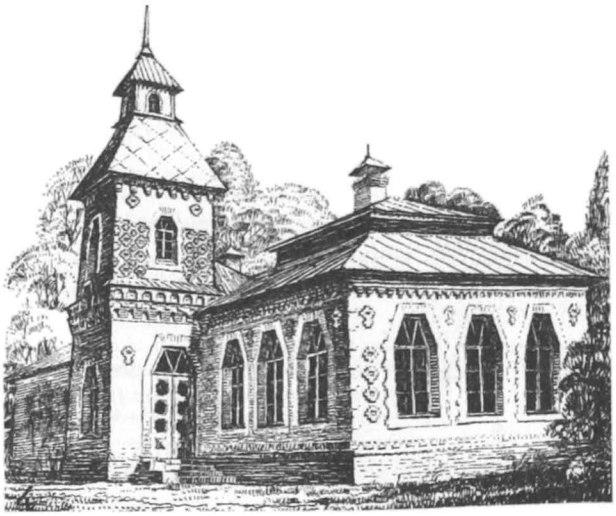

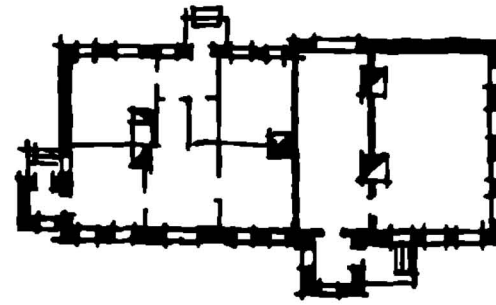

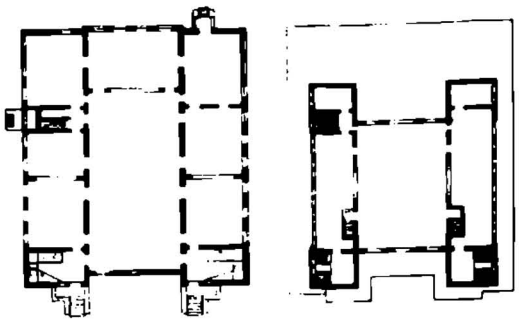

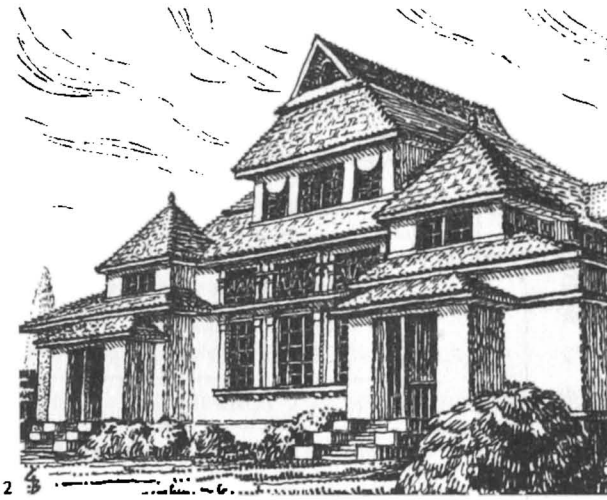

Принцип художньої виразності православних духовних навчальних закладів

Застосування національних традицій (застосування у проектах елементів, характерних для стилістиці народної архітектури). 1. Школа у с. Вовчанськ. 2. Школа у с. Западинці (рис. В. Чепелика)

ризується використанням новітніх об'ємно-просторових рішень, наявністю великої кількості скляних площин у вигляді вітражів, застосуванням нових засобів монументально-декоративного мистецтва, зокрема фасадних розписів силікатними фарбами «Кейм» тощо. Синтез мистецтв вимагає єдності ідейно-художнього задуму архітектури, живопису, скульптури і висуває свої вимоги до їх образної та пластичної мови.

Почуття декоративного у сакральних спорудах тісно пов'язане з народними витоками мистецтва. У кожного народу є свої улюблені кольорові поєднання

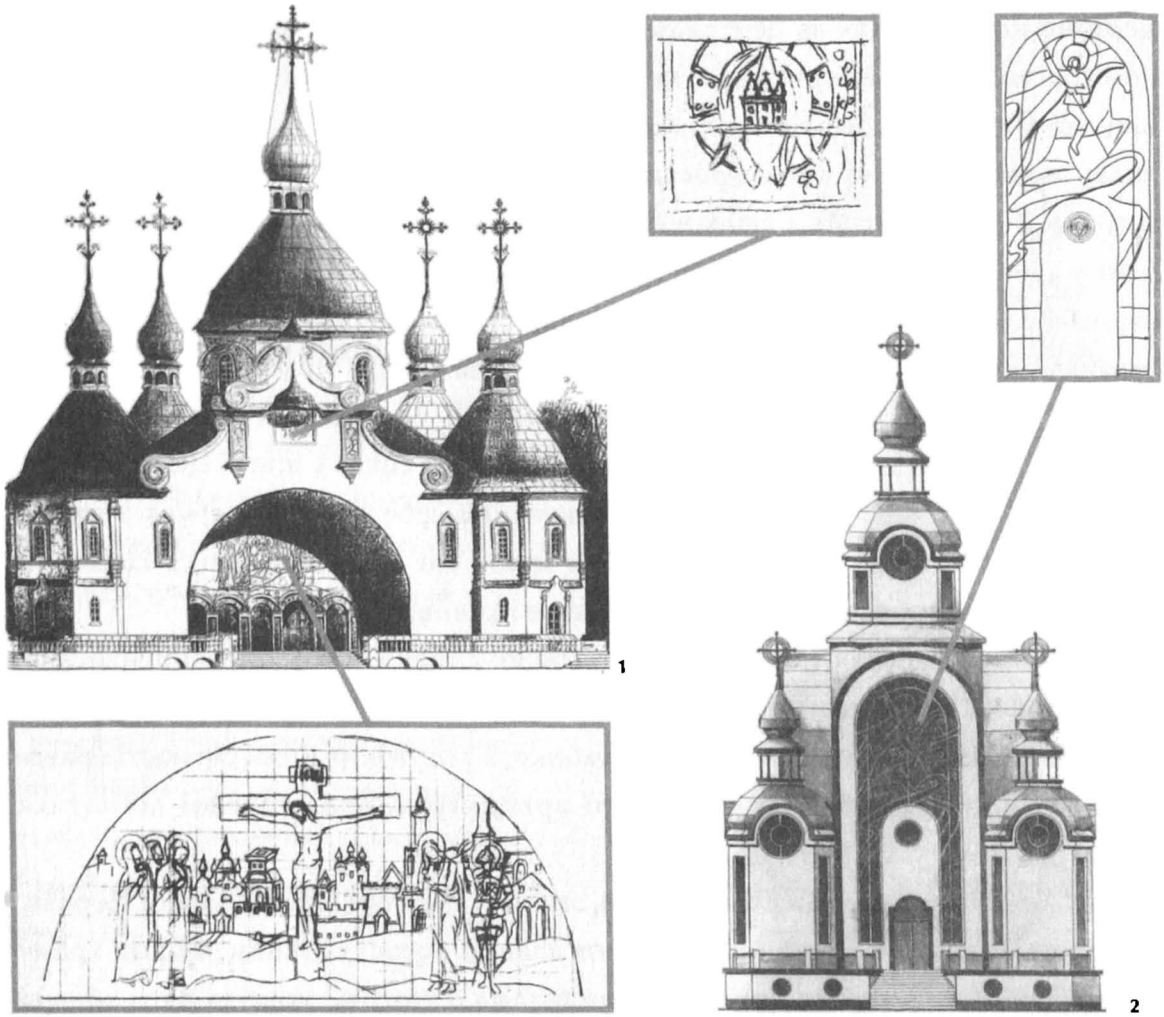

Принцип художньої виразності православних духовних навчальних закладів

Синтез мистецтв (будується на застосуванні при вирішенні образу православного закладу творів монументального мистецтва, малих архітектурних форм, творів народних майстрів тощо).

1. Георгіївська церква меморіального комплексу «Козацькі могили» під Берестечком. **2.** Проект церкви Св. Георгія для Києва

і ритмічні варіації, специфічні орнаментальні мотиви, системи символів і алегорій. Живопис, скульптура й інші види ужиткового мистецтва нададуть зовнішньому вигляду споруди духовного навчального закладу рис своєрідності. Тому при проектуванні сучасних духовних навчальних закладів і сакральних споруд необхідно широко застосовувати панно та мозаїки, які за тематикою відповідають їх функціональному призначенню. При створенні монументальних розписів і мозаїчних панно основною темою завжди була та повинна залишатися людина з її радощами і переживаннями [51]. Мозаїки, як правило,

доречно компонувати на центральному фасаді закладу, акцентуючи таким чином головний вхід: наприклад, оздоблення головного фасаду приватного католицького ліцею ім. Блаженного Климентія Шептицького у Львів. У цьому випадку мозаїчна ікона вдало вписана у загальну композицію головного фасаду закладу. Площина стіни є певним фоном для неї, що органічно включає цей акцент у своє художнє середовище. Покращанню архітектурного рішення духовних навчальних закладів також сприяє улаштування пергол, озеленення, застосування скульптурних груп, малих архітектурних форм тощо.

Під *канонічністю* кожного виду мистецтва розуміється його ставлення до догматики Церкви і погляду на місце і роль мистецтва у житті Церкви. Якщо мистецтво стоїть на позиціях підпорядкування себе досвіду Церкви з метою втілення у властивих мистецтву образах істин, що проголошуються Церквою, то це мистецтво можна вважати церковним і канонічним.

Сучасна практика будівництва сакральних споруд, в тому числі православних духовних навчальних закладів, має розвиватися на основі обізнаності архітекторів із канонічними традиціями, глибокого розуміння ними сутності православних споруд та об'єктів сакральної архітектури, православної догматики та літургіки.

Так, наприклад, православний храм, згідно з ученням Православної Церкви, має Божественне походження, тісно пов'язане з богослужінням. Форми храму обумовлені його змістом, наповнені символами, і тому не можуть бути змінені довільно. Канонічність форм православних духовних навчальних закладів, як правило, полягає у правильності організації сакрального ядра в структурі закладу з позицій традиційності православної архітектури. Приватним вираженням канону в церковній архітектурі вважається стиль і школа. Канон виявляється в окремих церковних традиціях. Церковність духовного навчального закладу досягається засобами архітектурної композиції у синтезі з усіма видами церковного мистецтва. Церковними вважаються такі споруди православних духовних навчальних закладів, образ яких побудований на благородній простоті гармонійно організованих архітектурних форм із використанням стриманого декору.

Сакральне ядро закладу, як правило, складається з трьох основних частин: вівтаря, середньої частини і притвору. Храм також може складатися з одного приміщення, розділеного перегородкою-іконостасом на дві частини: храм для

Принцип художньої виразності православних духовних навчальних закладів

Канонічність (канонічність форм православних споруд, як правило, полягає у канонічності організації сакрального ядра. Канонічність храму може виявлятися у центричності композиції, тричастинній структурі, що символізуватиме Триєдиність Бога на землі)

1 Небесна сфера. 2 Сходинка духовного сходження. 3 Земна сфера. 4 Амвон — зустріч неба і землі. 5 Вівтар — «небо». 6 Іконостас — межа між небесним та земним. 7 Крилас — місце янгольського хору. 8 Храм — «земля». 9 Проекція куполу — «небо на землі». 10 Притвор — ділянка грішного світу

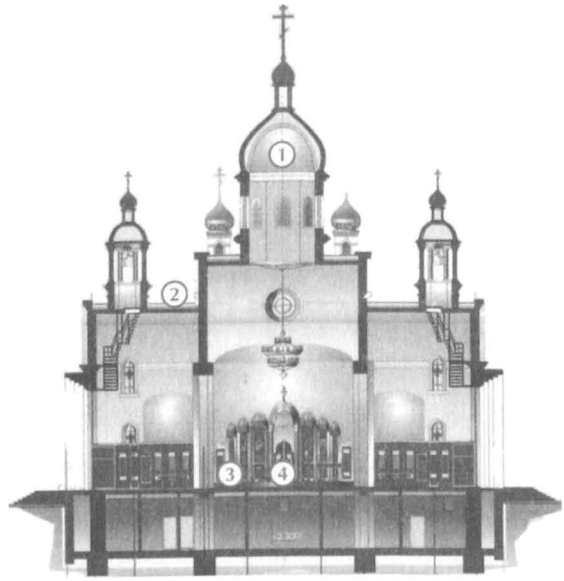

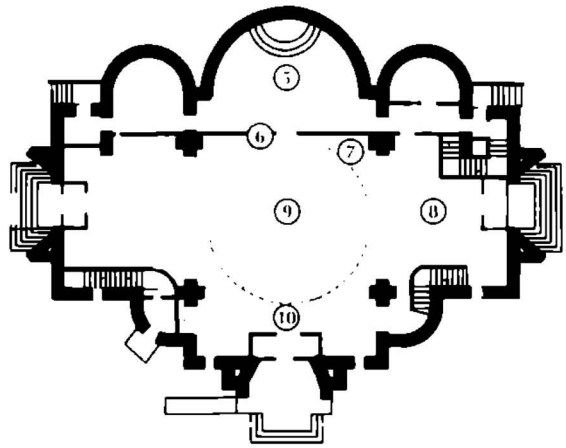

віруючих і безпосередньо вівтар для священнослужителів. Православний храм — це образ Вселенської Церкви. Так, наприклад, образ єднання Церкви вдало втілюють однобаневі кубічні об'єми староруських храмів. Інтер'єр канонічного хрестово-банного храму являє собою цілісну систему ієрархічно впорядкованих просторів, що розвиваються від бічних нав до центрального підкупольного простору з амвоном у центрі, і далі вгору до купола, на якому зазвичай зображують Христа Вседержителя. Ця гармонічна просторова система наочно демонструє символічну сутність храму.

Святість Церкви може образно висловлюватись білизною стін сакральних споруд і сяйвом золотих бань, що почасти нагадують золоті німби на іконах. Соборність церкви також передається через застосування центричності в ком-

позиції, ієрархічну підпорядкованість загальної композиції закладу сакральному простору (ядру). Триєдності Бога відповідає тридільна структура сакрального ядра. Піднесеність та небуденність у композиції православного духовного навчального закладу може бути досягнута шляхом врахування при проектуванні вищенаведених канонічних особливостей сакральної архітектури, що суттєво відрізняється від архітектури житлових і громадських споруд.

До принципу об'ємно-розпланувальної організації відноситься кооперування типів православних духовних навчальних закладів і комбінаторність їх блоків.

Слід зазначити, що *кооперування* споруд духовних навчальних закладів робить можливим об'єднання їх різних типів у єдиний православний навчальний осередок.

Інтеграція сакральних споруд з іншими спорудами або з приміщеннями різного функціонального призначення, створення парафіяльних культурних центрів вже довгі роки на Заході є розповсюдженим явищем. Так, наприклад, церкви Української діаспори перетворюються на своєрідні культурні центри, де окрім храму містяться школи, клубні й адміністративні приміщення тощо [68]. Слід зазначити, що в Україні останнім часом також простежуються тенденції до кооперування та певного укрупнення духовних навчальних закладів і сакральних споруд, починаючи від закладів, що функціонують у пристосованих спорудах, і закінчуючи щойнозбудованими духовними навчальними установами. Досить вдалим прикладом кооперації може бути комплекс Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві. Нині на його території функціонують три типи духовних навчальних закладів: семінарія, академія, недільна школа при соборі. *Комплекс Михайлівського Золотоверхого монастиря можна вважати першим у Києві своєрідним духовним навчальним комплексом, що об'єднав на своїй території духовні навчальні установи різного рівня.*

Процес оптимізації роботи духовних навчальних закладів є безперервним. Динаміка зміни методів навчання стимулює пошуки нових функціонально-розпланувальних рішень. Тенденція до вдосконалення духовних навчальних закладів, що спостерігається останнім часом, визначає такий напрям розвитку функціонально-розпланувальної структури як розширення функцій існуючих духовних навчальних закладів.

Безумовно, найбільш якісну духовну освіту сьогодні можна отримати у крупних духовних навчальних установах, де є можливість здійснювати ком-

плексне навчання вихованців. Кооперування в одному комплексі духовних шкіл, училищ, семінарій та академій дозволить підвищити рівень освіти, більш раціонально організувати навчальний процес тощо. Результатом розвитку вказаного напряму є створення духовних навчальних центрів — якісно нових функціонально-розпланувальних структур, що інтегрують в собі різні щаблі духовної освіти. Однак на сучасному етапі становлення духовної освіти в Україні кооперування духовних навчальних закладів спостерігається не досить часто. В свою чергу підвищення економічної ефективності капітальних вкладень у будівництво полягає саме у кооперуванні їх окремих типів. Цей прийом дозволить розширити склад і площі приміщень.

Поліпшенню техніко-економічних показників також сприяє використання в проектних рішеннях більш компактних, централізованих, енергозберігаючих об'ємно-просторових структур.

Комбінаторність православних духовних навчальних закладів. Проектування споруд на основі блочної структури найбільш характерне для багатофункціональних комплексів, якими також можна вважати і православні духовні навчальні центри. Православні духовні навчальні центри, як правило, повинні складатися з чотирьох–п'яти основних блоків. Сутність запропонованого методу полягає у розробці єдиної номенклатури блоків-споруд з урахуванням можливості їх різноманітного блокування у різні композиції. Набір блоків-споруд дає можливість шляхом блокування створити чимало варіантів композицій православних духовних навчальних закладів серед яких: лінійна, кутова, радіальна, з курдонером, зі зміщенням блоків, із внутрішнім двориком, із вільним розміщенням блоків тощо. Ці варіанти створюються із одного і того самого набору блоків: навчального, сакрального, адміністративно-побутового, трапезного, спортивного, культурно-просвітнього. Кількість варіантів може бути збільшена за рахунок нетрадиційного розташування блоків. Із запропонованих вище блоків-споруд можна створювати абсолютно різні композиції. Кожна блок-споруда універсальна за об'ємно-розпланувальним рішенням, що дозволяє організувати в габаритах одного блоку, наприклад навчального, однорідні за функцією розпланувальні структури (наприклад, навчальні класи та майстерні). Для здійснення безпосередньої стиковки блоки повинні мати невеличкі ділянки глухих стін. У випадку затемнення окремих приміщень при безпосередній стиковці блоків можливе здійснення їх поєднання за допомогою переходів.

Комбінаторність дає можливість здійснювати розширення духовних навчальних закладів, враховувати кліматичні особливості окремих підрайонів. Так, скажімо, для південних регіонів України найбільш прийнятними є радіальні рішення та композиційні рішення духовних навчальних закладів із внутрішніми двориками, відкритими терасами тощо.

Запропонована методика блочної структури не є універсальним засобом, здатним змінити систему проектування православних духовних навчальних закладів, але вона допоможе розширити можливості проектувальника при організації ансамблевої забудови вулиць і площ, підвищити містобудівну маневреність.

Як вже зазначалось, православні духовні навчальні центри нараховують чотири–п'ять основних блоків-споруд: навчальний, сакральний, адміністративно-господарський, дозвіллєвий, житловий. На с. 147 наведено основні блоки і різноманітні схеми їх компоновки між собою: лінійна, радіальна, спіральна, довільна. Об'єднання в різні композиції може бути організоване на основі трьох–п'яти основних об'ємно-просторових елементів.

Принцип універсальної функціональної організації. У зв'язку з нестачею основних приміщень у більшості функціонуючих духовних навчальних закладів спостерігається тенденція до постійного розширення їх функціонально-розпланувальної структури шляхом добудови і т. ін. Саме тому дуже важливо, аби при проектуванні усіх типів духовних навчальних закладів було передбачено гнучкість їх розпланувальних рішень, що дозволить у майбутньому, у разі потреби, розширити установу. Гнучкість розпланувальних рішень дуже важлива при проведенні реконструкції та модернізації закладів, приведенні їх у відповідність до сучасних вимог.

Таким чином, одним з перспективних напрямів розвитку функціонально-розпланувальної структури духовних навчальних установ може бути передбачення функціонально невизначених просторів.

Залежно від специфіки навчального процесу необхідно виділити три основні типи схем приміщень духовних навчальних закладів:

– приміщення з гнучким розплануванням;

– багатоцільові універсальні приміщення;

– приміщення спеціалізованих класів і майстерень.

Загалом, удосконалення архітектурно-розпланувальної організації духовних навчальних закладів залежить від функціональної структури та необхідного складу і площ основних груп приміщень.

№	Назва схеми	Схема	Назва блоків
Комбінаторність блоків православних духовних навчальних закладів Сутність запропонованого методу полягає у розробці блок-споруд з урахуванням можливості їх подальшого блокування у різні композиції			
1	ЛІНІЙНА зв'язок між основними групами приміщень здійснюється за допомогою лінійної комунікації	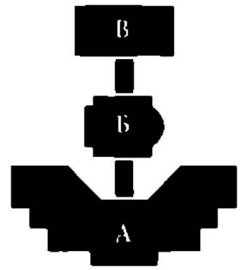	**А** — навчальний блок **Б** — сакральний блок **В** — адміністративний блок
2	РАДІАЛЬНА зв'язок між основними групами приміщень відбувається завдяки радіальній комунікації, що розвивається по колу, а також через внутрішній дворовий простір	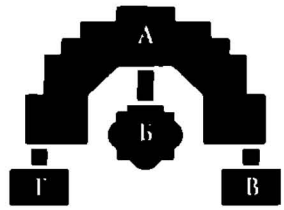	**А** — навчальний блок **Б** — сакральний блок **В** — адміністративний блок **Г** — просвітній блок
3	СПІРАЛЬНА розвиток комунікації відбувається навколо основної домінанти композиції — сакрального ядра	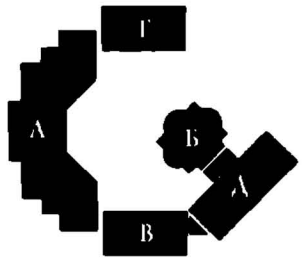	**А** — навчальний блок **Б** — сакральний блок **В** — адміністративно-господарський блок **Г** — просвітній блок **Д** — житловий блок
Кооперування типів православних духовних навчальних закладів Дає змогу організувати православні духовні навчальні центри, парафіяльні культурні центри, які є широко розповсюдженим явищем на Заході			
1	ДОВІЛЬНА	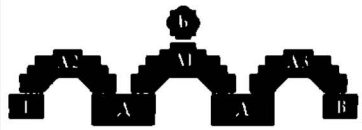	**А1** — навчальний блок семінарії **А2** — навчальний блок академії **А3** — навчальний блок недільної школи **Б** — сакральний блок **В** — адміністративно-господарський блок **Г** — просвітньо-дозвіллєвий блок **Д** — житловий блок

Принцип об'ємно-розпланувальної організації

Принцип прогресивних технічних рішень. Духовні навчальні заклади вищого рівня (академії та семінарії) готують висококваліфікованих фахівців-священнослужителів, для підготовки яких у закладі необхідні такі групи приміщень як навчальні класи, аудиторії, читальні та комп'ютерні зали, дискусійні клуби, майстерні прикладної праці, зали хорового співу тощо, більш ефективно використовувати які можна за умови їх *трансформативності*. Цей принцип також стає у нагоді, коли в духовному навчальному закладі спостерігається нестача навчальних, дозвіллєвих або інших приміщень.

Під час проектування духовних навчальних закладів необхідно враховувати можливість здійснення подальшого перерозпланування їх окремих приміщень. Так, наприклад, аудиторію на 50–60 учнів за допомогою легких перегородок, конструктивних елементів-трансформерів, ширм можна розділити на два–три окремі приміщення, або виділити таким чином у навчальному класі рекреаційну зону для вихованців. За допомогою трансформації внутрішнього простору можна об'єднати класи, перетворюючи їх при необхідності на один або два зали. Рішення класів з потенціальною можливістю проведення трансформації внутрішнього простору, які не втратили актуальності і в наш час, можна знайти в архітектурі українських шкіл початку XX ст., зокрема у проектах навчальних закладів для сіл України архітектора О. Г. Сластіона.

Суттєвою умовою архітектурної виразності духовних навчальних закладів є застосування *прогресивних конструктивних рішень*, що в більшості випадків забезпечує вдале об'ємне вираження ідеї. Думка щодо досягнення архітектурно-художньої виразності споруд за допомогою застосування сучасних будівельних матеріалів вдало сформульована голландським архітектором Я. І. П. Аудом: «Порівняно з обмеженнями, що пов'язані із використанням цегли, художні можливості, закладені в залізобетоні, є настільки значними, що його широке застосування забезпечить архітектурі нову свободу у виборі форм» [4].

З метою отримання гнучких розпланувальних схем духовних навчальних закладів необхідно застосовувати каркасні конструкції, що дозволять використовувати верхнє джерело природного освітлення; стіни та перегородки, що трансформуються, які забезпечують варіантність зонування приміщень, а також підвісні стіни з метою маскування інженерно-технічного обладнання.

Об'ємно-розпланувальна структура духовних навчальних закладів, що мають відносно невелику поверховість і складаються з порівняно дрібних примі-

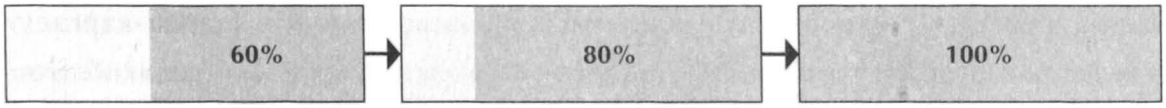

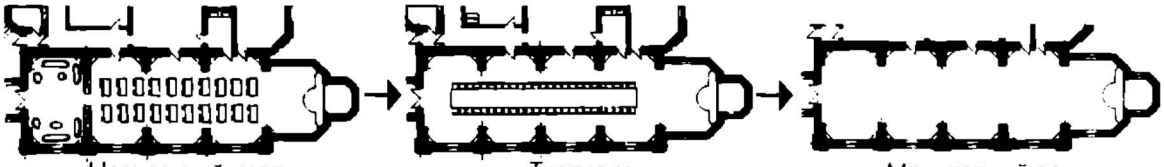

Навчальний клас Трапезна Молитовний зал

Принцип функціональної організації православних духовних навчальних закладів

Універсальність простору — створення функціонально невизначених приміщень.

Застосування блок-модульних меблів

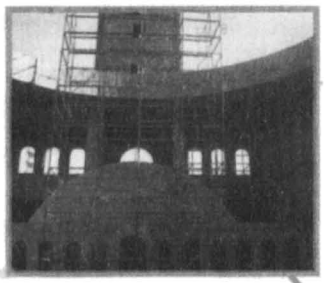

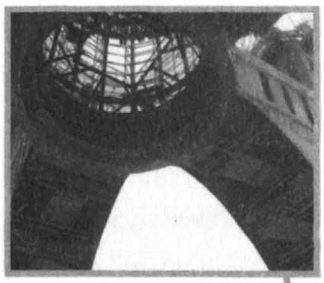

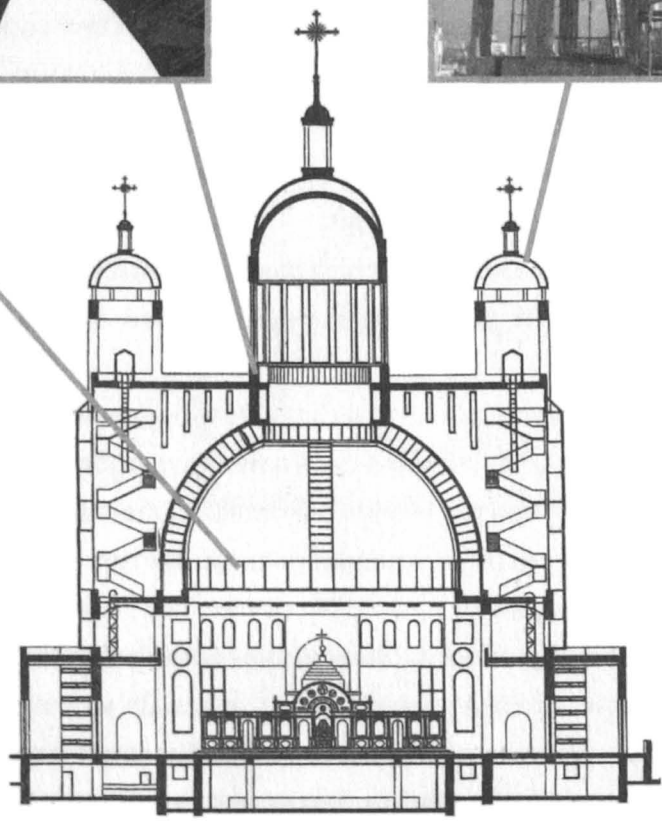

Принцип прогресивності технічних рішень (застосування сучасних конструктивних рішень). Кафедральний собор Української греко-католицької церкви з резиденцією екзарха в Києві: застосування при проектуванні прогресивних технічних рішень та будівельних матеріалів (монолітний залізобетон тощо) у більшості випадків забезпечить вдале об'ємне вираження ідеї

щень, дозволяє застосовувати різноманітні конструктивні рішення: каркасні і безкаркасні, з несучими поперечними і поздовжніми стінами, великоблочні і дрібноблочні, дерев'яні, панельні, щитові [34].

Незважаючи на те, що духовні навчальні заклади не є об'єктами масового будівництва, вони мають бути уніфіковано споріднені з конструктивним рішенням інших типів будівель. Духовні навчальні заклади за двома головними конструктивними рішеннями поділяються на каркасні і цегляні.

Каркасні рішення є найбільш вдалими при бажанні отримати заклад із приміщеннями з високою трансформуючою здатністю. Ці системи дозволяють застосовувати великі прольоти, що робить можливим організацію відкритих просторів без стаціонарних перегородок, функціонально невизначених приміщень. Легкі сучасні матеріали, такі як скло, пластмаса, алюміній, такі вироби, як стіни, що трансформуються (розсувні та об'ємні, стіни, що обертаються), можна легко застосувати у межах каркасу і тим самим створити необхідний комфорт для вихованців. У поєднанні із новими матеріалами вони здатні створити динамічний, легкозмінний, морально нестаріючий простір, що відповідатиме поточним потребам сьогодення.

Для забезпечення більш високого рівня економічності будівництва при проектуванні православних духовних навчальних центрів регіонального значення найбільш доцільно застосовувати каркасну систему з повним каркасом.

Рекомендуються такі види конструктивних елементів православних духовних навчальних закладів:

– фундамент — стрічковий, монолітна залізобетонна плита;

– несучі конструкції — монолітні залізобетонні колони і балки, цегляні стіни;

– перегородки — цегла, гіпсокартон на металевому каркасі;

– сходові клітки — монолітні залізобетонні;

– перекриття — монолітні залізобетонні зі спиранням на балки;

– покрівля — профільований настил на металевих прогонах зі спиранням на балки.

Щодо *принципу динамічного розвитку* слід відзначити, що мережа православних духовних навчальних закладів у сучасних умовах обов'язково повинна мати динамічний характер, відображати динаміку зросту рівня релігійності суспільства. Функціонування мережі духовних навчальних закладів тісно пов'я-

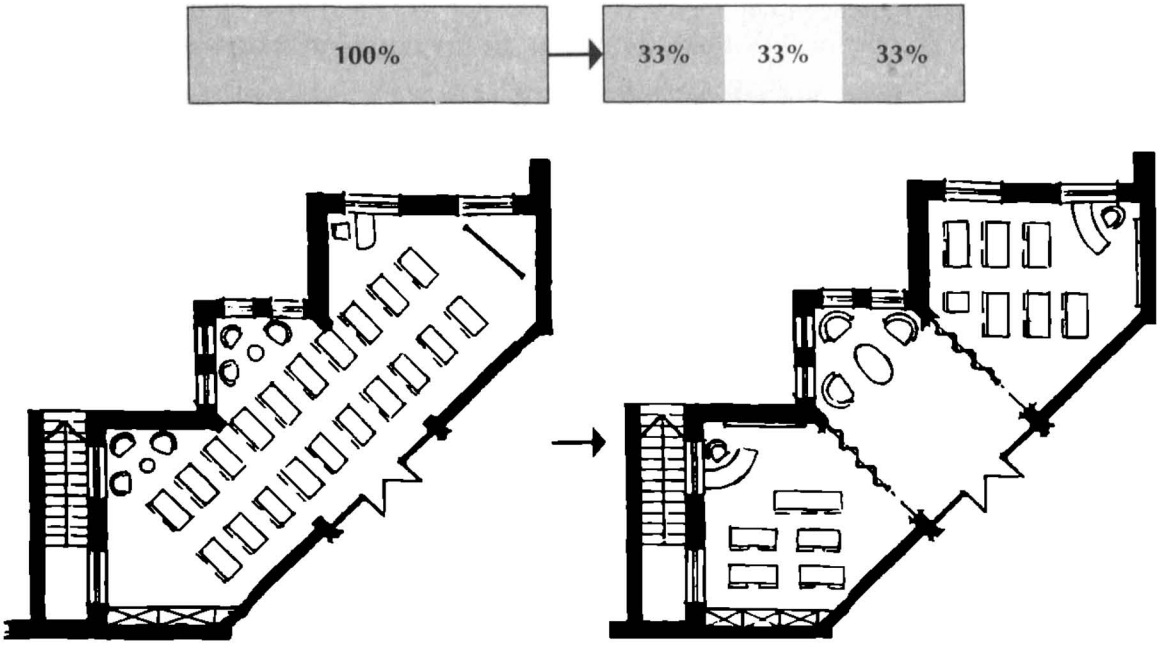

Застосування мобільних стін-перегородок (аудиторію на 40 слухачів за допомогою легких перегородок, шаф-ширм можна розділити на два–три окремих приміщення)

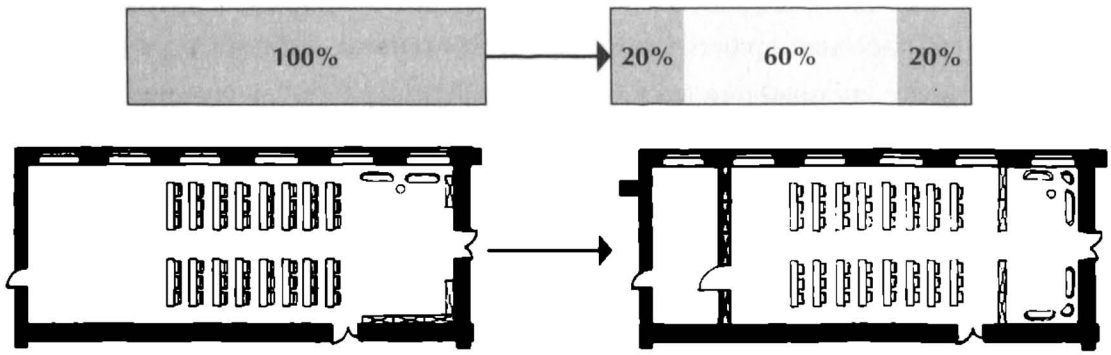

Застосування блок-модульних меблів (виділення у навчальному класі зони відпочинку за допомогою мобільних меблів-перегородок)

Принцип прогресивності технічних рішень (трансформативність структури закладу — можливість проведення перерозпланування за допомогою легких перегородок, шаф-ширм тощо)

зане із соціально-економічною й ідеологічною ситуацією в країні, підвищенням або зменшенням інтересу з боку держави до будівництва сакральних споруд, духовних навчальних закладів, рівнем релігійності суспільства, динамікою потреби у висококваліфікованих фахівцях-священнослужителях тощо. Враховуючи цю обставину, можна висловити припущення щодо необхідності динамізації мережі духовних навчальних закладів, що полягає в оперативному реагуванні на рівень релігійності суспільства та міру задоволення попиту на духовну освіту і кваліфікованих священнослужителів. Яскравим прикладом застосування прийому динамічності мережі може бути католицький ліцей ім. Блаженного Климентія Шептицького у Львові. З 1992 р. заклад функціонує у пристосованій до навчання споруді дитячого дошкільного закладу по вул. Гната Хоткевича, 16. У випадку спаду попиту на християнську освіту (відсутності достатньої кількості бажаючих навчатись в установі) ця споруда може легко повернутись у свій первинний стан, продовживши функціонування як дошкільний заклад, або ж будь-яка інша соціальна установа. Отже, принцип динамічності мережі духовних навчальних закладів в першу чергу полягає у швидкому реагуванні на культурно-соціальні та духовні потреби суспільства.

Слід зазначити, що на рівні формування об'ємно-розпланувальної структури динамічність досягається завдяки використанню принципу прогресивних технічних рішень, а саме трансформативності структури закладу. Внутрішній простір духовних навчальних установ може трансформуватися за допомогою перегородок-трансформерів, що дасть можливість перетворити його на деякий час, залишаючи можливість повернення у вихідний стан. Так, наприклад, використовуючи у приміщенні недільної школи перегородки-ширми, можна отримати кардинально різні навчальні простори: від класу для колективних занять до приміщення з умовами для повноцінної індивідуальної роботи і навіть трапезну.

Загалом, питанню динамічності архітектури науковці почали приділяти увагу ще у 1970-х рр. Досить ґрунтовні дослідження гнучкого середовища здійснив кандидат архітектури О. А. Гайдученя. Зокрема, у книзі «Динамічна архітектура» він запропонував наступні основні напрями розвитку динамічної архітектури [17]:

– мобільна архітектура (будівлі, що пересуваються та збірно-розбірні споруди);

А1 — навчальний блок семінарії

А2 — навчальний блок академії

А3 — навчальний блок недільної школи

Б — сакральний блок

В — адміністративно-господарський блок

Г — просвітньо-дозвіллєвий блок

Д — житловий блок

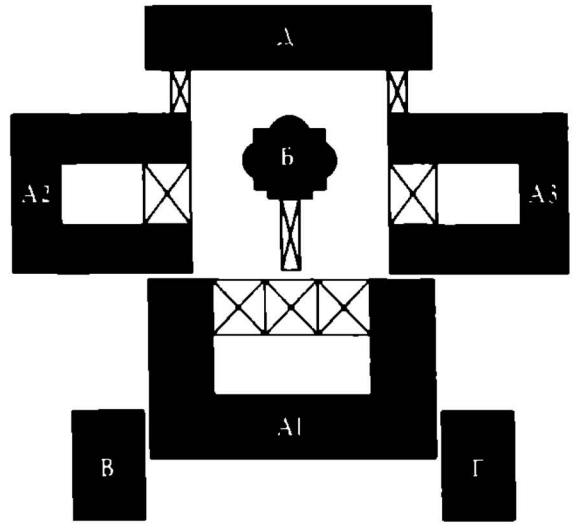

Принцип поліфункціональної діяльності православних духовних навчальних закладів

Організація повного циклу життєліяльності вихованців передбачає організацію у православних навчальних закладах усіх необхідних умов для комфортного проживання та навчання вихованців

– трансформативна архітектура (будівлі, в яких можна здійснити зміни кількісних і якісних характеристик за допомогою рухомих елементів, відновивши згодом їх первинний стан);

– еволюційно-адаптаційна архітектура, до якої належать будівлі та споруди, в яких передбачена можливість розвитку та зміни об'єму з часом, шляхом розширення, добудови, надбудови тощо;

– гіпотетична архітектура майбутнього.

У напряму досягнення мобільності архітектури можуть розвиватись початкові духовні навчальні заклади (недільні церковноприходські школи). Створення мобільних духовних навчальних шкіл можливе як на базі сакральних осередків (церков, соборів, монастирських комплексів), так і при державних загальноосвітніх закладах (школах, гімназіях, ліцеях, технікумах, ВНЗ), завдяки чому всі бажаючі зможуть отримати від духовної особи необхідні консультації та відповіді на злободенні питання.

Принцип поліфункціональної діяльності духовних навчальних закладів. Православні духовні навчальні заклади, а особливо вищі, часто проектуються як пансіонати, в яких вихованці можуть навчатись і мешкати цілий рік. Цілодобове перебування вихованців у навчальному закладі вимагає організації всіх не-

обхідних умов для комфортного проживання, чіткого функціонального зонування закладу. Так, наприклад, вищі духовні навчальні заклади мають забезпечувати вихованцям не лише повноцінне навчання, але й комфортні умови проживання, навчання, дозвілля і навіть оздоровлення. Прикладом вдалого застосування принципу організації повного циклу життєдіяльності учнів можна вважати семінарію Католицько-богословського центру Святого Духа у Львові. Заклад являє собою розвинену об'ємно-просторову композицію — двоповерховий комплекс, до складу якого входить: архітектурна домінанта — церква Святого Духа, двоповерховий навчальний корпус, прибудовані одноповерхові спортивний і трапезний блоки, а також готельний блок, у якому проживають викладачі, вихованці з інших міст України та гості закладу. Таким чином, використання при проектуванні духовних навчальних закладів принципу організації повного циклу життєдіяльності вихованців (поліфункціональної діяльності) стане першим кроком до створення духовних навчальних установ із максимально комфортними умовами навчання та проживання.

На основі аналізу практики реконструкції громадських споруд під православні духовні навчальні заклади, виявлено *принцип об'ємно-розпланувальної реконструкції будівель*, який передбачає:

– максимальне збереження і дотримуванням первинної конструктивно-розпланувальної структури будівлі під час реконструкції;

– адаптаційний підхід до зміни споруди у ході реконструкції.

Максимальне збереження існуючої структури будівлі рекомендоване за умов значної історико-культурної цінності споруди чи достатньої відповідності її розпланувальних рішень вимогам, що висуваються до організації навчального процесу у духовних навчальних закладах. Цей принцип застосовується при розміщенні однорідної (спорідненої) функції, що певною мірою відповідає існуючій розпланувальній структурі і не потребує докорінних змін. За таким принципом проведено реконструкцію споруди Київської духовної академії і семінарії (корпуси №№ 63, 64 Києво-Печерської лаври), а також Львівської духовної академії і семінарії. В ході реконструкції конструктивно-розпланувальну структуру споруд було максимально збережено.

Адаптаційний підхід до зміни споруди у випадку виникнення необхідності проведення її реконструкції є досить актуальним в умовах обмеженості земельних ресурсів, оскільки дозволяє збільшити об'єм будівлі, змінити її об'єм-

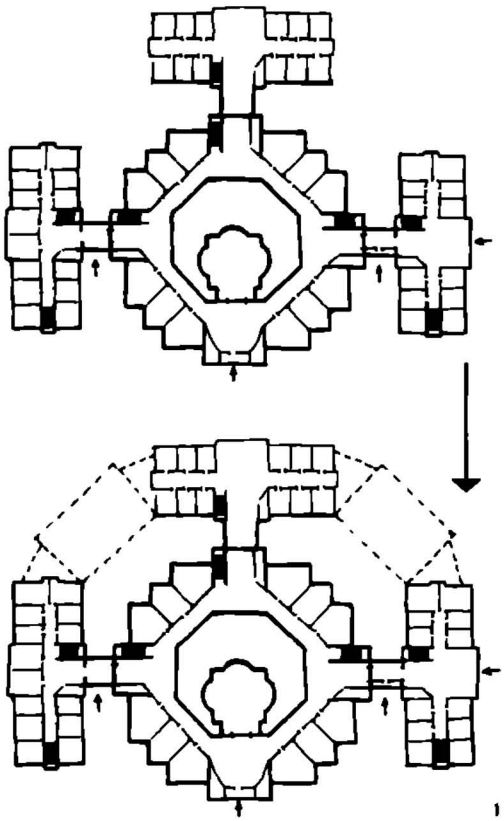

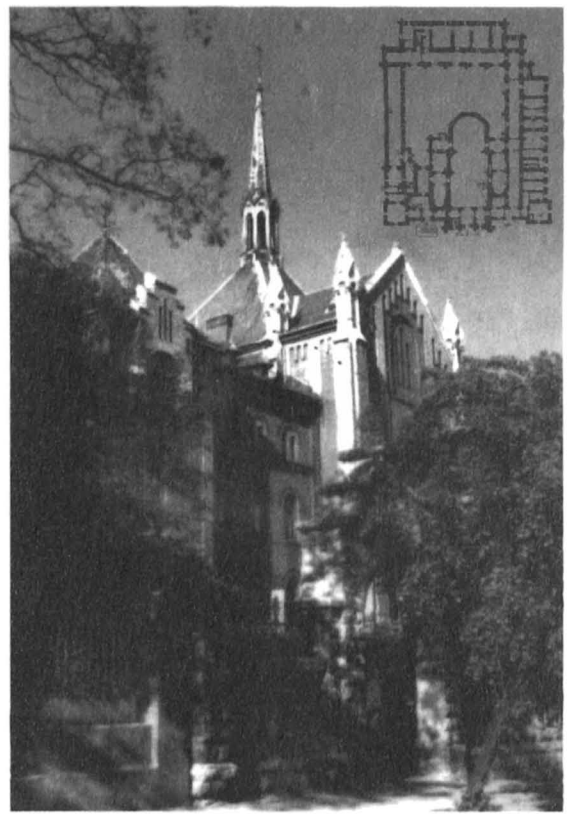

Принцип об'ємно-просторової реконструкції православних духовних навчальних закладів

1. Адаптаційний підхід (дозволяє збільшити об'єм закладу без суттєвого розширення меж земельної ділянки).

2. Максимальне збереження споруди (Львівська духовна семінарія)

но-просторову композицію без суттєвого розширення меж земельної ділянки. Адаптаційний підхід також застосовується у випадку:

– коли будівля не є пам'яткою архітектури і не має історико-культурної цінності;

– структура будівлі не відповідає новій функціональній організації;

– зовнішній вигляд будівлі не повною мірою відповідає новій архітектурно-містобудівній ролі;

– будівля знаходиться у незадовільному технічному стані.

Адаптаційний підхід дає можливість здійснити реконструкцію з розширення споруди шляхом добудови поверхів, додаткових функціональних блоків тощо. Прикладом може бути Український католицький університет у Львові. Застосування цього принципу дало можливість максимально ефективно ви-

користати первинний об'єм будівлі. Для організації роботи закладу змінено початковий вигляд споруди: надбудовано аттиковий і мансардний поверхи, добудовано університетську каплицю та удосконалено первинну розпланувальну структуру.

ПРИЙОМИ АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВОЇ КОМПОЗИЦІЇ ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Сьогодні багато йдеться про те, що архітектура сакральних споруд, в тому числі і духовних навчальних закладів, має особливе значення, вона повинна викликати позитивні емоції. Натомість у більшості випадків спостерігаємо малопереконливу архітектурно-просторову композицію духовних навчальних установ, сумнівний вибір художнього рішення, мало пов'язаного з характером оточуючої забудови. Дуже часто в архітектурному рішенні відсутній головний композиційний центр, здатний об'єднати навколо себе всі елементи композиції. А якщо сюди ще додати погане опорядження фасадів, низьку якість виконання будівельних робіт, відсутність благоустрою ділянки, такий стан речей змушує серйозно замислитись над удосконаленням процесу проектування та будівництва православних духовних навчальних закладів.

Кожний проект має виконуватися індивідуально з урахуванням особливостей архітектури духовної навчальної споруди. Прагнення організувати сприятливе середовище у православних духовних навчальних закладах, що викликатиме у вихованців позитивні емоції, має бути домінуючим. В архітектурній формі духовного закладу повинні бути виражені асоціації, пов'язані з православ'ям, національними традиціями та каноном. Тому широке застосування в архітектурі цих споруд можуть посісти куполи й аркові склепінчасті перекриття. Використання цього виду перекриттів сприятиме не лише поліпшенню мікроклімату, але й створенню виразного образу. Просторові конструкції доречно використовувати для перекриття сакрального ядра, глядацької зали, конференц-залів та трапезних.

Формування зовнішнього вигляду духовних навчальних закладів також тісно пов'язане з інтер'єром споруди. Цей зв'язок виражається в тому, що окремі елементи, які формують фасад споруди, відіграють активну роль і в творенні

інтер'єру, і навпаки. Наприклад, центрально розташований купол духовного навчального закладу створює легкий патетичний внутрішній простір. Поєднання різних за кольором і фактурою елементів (стін, несучих конструкцій) із сферичним склепінням створює інтер'єр, здатний викликати піднесені почуття. Активне застосування вітражів у спорудах духовних навчальних закладів надасть легкості їх інтер'єру.

В архітектурних і художніх рішеннях духовних навчальних закладів доцільно також використовувати архітектурні деталі і художньо-декоративні засоби національного зодчества України: скульптурний і орнаментальний декор, мозаїку, ковку та інші декоративні елементи. Архітектурна і художня виразність закладів також залежить від багатьох чинників, у тому числі від функції, конструкції, матеріалів, а також від міри розкриття психологічних, емоційних сторін архітектури. З метою підвищення якості архітектурних рішень цих установ необхідно удосконалювати їх методику проектування, застосовувати нові конструктивні схеми й елементи.

Архітектурна виразність духовних навчальних закладів може бути досягнута у результаті поєднання у процесі проектування всіх засобів (параметри приміщень, конструктивні елементи, будівельні матеріали) із досвідом проектування сакральних споруд. Втім, не слід забувати слова американського архітектора Е. Саарінена: «Кожна епоха має створювати свою власну архітектуру, виходити з сучасних технічних можливостей; архітектура має віддзеркалювати дух свого часу» [128]. Формування художнього образу духовного навчального закладу повинно базуватись на композиційному осмисленні логіки функціонального рішення споруди. При проектуванні дуже важливо надавати просторам певний емоційний зміст, який би не лишав людей байдужими.

Сьогодні у більшості випадків проектування духовних навчальних закладів здійснюється в умовах існуючої забудови. Тому, щоб створити виразне середовище, варто надавати їм домінантних якостей. Однією з причин не завжди вдалого архітектурно-просторового рішення є відсутність комплексного підходу до розташування закладу в системі забудови. Сьогодні у більшості випадків виділення ділянок для будівництва духовних закладів в існуючій житловій забудові здійснюється за залишковим принципом, без урахування особливого містобудівного значення цих споруд. В результаті формується естетично бідне середовище, у якому відсутні архітектурні акценти.

Аналіз практики проектування духовних навчальних закладів дав змогу запропонувати низку прийомів створення архітектурно-просторових композицій, що мають підкреслити акцентне значення архітектури цих споруд у загальній композиції забудови. Зокрема, використовуються прийоми компактного, блочного та павільйонного розташування духовних навчальних закладів на ділянці проектування. Основу архітектурно-просторової композиції закладів визначають вибрані композиційні прийоми. За допомогою цих прийомів об'ємно-просторової композиції споруді можуть бути надані відтінки строгості, порядку, милосердя, патетичності, що вкрай важливо для образу духовного навчального закладу.

Компактний прийом на сьогодні є досить розповсюдженим у проектуванні сакральних споруд і духовних навчальних закладів. Він має два напрями формування об'ємно-розпланувальної композиції, що різняться за геометрією: прямокутний та багатокутний. Компактний прийом по праву вважається найбільш раціональним і найприйнятнішим при проектуванні в умовах щільної забудови. Застосування цього прийому дозволяє оптимально розташувати духовний навчальний заклад у сформованій міській забудові, скоротити пішохідні потоки на ділянці та в структурі споруди. Для компактних композицій мають значення лише ті зв'язки із зовнішнім середовищем, що визначаються переміщенням людей, завдяки цьому організація споруд є більш вільною, а можливі рішення — більш різноманітними, ніж в інших композиціях. У деяких випадках застосування цієї схеми дає можливість отримати навчальні приміщення з двостороннім освітленням, а отже і з достатньою інсоляцією. Саме тому перші навчальні будівлі з такою об'ємно-просторовою композицією з'явились у скандинавському кліматі (бідному на сонячне світло) [51]. При компактній композиції приміщення духовних навчальних закладів групуються навколо головного центрального ядра (у більшості випадків сакрального).

Також розповсюдженою є центрична розпланувальна схема з залом багатоцільового призначення і допоміжними приміщеннями, що групуються навкруги основного центра. У таких закладах висота залу може в кілька разів перевищувати висоту неосновних і допоміжних приміщень. Зважаючи на існуючі обмеження поверховості духовних навчальних закладів, цей прийом використовується переважно при вирішенні об'ємно-просторової композиції приходських шкіл (наприклад, недільна школа, розташована у стилобатній частині сакральної споруди).

Побудова компактної архітектурно-просторової композиції має багато спільного із замкнутою композицією: система просторів підпорядкована внутрішньому ядру із верхнім або природнім освітленням. До споруд із компактною композицією можна віднести зальні духовні навчальні заклади, класні кімнати яких розташовуються навколо залу-рекреації. Компактний прийом доречно застосовувати у випадку необхідності надання закладу акцентного або домінантного значення серед оточуючої фонової забудови.

Компактний прийом досить вдало застосовано при проектуванні споруди університету, що входить до складу Католицького богословського центру Святого Духа (Львів). У структурі споруди поєднано різні функції: навчальну, дозвіллєво-просвітню, сакральну. У цокольному поверсі розташовано групу приміщень із просвітньо-дозвіллєвою функцією: комп'ютерні зали з серверною, студентські клуби, рекреації, кав'ярні тощо. Перший та другий поверхи університету займає навчальний блок, який формують аудиторії місткістю на 30–50 слухачів і навчальні класи. На першому поверсі також функціонує незначна за площею група адміністративних приміщень. Споруда Католицького університету є прикладом християнської навчальної споруди, в структурі якої заплановано домову церкву. Загалом споруда справляє враження цілісного, монолітного об'єму.

Прикладом застосування компактного прийому в об'ємно-розпланувальному рішенні духовної школи може бути проект православного храму Св. Феодосія Чернігівського по вул. Привокзальній, 2 у Києві. В його стилобатній частині передбачені аудиторії для роботи недільної приходської школи, а також майстерні та хрещальні. Застосування при вирішенні архітектури храму компактного архітектурно-просторового рішення дало можливість досягти ефекту домінування об'єкту серед оточуючої фонової п'ятиповерхової житлової забудови.

Блочний прийом порівняно із компактним є менш розповсюдженим при вирішенні архітектурно-просторової композиції духовних навчальних закладів. Раціонально поєднані між собою основні функціональні блоки є втіленням цього прийому. Блочна композиція — найоптимальніша у разі виникнення необхідності розширення установи, завдяки можливості добудови того чи іншого функціонального блоку до вже існуючих. Цей прийом може бути поданий як у геометричному, так і в пластичному трактуванні.

ПРЯМОКУТНИЙ		ПЛАСТИЧНИЙ	
Схема	Приклад	Схема	Приклад
КОМПАКТНИЙ			
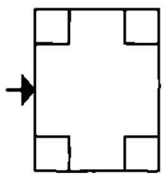 Проект храму Св. Георгія на перетині вул. Привокзальної та Ялтинської в Києві	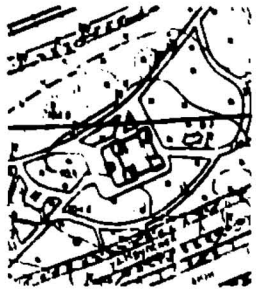	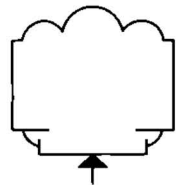 Проект храму Св. Феодосія на вул. Привокзальній у Києві	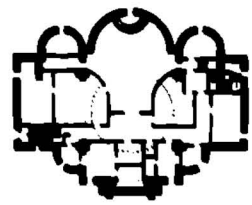
БЛОЧНИЙ			
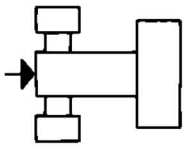 Проект реконструкції садка-ясел під православний духовний навчальний центр	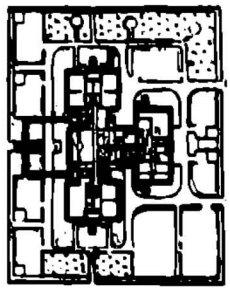	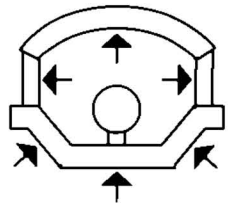 Проект реконструкції училища під ПДНЗ по вул. Великій Житомирській, 2 у Києві	
ПАВІЛЬЙОННИЙ			
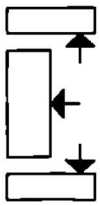 Київська духовна академія і семінарія МП	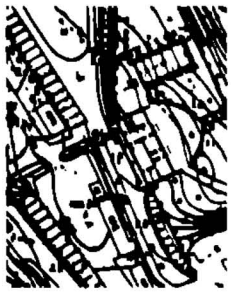	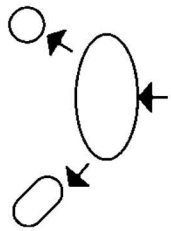 Проект духовного училища для Києва	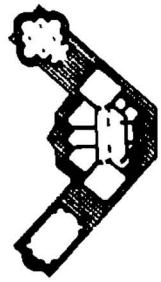
ЗМІШАНИЙ			
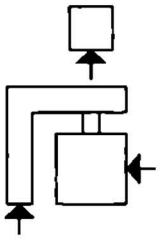 Християнський культурно-просвітницький центр у Києві		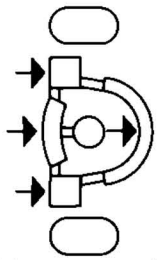 Університет та семінарія Святого Духа у Львові	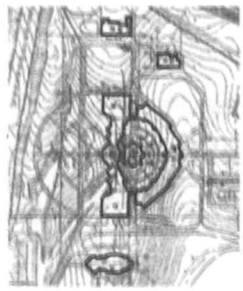

Прийоми архітектурно-просторової організації православних духовних навчальних закладів

Проектом, що віддзеркалює цей прийом у пластичному трактуванні об'ємно-просторової композиції, може бути реконструкція споруди колишнього реального училища по вул. Великій Житомирській, 2 у Києві під православний духовний навчальний центр. Функціональні блоки центру примикають один до одного, формуючи таким чином виразну композицію з чотирьох основних блоків із затишним внутрішнім дворовим простором і сакральним ядром. Основний навчальний блок логічно з функціональної точки зору поєднується з сакральним ядром. Він також має безпосередній зв'язок із готельно-житловим, спортивним і харчовим блоками. Внутрішні простори центру плавно перетікають один в одного.

Позитивом у застосуванні блочного прийому при розміщенні православних духовних навчальних закладів є можливість організації органічного зв'язку з природним оточенням, повної ізоляції кожного блоку і водночас безпосереднього зв'язку із вхідною зоною, можливість виділення пускових комплексів при будівництві. При блочній композиції можливо створити комфортні умови для навчання, відпочинку вихованців, забезпечити аудиторії природним освітленням, наскрізним провітрюванням. Цей прийом, як правило, використовується при проектуванні православних духовних навчальних закладів вищого рівня.

Павільйонний прийом отримав найбільше розповсюдження при проектуванні великих приходських шкіл та училищ. Окремі павільйони дозволяють максимально забезпечити оптимальну орієнтацію всіх приміщень, що нормуються [27]. Наприклад, застосування павільйонного прийому при проектуванні приходської школи у Дарницькому районі (вул. Архітектора Вербицького, 3 у Києві) дозволило створити вдалий приклад православного оазису, в якому споруди розміщені без жорсткого з'єднання і пов'язані між собою короткими пішохідними маршрутами. Основними перевагами архітектури комплексу є зручність експлуатації, невеликий масштаб. Аналогічним критеріям підпорядковане і розпланування території цього православного комплексу, де передбачено усі необхідні функціональні зони: вхідну, рекреаційну, зелену, господарську тощо.

При реконструкції духовних навчальних закладів павільйонної композиції є можливість безперешкодно здійснити їх розширення. Втім, певним недоліком цієї композиції вважається збільшення (подовження) функціональних зв'язків між об'єктами і збільшення вартості будівництва та подальшої експлуатації споруд.

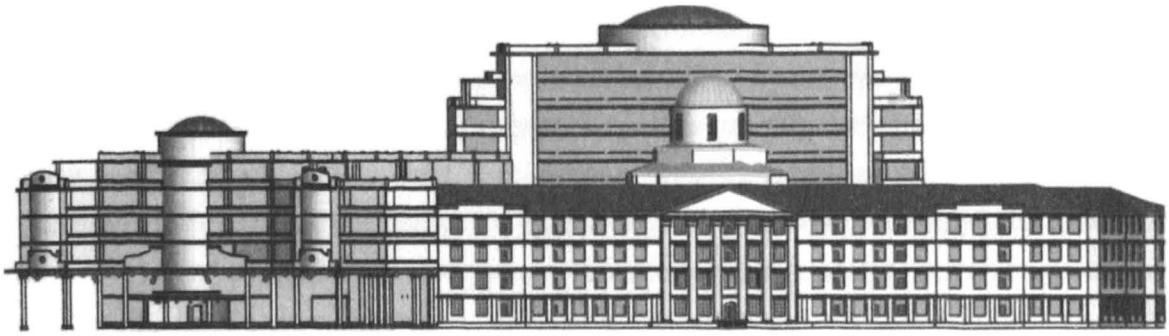

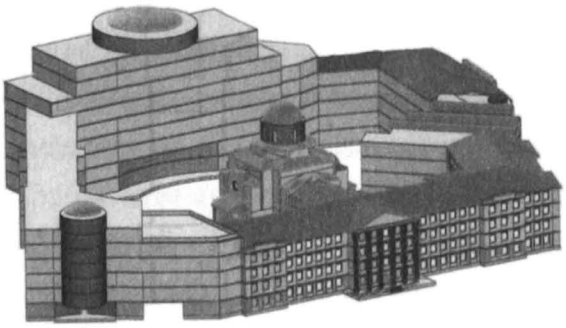

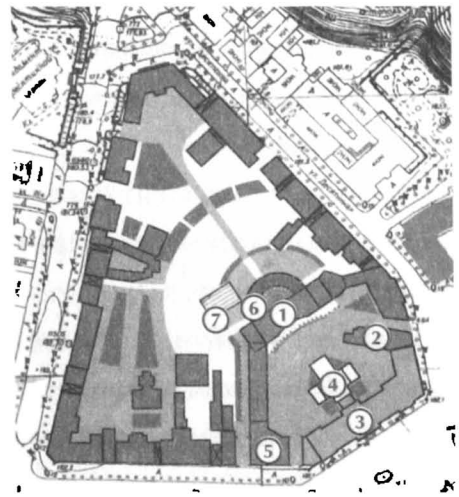

Генплан

1 Гуртожиток. **2** Недільна школа та творчий центр. **3** Духовна семінарія. **4** Георгіївська церква. **5** Духовна академія. **6** Музей релігії. **7** Консервація фундаментів церкви Св. Феодосія

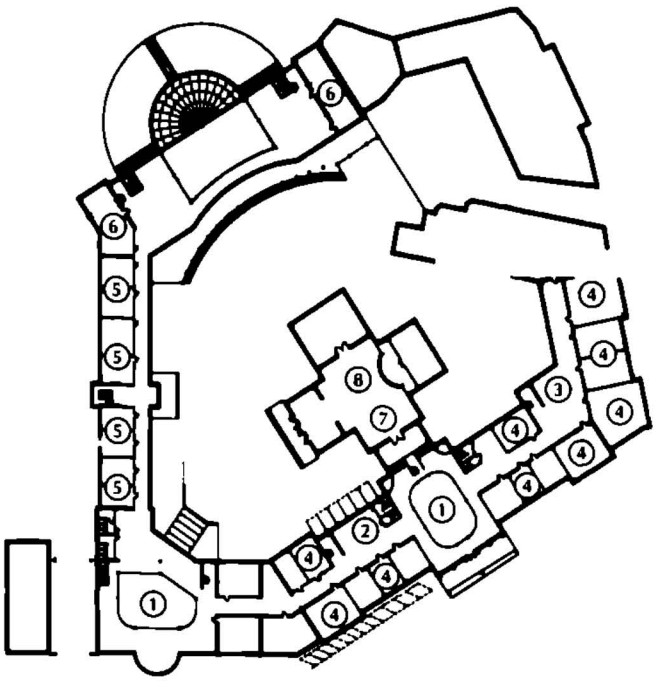

План другого поверху

1 Хол із другим світлом. **2** Санвузол. **3** Рекреація. **4** Класи семінарії. **5** Аудиторії академії. **6** Кімнати гуртожитку. **7** Вихід на хори. **8** Церква

Пропозиція щодо реконструкції колишнього реального училища по вул. Велика Житомирська, 2 під православний навчальний центр із будівництвом нових об'єктів (архіт. О. І. Жовква)

Застосування *змішаного (комбінованого) прийому* при проектуванні православних духовних навчальних закладів дає можливість створити виразну архітектурну композицію, оптимізувати функціональні зв'язки, забезпечити оптимальну орієнтацію приміщень. Комбінована розпланувальна схема сприяє кращому розміщенню основних груп приміщень закладу, раціональній організації навчального процесу, багатоцільовому використанню закладу.

Однак за допомогою вказаних прийомів не завжди вдається досягти бажаного рівня вирішення містобудівних задач. Разом із об'ємно-просторовими рішеннями духовних навчальних закладів, що створюють завершену композицію (компактна, блочна, павільйонна), можуть мати місце незавершені композиції, що розвиваються. Сучасною вважається така композиція, в якій за основу буде взято не ідеал архітектурної завершеності, а поняття мобільності, де поєднання окремих частин не завершується створенням єдиної гармонії, а веде до постійного розвитку.

Одним з *прийомів досягнення взаємодії архітектури духовного навчального закладу із житловою забудовою* є певне укрупнення масштабу елементів фасаду у контрасті з дрібним масштабом оточуючої забудови. Подолання дрібного масштабу фасаду може бути досягнуте шляхом укрупнення композиційного модуля фасадної сітки, візуального об'єднання віконних просторів. Важливе значення для виявлення тектоніки стіни має співвідношення форми і величини віконних отворів з площиною стіни, а також групування вікон на фасаді.

У ході реконструкції із максимальним збереженням конструктивно-розпланувальної структури застосовуються відповідні архітектурно-конструктивні *прийоми, які не змінюють первісного сприйняття будівлі*, а лише підкреслюють його. До таких прийомів відноситься:

– винесення окремих функцій у надбудову;

– винесення окремих функцій у прибудову;

– будівництво вставок між існуючими спорудами.

У ході реконструкції з застосуванням адаптаційного підходу застосовуються такі прийоми організації внутрішнього простору будівлі:

– розчленування простору за рахунок перерозпланування і встановлення стаціонарних і збірно-розбірних стін і перегородок;

– об'єднання простору з організацією атріумів, світлових ліхтарів, відкритих комунікаційних вузлів шляхом усунення міжповерхових перекриттів;

– зміна розмірів, об'ємів і форм простору.

Зазначені прийоми можуть бути застосовані не лише при проектуванні (реконструкції) таких нових типів православних духовних навчальних закладів як духовні навчальні центри, але і для таких широко розповсюджених на сьогодні духовних навчальних установ — академій, семінарій, училищ, приходських шкіл. Архітектурна виразність духовних навчальних закладів також залежить від урахування і використання місцевих умов: існуючої забудови, перепадів рельєфу, а також від вирішення інтер'єру закладу.

Як показує аналіз вітчизняної і закордонної практики проектування духовних навчальних закладів, архітектурна та художня організація інтер'єру є однією з найважливіших задач не лише при новому будівництві, але і під час реконструкції вже функціонуючих закладів.

Інтер'єр сучасного духовного навчального закладу — містке поняття, що включає в себе загальні об'ємно-розпланувальні, архітектурні та художні рішення навчального середовища. Для збагачення інтер'єру чимале значення має освітлення. Часто у вестибульну групу приміщень влаштовують відкриті сходові клітки, світлові ліхтарі, склепіння. Потоки світла, нахилені площини, різноманітність просторових форм, включення озеленення в інтер'єр закладу — усе це стимулює вихованців до мислення, спостережливості, створює композиційно й емоційно виразне архітектурне середовище духовних навчальних закладів. Включення до інтер'єру елементів настінних розписів, об'ємних панно-ікон допомагає створити у закладі специфічне середовище.

Твори монументального і декоративно-ужиткового мистецтва (скульптура, мозаїка, живописні полотна, панно тощо) повинні поступово зайняти своє місце у формуванні як інтер'єру, так і екстер'єру православних духовних навчальних закладів, оскільки вони є потужним джерелом емоційного звучання простору.

ОСНОВИ МЕТОДИКИ ПРОЕКТУВАННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

На основі аналізу практики формування православних духовних навчальних закладів та визначених принципів і прийомів проектування цих об'єктів запропоновано основи методики й виокремлено етапи їх проектування. Положення цієї методики розроблялися, апробувалися і перевірялися у ході нашого дослідження та на практиці.

Методика проектування (будівництва і реконструкції) православних духовних навчальних закладів передбачає послідовне вирішення наступних задач:

1-й етап — аналітичний. Проведення статистично-аналітичних досліджень, у ході яких визначаються умови і формуються задачі, готується завдання на проектування, аналізується структура мережі православних духовних навчальних закладів, що склалася, виявляються передумови перспективної організації.

2-й етап. На основі статистичних відомостей щодо кількості православних громад і віруючого населення у певному ареалі визначається тип і потужність закладу.

3-й етап. Вибір земельної ділянки (у разі нового будівництва), або оптимального об'єкта реконструкції (у разі проведення реконструкції чи пристосування).

4-й етап. Вибір основних принципів архітектурно-розпланувальних рішень і прийомів об'ємно-просторової організації православного духовного навчального закладу з одночасним коригуванням обраного раніше типу.

5-й етап. Розробка експериментальних передпроектних пропозицій об'ємно-розпланувальних рішень (функціонально-розпланувальних та об'ємних моделей).

6-й етап. Оцінка розроблених варіантів і вибір оптимального рішення за рядом заданих критеріїв.

7-й етап. Розробка стадії «проект».

8-й етап. Погодження проектної документації.

9-й етап. Реалізація проектних пропозицій.

На першому етапі проектування формується завдання на проектування, вивчаються норми проектування споріднених об'єктів: навчальних закладів, громадських споруд, оскільки норми з проектування православних духовних навчальних закладів відсутні. Наступним кроком є пошук придатного об'єкта реконструкції, а у разі нового будівництва — земельної ділянки з одночасним визначенням можливого типу закладу.

Проведення передпроектного аналізу включає:

– аналіз оптимальності розташування об'єкта в системі забудови міста;

– містобудівний аналіз території (складення у разі потреби історичної довідки) із визначенням подальших перспектив використання цієї ділянки;

– аналіз об'ємно-розпланувальних та історико-культурних характеристик об'єкта (у разі проведення реконструкції);

– оцінка технічного стану об'єкта реконструкції.

Визначення типу закладу і його місткості відбувається на основі аналізу існуючої мережі. Для розрахунку місткості закладу в кожному конкретному місці (регіоні) доречно застосовувати виведений вище показник кількості місць на 1000 мешканців. Місткість визначається під впливом таких чинників як наявність вже функціонуючих православних духовних навчальних установ, кількість функціонуючих православних громад і православного населення (у районі, місті, області, регіоні). При визначенні складу і місткості закладу міського значення необхідно також ураховувати низку соціально-економічних і містобудівних чинників, таких як перспективи розвитку міста, значення міста у системі розселення і його взаємозв'язок з іншими населеними пунктами, розпланувальна структура й просторова побудова міста і його центру, структура діючої мережі православної духовної освіти та ін. Наступний крок — з'ясування характеру середовища, у яке необхідно вписати заклад; дослідження ділянки проектування в натурі, обміркування можливих варіантів функціональної організації. Всебічний аналіз вихідних умов має стати матеріалом для конкретного творчого задуму.

При аналізі земельної ділянки одразу варто брати до уваги оточуючу енергоінформаційну обстановку, наявність енергоактивних зон, особливо патогенних, і на цій основі робити остаточний висновок щодо можливості здійснення будівництва духовного навчального закладу на певній території. Загалом, бажано, щоб архітектурна частина проекту будівництва духовних навчальних за-

кладів була доповнена важливим допоміжним розділом: «Енергоінформаційне обґрунтування прийнятого рішення».

У ході проектування православних духовних навчальних закладів необхідно:

– провести передпроектний аналіз енергоінформаційної ситуації з урахуванням можливого негативного впливу на споруду;

– запроектувати захист від шкідливого впливу у разі його наявності;

– узгодити об'єкт з оточенням з метою отримання прогнозованого ефекту;

– створити архітектурну форму, що організує бажаний еніомікроклімат.

Енергоінформаційні явища, що проявляються у спорудах, являють собою вплив двох груп джерел: зовнішніх (не пов'язаних із спорудою) і внутрішніх. На практиці частіше за все приходиться мати справу з сукупністю цих джерел.

Зовнішні чинники впливу на архітектурний об'єкт поділяються на три основні групи:

– геокосмічні: пластика рельєфу місцевості, сейсмічні поля, розломи, тріщини;

– техногенні: енерго- і трубопроводи (мережі), інженерні споруди, захоронення технічних і побутових відходів;

– біогенні: захоронення людей і тварин, рослини, мікроорганізми.

Перед початком проектування нових православних духовних навчальних закладів необхідно оцінити можливості їх розміщення на відведеній ділянці без потрапляння у патогенну зону. При наявності на ділянці патогенних зон треба оцінити джерело, що створює цей (патогенний) чинник і, виходячи з цього, ліквідувати всі або частину джерел, трансформувати джерела, що створюють патогенний фон, встановити ефективний і економічний захист. У випадку, коли встановлення активних засобів захисту може не дати бажаного результату, доцільно відмовитись від запропонованої ділянки чи функціонального призначення об'єкта проектування [73].

В умовах обмеженості земельних ресурсів, напрямок реконструкції (пристосування) споруд різного призначення під духовні навчальні заклади є досить актуальним. У наш час в практиці функціонування цих закладів реконструкція споруд іншого призначення під православну навчальну установу досягла значних розмірів. Малі та середні за величиною міста, що не мають достатніх бюджетних та благодійних коштів, порівняно з крупними і найкрупнішими містами,

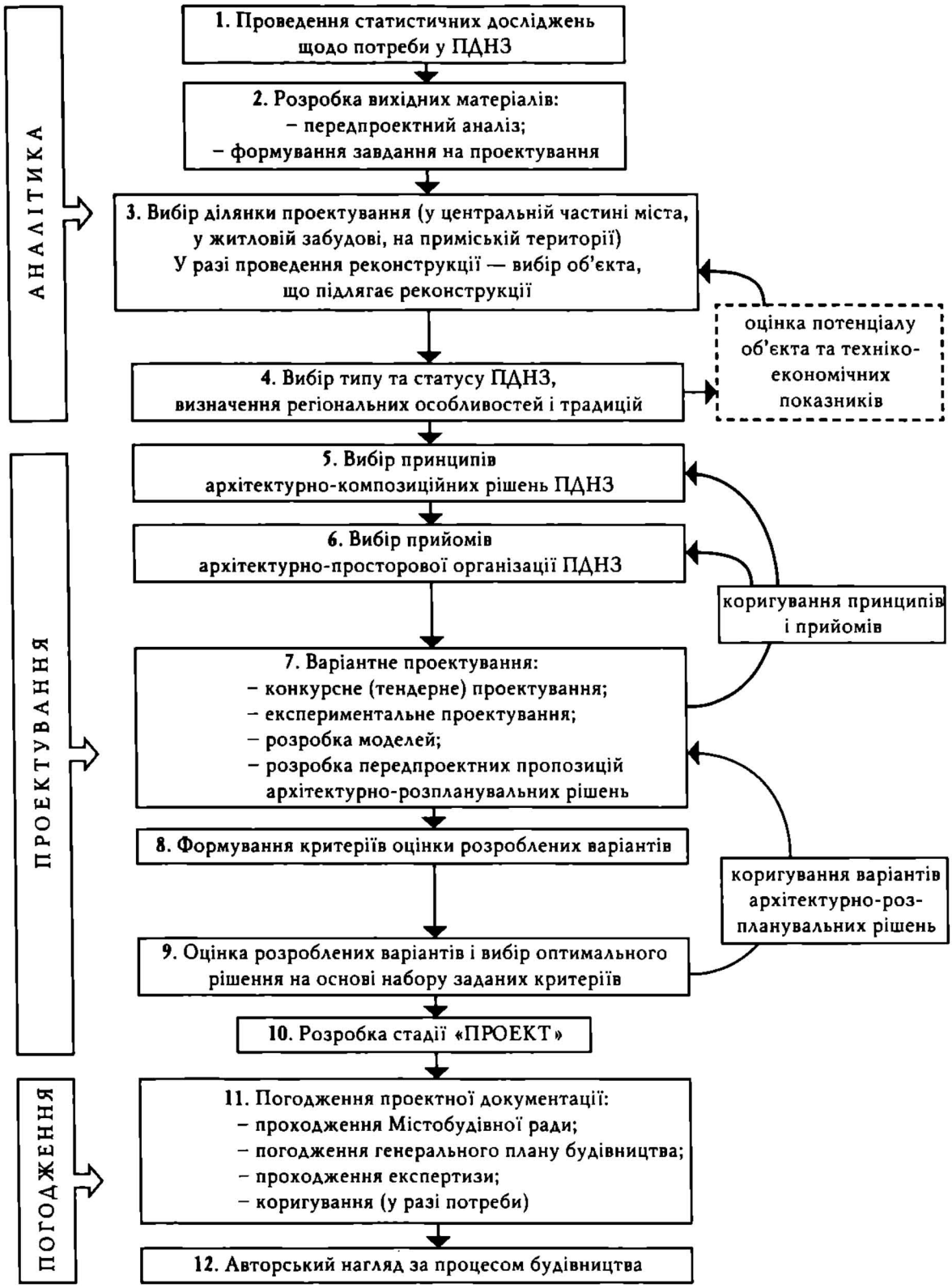

Основи методики організації проектування православних духовних навчальних закладів

часто організовують роботу духовних навчальних заклади, пристосовуючи під їхню роботу або реконструюючи громадські і навчальні установи.

Вибір об'єкта реконструкції може відбуватися на основі графоаналітичного методу пошуку оптимальної споруди. Метод являє собою знаходження нефункціонуючих або недобудованих громадських будівель з метою розташування у них православних духовних навчальних закладів у вигляді рішення багатофункціональної задачі. Основною базою для організації роботи духовних навчальних закладів можуть бути звільнені будівлі шкільних та позашкільних установ.

Після детального аналізу й оцінки об'єкта реконструкції з можливим проведенням експертних оцінок щодо його технічного стану, можна зробити попередній висновок щодо придатності будівлі для проведення подальшої реконструкції з можливим розширенням під православний духовний навчальний заклад. На основі аналізу об'ємно-розпланувальної структури обраного об'єкта здійснюється вибір принципів функціонально-розпланувальних рішень і прийомів об'ємно-просторової організації. Застосування принципу трансформативності структури закладу при реконструкції (проектуванні) духовних навчальних закладів забезпечить можливість швидкої зміни функціонально-розпланувальної структури будівлі та сприятиме мінімалізації витрат при створенні будь-якого з перелічених вище закладів. Значення цього етапу полягає у виявленні на рівні передпроектних розробок можливих протиріч між первинною розпланувальною структурою об'єкта реконструкції й обраним типом закладу, тому одночасно уточнюються та в разі необхідності коригуються тип і місткість духовного навчального закладу.

Після визначення принципів і прийомів організації розробляється кілька варіантів об'ємно-розпланувальних рішень і функціональних моделей духовного навчального закладу. Доцільним на цьому етапі є застосування комп'ютерного моделювання архітектурного рішення і функціональної моделі.

Основний напрям реконструкції споруд під православні духовні навчальні заклади полягає у:

– зміні функціонального призначення існуючих приміщень з частковим або повним перерозплануванням;

– перетворенні будівель за допомогою прибудови або надбудови потрібних функціональних блоків.

Однак сьогодні, в умовах соціально-економічної нестабільності, найбільш розповсюдженою та прийнятною є адаптація (пристосування) існуючих будівель під духовні навчальні заклади.

Наступним кроком у методиці проектування духовних навчальних закладів є процес формування критеріїв оцінки, а також безпосередня оцінка варіантів розроблених рішень.

Оцінка:

– техніко-економічних показників об'єкта, що проектується;

– відповідності проектного рішення чинним нормам;

– міри відповідності об'ємно-розпланувальних рішень об'єкта реконструкції обраному типу духовного навчального закладу (при реконструкції);

– об'єму конструкцій, що демонтуються та зводяться (у разі проведення реконструкції).

Оцінку запропонованих варіантів проектних рішень можна здійснити, спираючись на наступні критерії: соціально-педагогічний, функціональний, архітектурно-канонічний, конструктивний, економічний.

Соціально-педагогічний критерій оцінки варіантів православних духовних навчальних закладів враховує рівень та якість забезпечення православного населення закладами духовної освіти. Він також враховує запропонований функціональний склад духовного закладу: наявність таких корисних для населення приміщень, як бібліотечні, виставкові, дискусійні тощо. Наявність супутніх функцій підвищує репрезентативність і значущість об'єкта.

Функціональний критерій оцінки проектних рішень духовних навчальних закладів враховує раціональність організації роботи основних функціональних зон у закладі, рівень оптимальності зв'язків між ними; трансформативність структури; забезпечення транспортної і пішохідної доступності.

Архітектурно-канонічний критерій враховує відповідність об'ємно-просторової композиції та функціонально-розпланувальної організації запропонованих проектних рішень православним канонам, правильність вирішення сакрального ядра в структурі закладу, коректність у застосуванні православної символіки у загальній композиції та декоративних деталях, архітектурної форми закладу на основі творчого осмислення специфіки об'єкта.

Економічний критерій оцінки варіантів проектних рішень православних духовних навчальних закладів враховує економічність запропонованого проект-

ного рішення у подальшій експлуатації (у разі проведення реконструкції — обґрунтованість вибору об'єкта реконструкції).

Важливим чинником, від якого залежить економічна ефективність, є інтенсивність використання ділянки проектування (i_1):

$$i_1 = P/S,$$

де i_1 — коефіцієнт забудови, P — площа забудови, S — площа ділянки проектування.

Коефіцієнт забудови можна вирахувати до початку виконання проекту та порівняти з відповідним значенням для вже функціонуючих духовних навчальних закладів.

Ще одним показником інтенсивності використання земельної ділянки є індекс ділянки (i_2):

$$i_2 = Q/S,$$

де i_2 — індекс ділянки, Q — індекс загальної площі всіх поверхів закладу, S — площа ділянки проектування (за І. Р. Федосєєвою).

Індекс ділянки підвищується зі збільшенням кількості поверхів закладу (але бажано не перевищувати позначки четвертого поверху — згідно з чинними нормативами для навчальних закладів).

Для оцінки об'ємно-розпланувальних рішень православних духовних навчальних закладів застосовується коефіцієнт, який визначається відношенням площі основної навчальної зони до площі інших функціональних зон. Цей коефіцієнт характеризує ефективність використання площі споруди за основним призначенням (тобто для проведення навчання). З підвищенням питомої ваги площі навчальних приміщень у загальній площі закладу та відповідним зменшенням площі інших приміщень коефіцієнт ефективності зростає.

Критерій конструктивної доцільності застосовується у випадку проведення реконструкції споруди під духовний навчальний заклад і враховує об'єм робіт, який потрібно буде провести із демонтажу незадовільних конструктивних елементів і зведення нових, об'єми робіт з підсилення існуючих конструкцій.

До розгляду запропонованих варіантів архітектурних рішень духовних навчальних закладів за наведеними вище критеріями доречно також залучати замовників. Оцінку варіантів і вибір оптимального рішення також можна здійснювати за допомогою методу експертних оцінок.

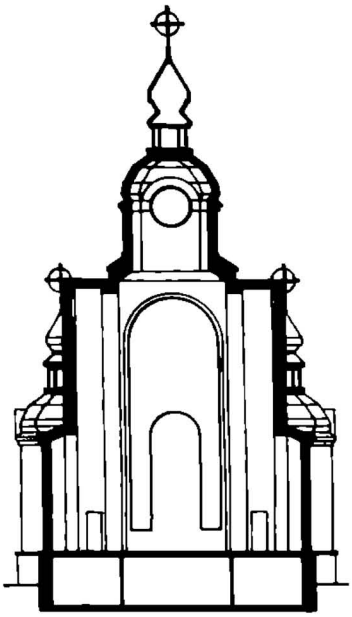

1

4

1 Проскурниця
2 Трапезна
3 Кімната настоятеля
4 Приймальня
5 Архів
6 Електрошитова
7 Санвузол
8 Іконописна майстерня
9 Недільна школа
10 Кімната для гостей

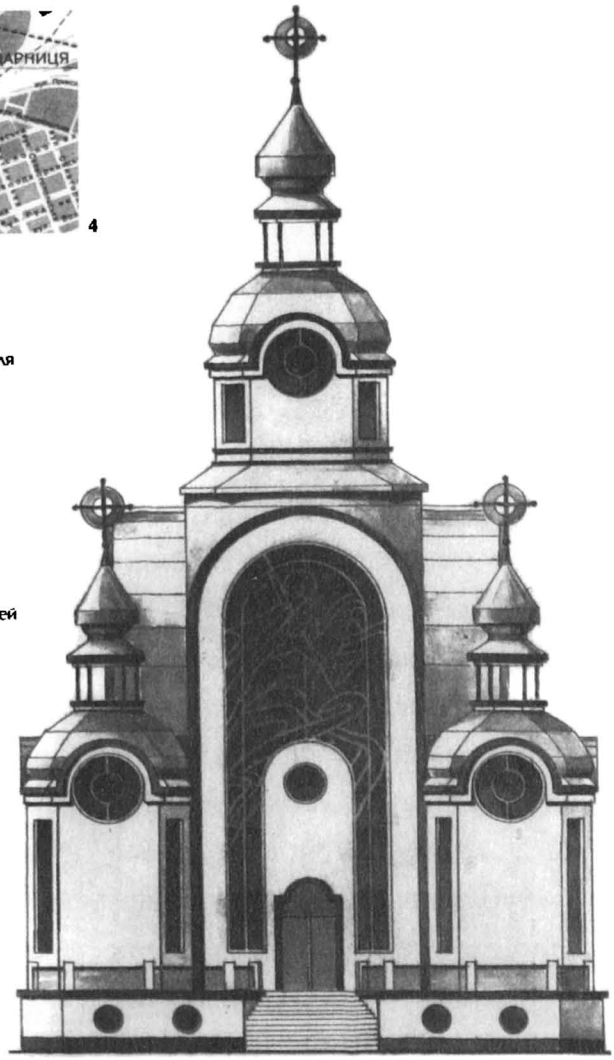

5

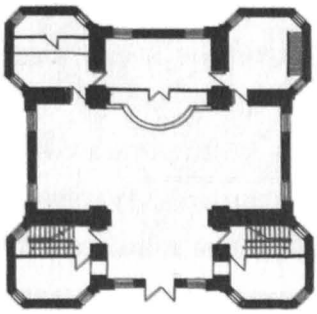

2

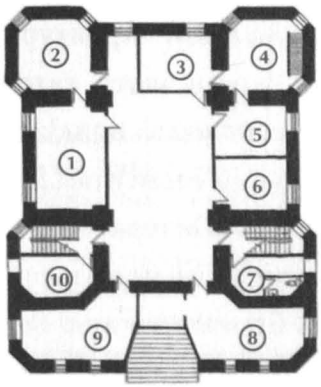

3

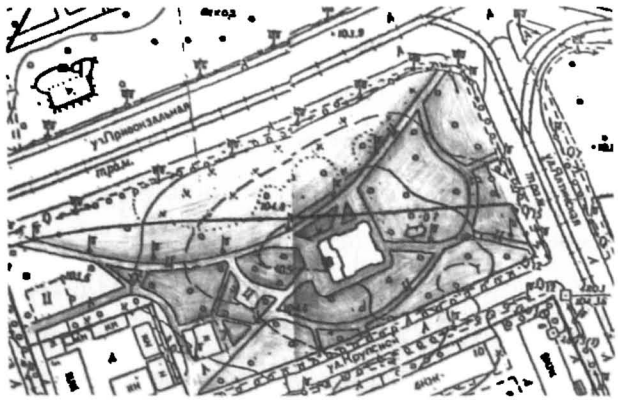

6

1. Розріз. **2.** План першого поверху. **3.** План стилобату. **4.** Ситуаційний план. **5.** Головний фасад. **6.** Генплан

Проект храму Св. Георгія із приходською школою на перетині вул. Привокзальної та вул. Ялтинської у Києві (архіт. О. І. Жовква)

Розробка проектної документації. Сьогодні для організації роботи сучасних духовних навчальних закладів найбільш характерною є *реконструкція* вже функціонуючих закладів — їх перебудова з метою поліпшення умов експлуатації, надання послуг та ін., пов'язана зі зміною геометричних розмірів, функціонального призначення, заміною окремих конструкцій та їх елементів, зміною основних техніко-економічних показників.

Наявність об'єктивної матеріальної форми передбачає також особливе ведення реконструкції, оскільки порушується звичайний метод проектування — від функції до форми. Реконструкцію споруд під духовні навчальні заклади можна проводити двома шляхами: із збереженням первинної просторової структури та розпланувальної композиції споруди з підпорядковуванням (пристосуванням) основних функціональних груп приміщень та зі зміною початкової розпланувальної структури споруди. Характерним прикладом пристосування пам'ятки архітектури під православний духовний навчальний заклад може бути Львівська духовна академія і семінарія (вул. Лисенка, 45). На сьогодні заклад функціонує у споруді колишнього костелу, зберігаючи при цьому первинну розпланувальну структуру будівлі.

Здійснення реконструкції без збереження початкової розпланувальної структури передбачає доповнення об'єкта реконструкції новими надбудовами та прибудовами, що обумовлено нестачею приміщень. Цей прийом також використовується у випадку, коли об'єкт, що реконструюється, знаходиться у незадовільному технічному стані і потребує відновлення. У цьому випадку стара об'ємно-розпланувальна структура не зберігається. Прикладом проведення реконструкції із частковою зміною функціонально-розпланувальної структури та надбудовою мансардного поверху може бути споруда Українського католицького університету (Львів). Під час проектування найбільша увага приділяється розпланувальній організації, характерним функціональним елементам духовного навчального закладу: навчальним класам, аудиторіям, майстерням.

Автором цього дослідження 2002 р. було виконано передпроектні пропозиції реконструкції колишнього реального училища (архіт. О. В. Беретті) по вул. Великій Житомирській, 2 у Києві із добудовою додаткових блоків під православний духовний навчальний центр. Проектом передбачено перерозпланування колишнього училища та добудову нових функціональних блоків: навчального блоку духовної академії, сакрального, дозвіллєвого, адміністративно-господарсь-

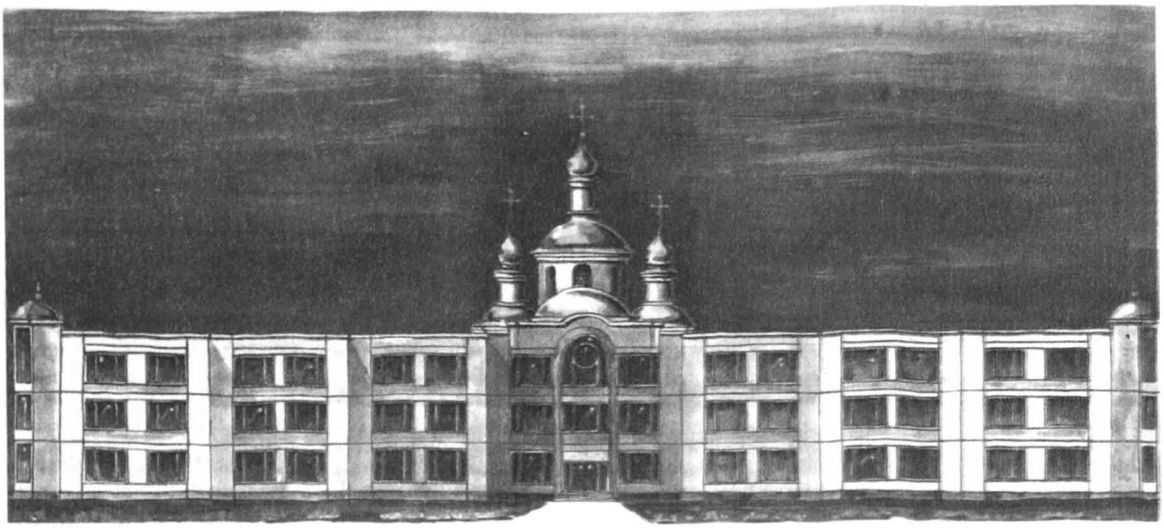

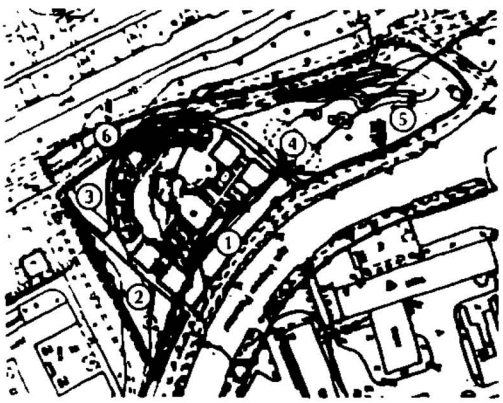

Генплан

1 Вхідна зона. 2 Рекреаційна зона. 3 Зелена зона. 4 Спортивна зона. 5 Зона для роздумів. 6 Господарська зона

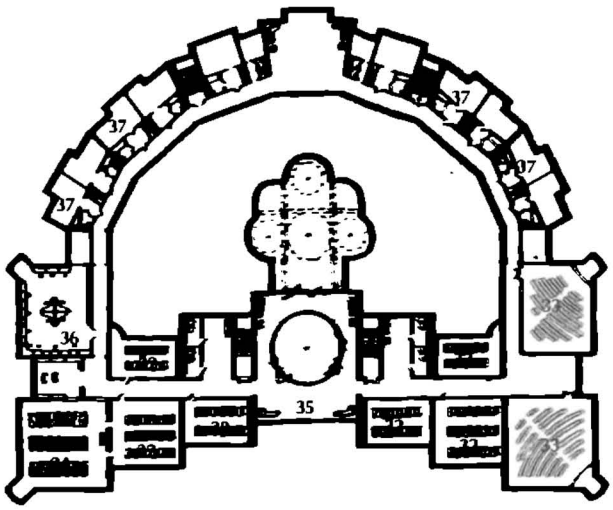

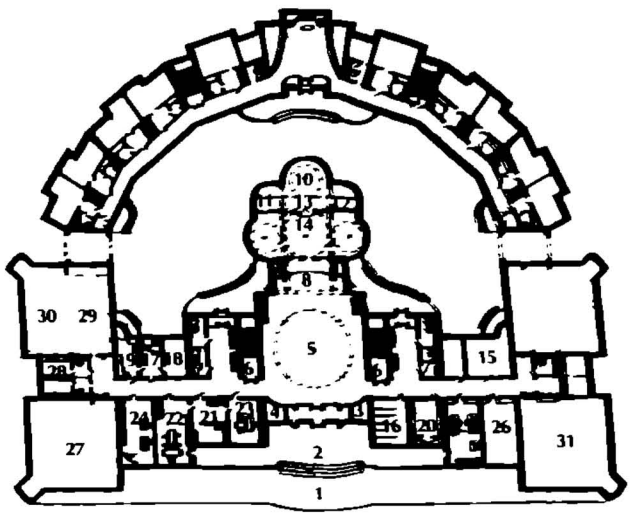

Плани першого та другого поверхів

1 Ганок. 2 Тамбур. 3 Охорона. 4 Довідка. 5 Вестибуль. 6 Сходова клітка. 7 Санвузол. 8 Притвор. 9 Іконна лавка. 10 Вівтар. 11 Іконостас. 12 Крилас. 13 Солея. 14 Амвон. 15 Венткамера. 16 Гардеробна. 17 Медичний пункт. 18 Процедурна. 19 Ізолятор. 20 Канцелярія. 21 Приймальня. 22 Кабінет директора. 23 Кабінет заступника директора. 24 Бухгалтерія. 25 Вчительська. 26 Методичний кабінет. 27 Спортзал. 28 Роздягальня. 29 Столярна майстерня. 30 Золотошвейна майстерня. 31 Трапезна. 32 Клас. 33 Аудиторія. 34 Бібліотека. 35 Рекреація. 36 Комп'ютерний зал. 37 Житлова кімната

Проект православного духовного навчального центру по вул. М. Раскової у Києві (архіт. О. І. Жовква)

кого та житлового. Проектом також запропоновано відтворення церкви в ім'я Св. Георгія на місці колишнього сакрального ядра реального училища.

Зонування православного духовного навчального центру відбувається наступним чином:

– навчальний блок семінарії, що складається з навчальних класів місткістю 20–30 слухачів, аудиторій, кімнат психологічного розвантаження, а також приміщень прикладної праці, музичних занять і хорового співу та кабінетів інформатики;

– навчальний блок академії, що складається з лекційних класів невеликої місткості — на 10–20 слухачів, аудиторій, кімнат для бесід і дискусій, комп'ютерних залів, рекреацій;

– сакральний блок являє собою відтворену за старими кресленнями Георгіївську церкву, від якої до наших днів збереглися лише огороджуючі конструкції (зовнішні стіни);

– дозвіллєвий блок на кілька груп приміщень: просвітні (бібліотека, комп'ютерний зал), видовищні та спортивні;

– адміністративно-господарський блок складається з адміністративних, господарських, медичних та трапезної груп приміщень;

– житловий блок містить апартаменти для гостей закладу, викладачів і вихованців.

Об'ємно-розпланувальна структура житлових чарунок формується за принципом «квартири». Їх розташовано на другому поверсі. Кімнати відпочинку проектувалися з урахуванням можливості проведення подальшого внутрішнього перерозпланування та чіткої організації функціональних зон (зона спілкування, читання, перегляду ТВ, зона настільних ігор, тихого відпочинку тощо). Зонування може здійснюватися за допомогою трансформованих перегородок.

Розпланувальна організація блоку медичного відділення складається за наступною схемою: приймальне та карантинне відділення знаходяться у двох рівнях. На першому поверсі — приймальне відділення, на другому поверсі — карантинне відділення, вони пов'язані між собою за допомогою ізольованих від інших груп приміщень сходів.

Художній образ установи створювався з огляду на те, що архітектура духовних навчальних закладів повинна сприяти духовному вихованню відвідувача, відповідати православним канонам і нести певне сакральне значення. Архітектурна компо-

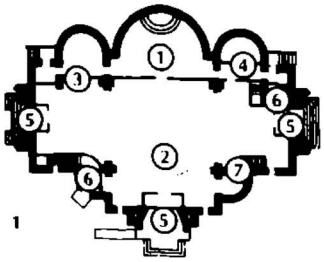

1

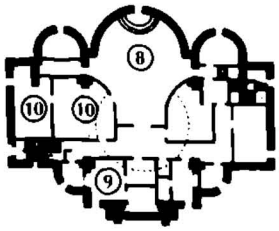

2

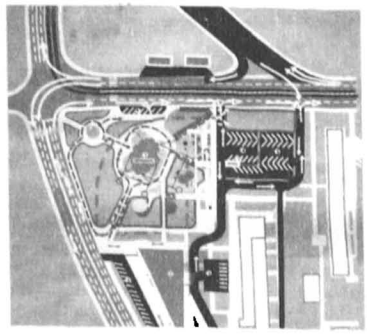

3

1 Вівтар
2 Нава
3 Паламарка
4 Ризниця
5 Тамбур
6 Сходи у підвал
7 Сходи на хори
8 Хрещальня
9 Рекреація
10 Приміщення недільної школи

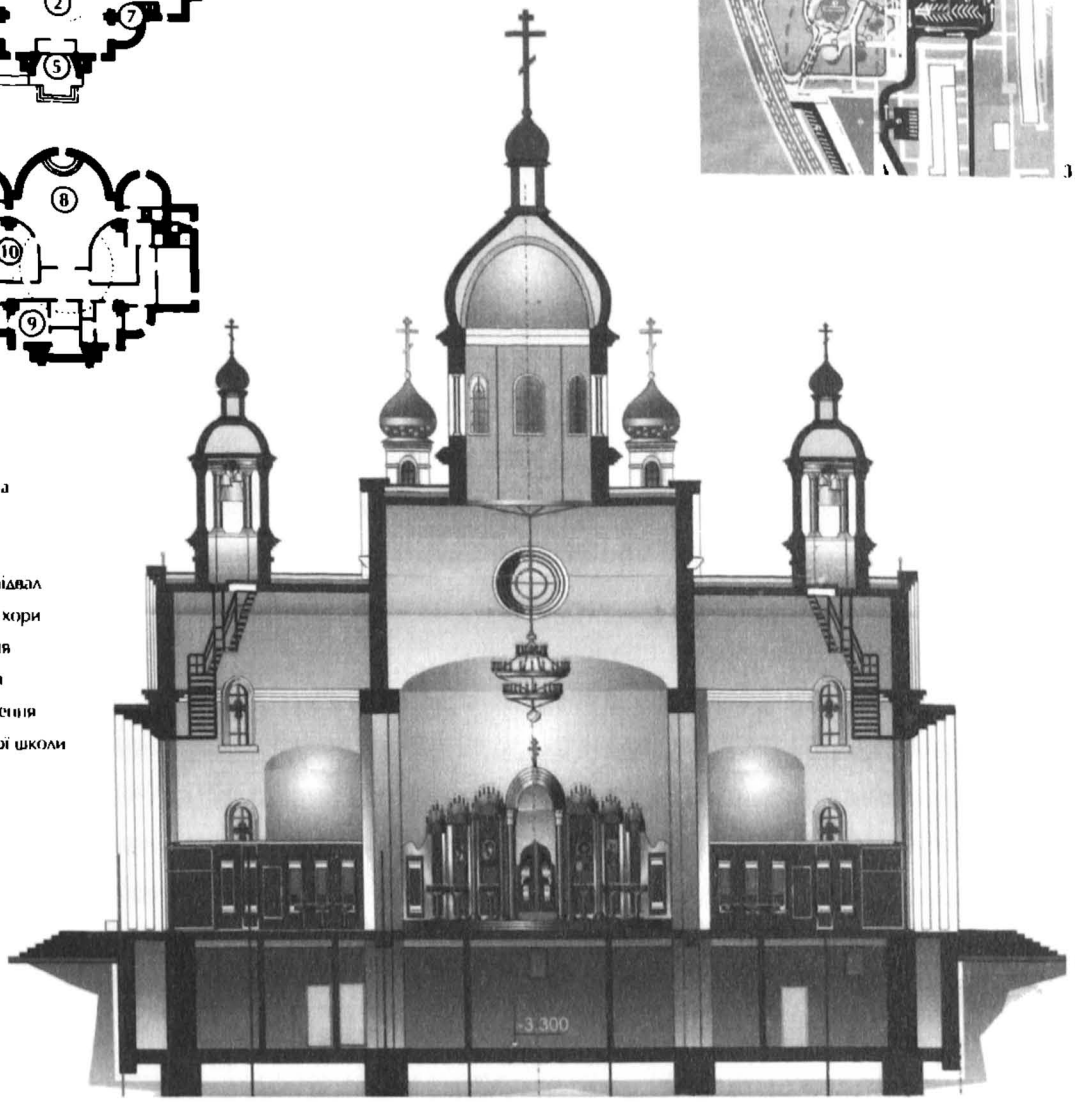

4

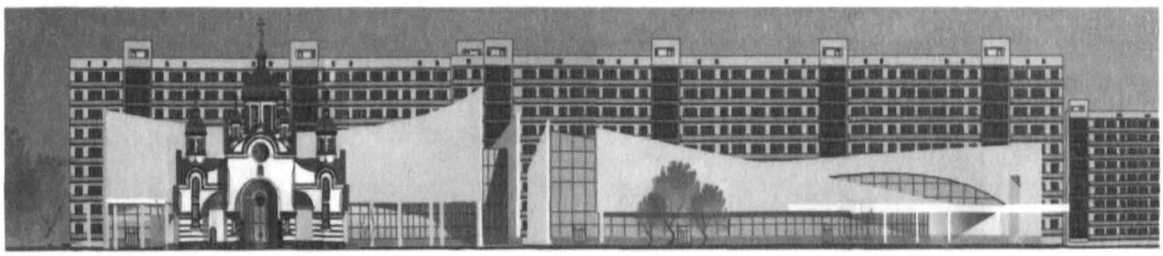

5

Проект храму Св. Феодосія Чернігівського із приходською школою по вул. Привокзальній, 2 у Києві (архіт. В. С. Віхарєв, О. І. Жовква). 1. План першого поверху. 2. План стилобату. 3. Генплан. 4. Розріз. 5. Розгортка

зиція православного духовного навчального центру по вул. Великій Житомирській, 2 побудована за принципом поєднання старих класицистичних форм із новітніми модерними об'ємами. Виявленню образу духовного навчального закладу, підвищенню його архітектурної та художньої виразності також сприяє кольорове вирішення споруди (легка золотаво-срібляста гама), використання «синтезу мистецтв» і застосування сучасних інженерних рішень (великопрогонних склепінь).

Загалом, архітектурно-розпланувальна організація і формування об'ємно-просторової композиції православних духовних навчальних закладів повинні визначатися індивідуальним підходом окремо до кожного типу.

Різниця у формах і рівнях промислового розвитку й урбанізації окремих регіонів, будівельної галузі та проектування, специфічні особливості національних традицій української архітектури — усе це формує умови для регіонального підходу до проектування духовних навчальних закладів. Як показало дослідження, для кожної проектно-будівельної зони України мають розроблятися індивідуальні архітектурно-проектні рішення православних духовних навчальних закладів із урахуванням кліматичних умов, національних традицій, архітектурно-композиційних закономірностей.

Наукові засади щодо проектування православних духовних навчальних закладів, розроблені в цьому дослідженні, були впроваджені в проекті будівництва православного духовного навчального центру по вул. Марини Раскової у Києві; у проекті будівництва приходської школи храму Св. Георгія на перетині вул. Привокзальної та Ялтинської у Києві, у проекті будівництва православного храму Св. Феодосія Чернігівського з недільною школою по вул. Привокзальній, 2 у Києві.

Погодження проектної документації та отримання дозволу на виконання будівельних робіт з будівництва духовних навчальних закладів здійснюється у встановленому порядку (для Києва, зокрема, згідно з розділами 7, 8 «Правил забудови м. Києва», затверджених рішенням Київської міської ради від 27.01.2005 № 11/2587).

ПІСЛЯМОВА

Завдяки соціально-педагогічному, соціально-економічному й архітектурному чинникам, що за останні роки суттєво змінилися, православні духовні навчальні заклади відіграють сьогодні важливу роль у духовній сфері країни. Установи цього типу, зберігаючи домінуючу духовно-просвітню функцію, сприяють моральному зростанню нації.

Вивчення теоретичних праць, присвячених дослідженню архітектури сакральних споруд, а також архітектурно-розпланувальній організації загальноосвітніх середніх і вищих навчальних закладів дало можливість виявити низку досі невирішених питань щодо формування таких типів навчальних установ як православні духовні навчальні заклади, що потребують подальшого дослідження. Аналіз архітектурно-типологічних досліджень, історичного досвіду формування духовних навчальних закладів, сучасної практики проектування та будівництва дав можливість виявити історичні закономірності, встановити основні етапи формування цих установ.

Під час проведення натурних обстежень та аналізу мережі духовних навчальних закладів України виявлено необхідність створення сучасних духовних навчальних установ — православних духовних навчальних центрів, оскільки існуючі заклади зазвичай не досить відповідають сьогоденним вимогам. Частково цей факт можна пояснити браком фінансування на утримання закладів, а також відсутністю методики їх проектування.

Систематизація досвіду організації роботи православних духовних навчальних закладів стала основою для визначення чинників і міри їх впливу на формування закладів. Також було окреслено передумови формування православних духовних навчальних закладів. Визначено основні тенденції у вітчизняній практиці проектування і будівництва духовних навчальних закладів з урахуванням впливу комплексу зовнішніх і внутрішніх чинників, що дозволило розробити

типологію закладів з урахуванням проектно-будівельного районування території України. Проведено класифікацію православних духовних навчальних закладів за основними ознаками: рівень підготовки, місткість, кількість функцій, метод будівництва, функціонально-розпланувальна структура, режим експлуатації тощо. Встановлено номенклатуру типів православних духовних навчальних закладів: приходські школи (тип I); духовні училища (тип II); духовні семінарії (тип III); духовні академії (тип IV); духовні навчальні центри (тип V) — запропонований у ході дослідження новий тип духовних навчальних закладів з необхідним набором функцій для повноцінного навчання, гармонійного розвитку та формування вихованців.

В основу організації мережі православних духовних навчальних закладів покладено принципи доступності, етапності. Головним завданням побудови мережі є створення єдиного налагодженого організму із раціональним і рівномірним розосередженням територією різних типів духовних навчальних закладів. Організація мережі православних духовних навчальних закладів у міській структурі має базуватися на частковій реорганізації вже існуючої мережі духовних навчальних установ, а також на базі мережі культових споруд. Нами було встановлено, що мережа православних духовних навчальних закладів повинна мати динамічний характер: закладам необхідно мати потенціал для подальшої модифікації у будь-які соціальні, навчальні та інші установи. Розроблено рекомендації стосовно організації земельної ділянки православних духовних навчальних закладів з виділенням наступних основних зон: вхідної, відпочинку, озеленення, спорту, зони основної забудови, зони для роздумів, навчально-виробничої, житлової та господарської. При організації земельної ділянки православного духовного навчального закладу доцільно передбачати зонування території із урахуванням перспективних напрямків його розвитку, а також враховувати природнокліматичні умови та чинник цінності території.

Духовні навчальні заклади за багатофункціональністю, складністю та специфікою функціонально-технологічних процесів значно відрізняються від інших установ громадського призначення. У книзі були визначені вимоги до функціонально-розпланувальної організації та структури православних духовних навчальних закладів, вказані основні функціональні групи приміщень (навчальна, сакральна, освітньо-дозвіллєва, спортивна, адміністративна, медична, трапезна, господарська та житлова), які, в свою чергу, об'єднуються у блоки. Запропонова-

но орієнтовні нормативні показники площ основних приміщень духовних навчальних закладів. Функціонально-розпланувальна структура цих споруд має бути гнучкою, що дозволить своєчасно реагувати на соціальні зміни.

Вивчення та дослідження православних духовних навчальних закладів дозволило сформулювати основні принципи їх архітектурно-композиційних рішень: художньої виразності, об'ємно-розпланувальної організації, функціональної організації, прогресивності технічних рішень, динамічного розвитку, поліфункціональної діяльності, об'ємно-розпланувальної реконструкції. Серед зазначених принципів, в сучасних умовах, найбільш вагомим є принцип динамічності мережі цих установ. Принцип динамічності та гнучкості православних духовних навчальних закладів передбачає можливість їх трансформації, перспективного розширення тощо. Виявлено чотири прийоми архітектурно-просторової організації православних духовних навчальних закладів — компактний, лінійний, блочний, змішаний. Кожен прийом має геометричне і пластичне рішення. У цей час, паралельно із розробкою завершених композицій, спостерігається тенденція до створення динамічних архітектурних рішень (композицій, що розвиваються), що дозволять у майбутньому здійснити добудову нових функціональних блоків.

Створення православних духовних навчальних закладів з оптимальними умовами для проведення навчально-виховного процесу відповідно до сучасних вимог — одна з основних задач архітекторів. Враховуючи цю обставину, у третьому розділі запропоновано основи методики проектування православних духовних навчальних закладів. Виявлення існуючих недоліків у системі проектування і будівництва стало базою для формування основ методики проектування цих установ.

Архітектурна форма духовного навчального закладу є результатом творчих пошуків архітектора, його вміння поєднати специфіку функціональної організації закладу із особливостями ділянки проектування та будівництва з метою отримання оптимального проектного рішення. Головними тенденціями в архітектурі духовних навчальних закладів, що спостерігаються на сучасному етапі, є підвищення ролі цих споруд у формуванні міської забудови, забезпечення гнучкості внутрішнього простору, оскільки створення «морально нестаріючого» духовного навчального закладу є на сьогодні однією з провідних задач.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреевский вестник: Пастырско-богословский журнал Одесской духовной семинарии. 2004. № 2 (10). 83 с.

2. Архітектура: Короткий словник-довідник / За заг. ред. А. П. Мардера. Київ: Будівельник, 1995. 336 с.

3. *Асеев Ю. С.* Архитектура древнего Киева. Киев: Будівельник, 1982. 152 с.

4. *Аскаров Ш. Д. и др.* Архитектура Запада '4: Модернизм и постмодернизм. Критика концепций / ЦНИИИ теории и истории архитектуры. М.: Стройиздат, 1987. 182 с.

5. *Балдин В. И.* Исследование и реставрация архитектурного ансамбля Троице-Сергиевой Лавры в городе Загорске: Автореф. дис. ... канд. архитектуры: 18.00.01 / Моск. архит. ин-т. М.: МАрхИ,1972. 20 с.

6. *Бархин Б. Г.* Методика архитектурного проектирования: Учеб.-метод. пособие для вузов. М.: Стройиздат, 1982. 224 с.

7. *Безродный П. П.* Архитектурные термины: Краткий рус.-укр. словарь / Под ред. В. В. Савченко. Киев: Вища шк., 1993. 272 с.

8. *Безсонов С. В.* Архитектура западной Украины. М.: Изд. Акад. архит. СССР, 1946. 96 с.

9. *Бонавентура С.* Мати Марія від Хреста Людвіна Моравська (1842–1906): Життя і діяльність. Львів: Управл. Львівської Архідієцезії Римо-Католицької церкви, 2004. 200 с.

10. *Бондаренко І. В.* Передумови і тенденції стильового розвитку храмової архітектури Слобожанщини (друга половина XIX — початок XX ст.): Автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.01 / Нац. акад. образотв. мис-ва і архітектури. Київ: НАОМА,1999. 20 с.

11. *Буличева Т. В.* Архітектура православних духовних центрів на території України: Автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.02 / Київ. держ. техн. ун-т будівн. і архітектури. Київ: КДТУБА, 1994. 16 с.

12. *Бунин А. В., Саваренская Т. Ф.* История градостроительного искусства: В 2 т. М.: Стройиздат, 1979. Т. 1. 496 с.

13. *Вагнер Г. К.* Искусство мыслить в камне: Опыт функциональной типологии памятников древнерусской архитектуры. М.: Наука, 1996. 256 с.

14. *Вечерський В. В.* Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. Київ: НДІ-ТІАМ, 2002. 592 с.

15. *Водотика О. Ю.* Архітектурно-типологічні основи формування православних храмів України (на прикладі Центрального регіону): Автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.02 / Київ. нац. ун-т будівн. і архітектури. Київ: КНУБА, 2004. 20 с.

16. *Гадамер Х.-Г.* Истина и метод: Основы философии герменевтики / Пер. с нем. М.: Прогресс, 1988. 700 с.

17. *Гайдученя А. А.* Динамическая архитектура: Основные направления, развитие, методы. Киев: Будівельник, 1983. 96 с.

18. *Геврик Т.* Втрачені архітектурні пам'ятки Києва: [Каталог]. 4 вид. Нью-Йорк; Київ: Вид. ж-лу «Пам'ятки України», 1991. 64 с.

19. *Геврик Т.* Церковна архітектура української діаспори // Пам'ятки України. 1991. № 4. С. 34–37.

20. *Гегель Г. В. Ф.* Философия религии / Пер. с нем: В 2 т. М.: Мысль, 1976. Т. 1. 534 с.

21. *Горак Андрій, Митрополит Львівський і Сокільський.* Шематизм Львівсько-Сокольської єпархії Української православної церкви Київського Патріархату 2000 р.: [Стат.-біогр. довідник]. Львів: Вид. УПЦ КП, 2000. 240 с.

22. *Горбик О. О.* Стильові риси провінційного католицького барокового храму (на прикладі костьолів Київщини і Волині): Автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.01 / Київ. нац. ун-т будівн. і архітектури. Київ: КНУБА, 2003. 20 с.

23. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Київ: Наук. думка, 1994. Т. 5. 704 с.

24. *Грушевський М. С.* З історії релігійної думки на Україні (Українське євангельське об'єднання в Північній Америці). Київ: Освіта, 1992.192 с.

25. *Грушевський М. С.* Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI–XVIII ст. — Львів: Б/м, 1991. 237 с.

26. Державні будівельні норми України. Будинки та споруди дитячих дошкільних закладів ДБН В.2.2-4-97. — Замість СНиП 2.08.02-89 «Общественные здания и сооружения», ДБН 354-92 «Дитячі дошкільні заклади для сільської місцевості України»; Введ. 01.01.98. Київ: Держбуд України, 1999. 24 с.

27. Державні будівельні норми України. Будинки та споруди навчальних закладів ДБН В.2.2-3-97. — Замість СНиП 2.08.02-89 «Общественные здания и сооружения»; Введ. 06.08.97. Київ: Держбуд України, 1999. 40 с.

28. Державні будівельні норми України. Громадські будівлі та споруди. Основні положення. ДБН В.2.2-9-99. Вед. 01.01.00. Київ: Держбуд України, 1999. 94 с.

29. Державні будівельні норми України «Містобудування: Планування і забудова міських і сільських поселень» ДБН 360-92**. — Замість ДБН 360-92*; Введ. 10.04.02. Київ: Держбуд України, 2002.114 с.

30. *Диба Ю. Р.* Архітектура українських храмів-ротонд другої половини X — першої половини XVI століть: Автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.01 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів: НУ «ЛП», 2000. 20 с.

31. *Дячок О. М.* Принципи формування архітектури шкіл з нетрадиційними методами навчання: Автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.02 / Київ. нац. ун-т будівн. і архітектури. Київ: КНУБА, 2000. 20 с.

32. *Ежов В. И.* Технология проектирования школьных комплексов: Обзор. М.: ЦНТИ по гражд. стр-ву и архитектуре, 1977. 64 с.

33. *Ежов В. И.* Архитектура общественных зданий массового строительства. М.: Стройиздат, 1983. 216 с.

34. *Ежов В. И., Слепцов О. С., Гусева Е. В.* Архитектурно-конструктивные системы гражданских зданий: История, предпосылки развития, поиск, перспективы: Учеб. пособие для студ. архит. вузов / Киевск. гос. ун-т стр-ва и архит. Киев: ЛИЦЕНЗиАРХ, 1998. 334 с.

35. *Ежов В. И., Ежов С. В., Єжов Д. В.* Архитектура общественных зданий и комплексов. Киев: ВИСТКА, 2006. 380 с.

36. *Жебровская Л. Б.* Формирование домов творчества, досуга и спорта учащейся молодежи: Автореф. дис. ... канд. архитектуры: 18.00.02 / Киев. инж.-строит. ин-т. Киев: КИСИ, 1989. 22 с.

37. *Жовква О. І.* Основні віхи розвитку православних навчальних закладів: Ракурс з історії у сьогодення // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. зб. Київ: КНУБА, 2006. Вип. 15. С. 89–99.

38. *Жовква О. І.* Православні навчальні заклади: Досвід близького зарубіжжя (недержавні православні навчальні заклади Москви) // Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. зб. Київ: КНУБА, 2006. Вип. 23. С. 80–88.

39. *Жовква О. І.* Основні принципи та прийоми архітектурно-просторової композиції християнських духовних навчальних закладів України // Містобудування та тери-

торіальне планування: Наук.-техн. зб. Київ: КНУБА, 2007. Вип. 26. С. 62–68.

40. *Жовква О. І.* Основні тенденції у західній сакральній архітектурі // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. зб. Київ: КНУБА, 2006. Вип. 16. С. 291–296.

41. *Жовква О. І.* Основні чинники, що впливають на формування православних духовних навчальних закладів // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. зб. Київ: КНУБА, 2007. Вип. 17. С. 261–271.

42. *Жовква О. І.* Православні духовні навчальні заклади регіонів // Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. зб. Київ: КНУБА, 2006. Вип. 24. С. 57–65.

43. *Жовква О. І.* Сучасний досвід проектування католицьких духовних навчальних закладів України // Новини науки Придністров'я. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2006. Вип. 4. С. 39–48.

44. *Жук Р.* Ритмічні особливості української церковної архітектури // Пам'ятки України. 1991. № 4. С. 38–45.

45. Закон Божий. М.: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1997. 713 с.

46. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.03.1991.

47. *Захватович Я.* Польская архитектура: Альбом / Пер. с польск. Варшава: Аркада, 1967. 548 с.

48. Звід пам'яток історії та культури України: В 28 т. / Гол. ред. В. Смолій. Київ: Гол. ред. Укр. енц. ім. М. Бажана, 1999. Кн. 1, ч. 1: А–Л. 608 с.

49. *Игумения Серафима.* Молитвенные лампады. Одесса: Изд. Свято-Архангело-Михайловского монастыря, 1996. 186 с.

50. *Иконников А. В.* Зарубежная архитектура от «новой архитектуры» до постмодернизма. М.: Стройиздат, 1982. 256 с.

51. *Иконников А. В.* Основы архитектурной композиции. М.: Искусство, 1971. 224 с.

52. *Иконников А. В.* Архитектура города: Эстетические проблемы композиции. М.: Стройиздат, 1972. 215 с.

53. *Иконников А. В.* Художественный язык архитектуры. М.: Искусство, 1985. 176 с.

54. *Івашко Ю. В.* Досвід комплексного вивчення архітектури дерев'яних церков Київщини протягом їх формування: Автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.01 / Київ. держ. техн. ун-т будівн. і архітектури. Київ: КДТУБА,1997. 20 с.

55. Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. Київ: Либідь,1994. 656 с.

56. *Кабанов И. В.* Особенности архитектурно-функциональной организации школ-интернатов для детей-сирот, оставшихся без попечения родителей: Автореф. дис. ... канд. архитектуры: 18.00.02 / ЦНИИЭП жилища. М.: ЦНИИЭП жилища, 1990. 22 с.

57. *Каракис И. И.* Интерьеры школ и дошкольных учреждений. Киев: Будівельник, 1974. 96 с.

58. *Ковальська Г. Л.* Принципи та методи оптимізації функціонально-розпланувального розвитку вищих навчальних закладів в існуючій міській забудові: Автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.02 / Київ. нац. ун-т будівн. і архітектури. Київ: КНУБА, 2002. 20 с.

59. *Ковальський Л. М.* Проблеми розвитку архітектури навчально-виховних будівель: Автореф. дис. ... д-ра архітектури: 18.00.02 / Київ. держ. техн. ун-т будівн. і архітектури. Київ: КДТУБА, 1996. 33 с.

60. *Ковальский Л. Н.* Архитектура учебно-воспитательных зданий. Киев: Будівельник, 1988. 144 с.

61. *Ковальский Л. Н. и др.* Архитектурно-художественное формирование школы. Киев: Рад. шк., 1984. 104 с.

62. Конституція України. Київ: Преса України, 1997. 78 с.

63. *Криса Л.* Храми Львова. Львів: Астрон, 2001. 180 с.

64. *Крыжановская Н. Я.* Методические основы градостроительного проектирования рекреационной среды для детей: Автореф. дис. ... д-ра архитектуры: 18.00.04 / Киев. гос. техн. ун-т стр-ва и архитектуры. Киев: КГТУСА, 1996. 38 с.

65. Культові будинки та споруди різних конфесій: Посібник з проектування / За ред. В. В. Куцевича. Київ: КиївЗНДІЕП, 2002. 118 с.

66. *Куцевич В. В.* Архитектура современных храмов и городская среда // Жилищное строительство. 2001. № 11. С. 14–17.

67. *Куцевич В. В.* Міське середовище і релігійна культура // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. зб. Київ: КНУБА, 2000. Вип. 7. С. 107–110.

68. *Куцевич В. В.* Об'єкти культури і духовності: Питання інтеграції // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. зб. Київ: КНУБА, 2000. Вип. 8. С. 246–251.

69. *Куцевич В. В.* Особливості проектування сучасних культових споруд в Україні // Архітектура: Наукові дослідження. Проектування. Будівництво: Зб. наук. пр. КиївЗНДІЕП. Київ: КиївЗНДІЕП, 1996. С. 54–60.

70. *Куцевич В. В.* Проблеми формування сучасних культових споруд // Будівництво України. 1996. № 1. С. 22–25.

71. *Лаврик Г. И., Дёмин Н. М.* Методологические основы районной планировки. М.: Стройиздат, 1975. 98 с.

72. *Лесик О. О.* Храмове будівництво на Волині у XVI–XVII ст. // Українська академія мистецтв: Зб. наук. пр. Київ: ТОВ «ДІА», 1997. Вип. 4. С. 125–129.

73. *Лимонад М. Ю., Цыганов А. И.* Живые поля архитектуры: Учеб. пособие. Обнинск: Титул, 1997. 208 с.

74. *Логвин Г. Н.* По Україні: Стародавні мистецькі пам'ятки. Київ: Мистецтво, 1968. 462 с.

75. *Лосицький Ю. Г.* Давньоруські методи проектування // Пам'ятки України. 1999. № 1. С. 48–51.

76. *Макаров А. М.* Світло українського бароко. М.: Мистецтво, 1994. 288 с.

77. Министерство культуры СССР. Памятники истории и культуры СССР. Паспорт «Свечной завод (корпус № 64)».

78. Міністерство культури і мистецтв України. Пам'ятки історії та культури України. Паспорт «Іконописна школа та майстерня (корпус № 30)».

79. *Мірошник Н. С.* Православні монастирські комплекси України (Принципи функціональної й естетичної реабілітації): Автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.01 / Нац. акад. образотв. мис-ва і архітектури. Київ: НАОМА, 1999. 20 с.

80. *Мойсеєнко З. В.* Відродження національної своєрідності архітектури України // Архітектурна спадщина України / За ред. В. І. Тимофієнка. Київ: НДІТІАМ, 1995. Вип. 2. С. 230–237.

81. *Мубаракшина Ф. Д.* Принципы архитектурного формирования детских домов семейного типа с помещениями для трудовой деятельности: Автореф. дис... канд. архитектуры: 18.00.02 / Моск. архит. ин-т. М.: МАрхИ, 1997. 24 с.

82. Національна програма «Діти України» / Указ Президента України №63/96 від 18.01.1996. Київ,1996.

83. *Никольский Н. М.* История русской церкви. М.: Политиздат, 1983. 448 с.

84. Описание монастырей, семинарий и храмов Херсоно-Одесской епархии и их современное состояние на 1-е января 1970 года, часть I-я. Архиепископ Херсонский и Одесский Сергий (Петров). Одесса: Б/м, 1970. 140 с.

85. Офіційний сайт Державного комітету України у справах релігій // http://www.derhkomrelig.gov.ua/contact-more.html.

86. Официальный сайт Киевской духовной академии и семинарии // http://www.collegium.org.ua/history.htm.

87. Официальный сайт Лицея духовной культуры во имя преподобного Серафима Саровского // http://www.charity.orthodoxy.ru/li-1.htm.

88. Офіційний сайт Львівської єпархії // http://orthodox-lviv.narod.ru.

89. Официальный сайт Московской регентско-певческой семинарии // http://www.seminaria.ru/institution/maxcources.htm.

90. Официальный сайт Московського Данилового монастиря // http://www.saintdaniel.ru/history.htm.

91. Официальный сайт Одесской духовной семинарии // http://www.ods.org.ua/museum.htm.

92. Официальный сайт Православной общеобразовательной школы-пансиона «Плесково» // http://moscovia-e.ru/organizacii/plescovo/.

93. Официальный сайт Свято-Владимирской общеобразовательной православной школы // http://www.orthomama.ru/church /directory/ schools.php.

94. Официальный сайт Православного Свято-Тихоновского института // http: //www.pstbi.ru.

95. Официальный сайт Русской православной церкви (Православная классическая гимназия «Ховрино») // http://www.prokimen.ru/ article-126.html.

96. Официальный сайт Русской православной церкви (Руский православный университет) // http://www.prokimen.ru/article-119.html.

97. Официальный сайт Традиционной гимназии // http://scools.keldysh.ru/schtrgym/history1.htm.

98. Офіційний сайт Української греко-католицької церкви // http://www.ugcc.org.ua/ukr/church_in_action/education/.

99. Офіційний сайт Українського католицького університету // http://www.ucu.edu.ua/ukr/about/history/.

100. Офіційний сайт Харківської єпархії // http://www.pravoslavie.kharkov.ua/seminary.html.

101. *Паламарчук П. Г.* Сорок сороков: Краткая иллюстрированная история всех московских храмов: В 4 т. М.: Аст, 2004. Тт. 1–4.

102. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: Иллюстр. справ.-каталог: В 4 т. Киев: Будівельник, 1983. Т. 1: Киев. Киевская обл. / Редкол.: Ю. С. Асеев (отв. ред.) и др. 160 с.

103. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР (Иллюстр. справ.-каталог): В 4 т. Киев: Будівельник, 1983. Т. 3: Львовская, Николаевская, Одесская, Полтавская, Черниговская, Ровенская обл. / Редкол.: Г. Н. Логвин (отв. ред.) и др. 337 с.

104. *Пидгирняк К. Ю., Пидгирняк В. П.* Архитектура зданий лечебных учреждений / Под ред. В. И. Ежова. Киев: Будівельник, 1998. 96 с.

105. *Полищук В. П.* Архитектура центров трудового обучения и технического твор-

чества школьников: Автореф. дис. ... канд. архитектуры: 18.00.02 / Киев. инж.-строит. ин-т. Киев: КИСИ, 1982. 20 с.

106. *Посохова Л. Ю.* Харківський колегіум (XVIII — перша половина XIX ст.). Харків: Бізнес Інформ, 1999. 162 с.

107. Православные храмы: Пособие по проектированию и строительству (к СП 31-103-99): В 3 т. М.: Б/м, 2003. Т. 2: Православные храмы и комплексы. 222 с.

108. *Приріз Я.* Редемтористи: Дев'яносто літ в Україні. Львів: Чин Найсвятішого Ізбавителя, 2003. 276 с.

109. *Рожко В. Є.* Волинська духовна семінарія. Луцьк: MEDIA, 2004. 256 с.

110. *Рябушин А. В., Шукурова А. Н.* Творческие противоречия в новейшей архитектуре Запада. М.: Стройиздат, 1982. 442 с.

111. *Самойлович В. П.* Народное архитектурное творчество. Киев: Будівельник, 1989. 344 с.

112. *Самойлович В. П.* Українське народне житло. Київ: Наук. думка, 1972. 24 с.

113. *Скорик Л. П.* Вибираємо відродження // Пам'ятки України. 1991. № 5. С. 52–53.

114. *Скорик Л. П.* Від архетипу до сучасного українського храму // Вісник чого?. 2000. № 1. С. 89–91.

115. *Слепцов О. С.* Формирование объемно-планировочной структуры школьных зданий в сложных инженерно-геологических условиях (Просадочные грунты и подрабатываемые территории): Автореф. дис. ... канд. архитектуры: 18.00.02 / Ленингр. инж.-строит. ин-т. Л.: ЛИСИ, 1987.19 с.

116. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. Київ: Гол. ред. УРЕ, 1977. 774 с.

117. СНиП 2-08.04-87: Административные и бытовые здания / Госстрой СССР. М.: ЦИТП Госстроя, 1988.16 с.

118. *Солодилова Л. А.* Архитектурная организация детского досуга в новых жилых районах: Автореф. дис. ... канд. архитектуры: 18.00.02 / ЦНИЭП жилища. М.: ЦНИЭП жилища, 1988. 24 с.

119. *Соченко В. І.* Діалектика історико-культурної спадкоємності в архітектурі та актуальні питання сучасного храмобудування в Україні // Перспективні напрями проектування житлових та громадських будівель: Сучасне храмобудування: Зб. наук. пр. Київ: КиївЗНДІЕП, 2003. С. 16–22.

120. *Соченко В. І.* Освіта і віра: архітектура віросповідань при навчальних закладах України // Українська культура. 2000. № 11. С. 13.

121. СП 31-103-99: Здания, сооружения и комплексы православных храмов. М.: Госстрой России, АХЦ «Арххрам», ГУПЦПП, 2000. 34 с.

122. *Субтельний Ор.* Україна: Історія. Київ: Либідь, 1992. 510 с.

123. *Сёмка С. В.* Архитектурно-планировочная организация зданий лицеев и гимназий: Автореф. дис. ... канд. архитектуры: 18.00.02 / Киев. гос. техн. ун-т стр-ва и архитектуры. Киев: КДТУБА, 1996. 16 с.

124. *Тімохін В. О.* Основи містобудування. Київ: Віпол, 1996. 214 с.

125. Указ Президента України від 18.03.1998 № 200 «Про затвердження Комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві».

126. *Флоренский П. А., свящ.* Сочинения: В 4 т. М.: Мысль, 1996. Т. 2. 880 с.

127. *Фомин И. А.* Природа и храмостроительство: Опыт античности и раннего христианства // Досвід та перспективи розвитку міст України: Наук. зб. Київ: Діпромісто, 2002. Вип. 2. С. 90–95.

128. *Хан-Магомедов С. О. и др.* Архитектура Запада. Кн. 1: Мастера и течения. М.: Стройиздат, 1972. 216 с.

129. Церкви і релігійні організації України у 2002 році [Довідник] / Редкол.: В. Д. Бондаренко та ін. Київ: Державний комітет України у справах релігій, 2003. 126 с.

130. *Чепелик В. В.* Український архітектурний модерн / Упоряд. З. В. Мойсеєнко-Чепелик. Київ: КНУБА, 2000.378 с.

131. *Яців М. Б.* Архітектурно-просторова організація світлового середовища української церкви: Автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.02 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів: НУ «ЛП», 2002.18 с.

132. *Radoslav Zuk's* seventh in a series of Ukrainian catholic churches, build on geometric systems in Holy Trinity Church, Kerhonkson NY // Progressive Architecture.1978. № 10. P. 64.

133. Religious Architecture // Techniques Architecture. 1992–1993. № 405: Paris. P. 34–66.

134. Two Churches // Progressive Architecture. 1986. № 2. P. 81–82.

135. Ukrainian Churches // Domus. 1984. № 654. P. 26.

ЗМІСТ

Валентин Єжов. Передмова 5

Вступ 7

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСЛАВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ 15

Розвиток православних духовних навчальних закладів в Україні 17

Узагальнення сучасного досвіду проектування та будівництва християнських духовних навчальних закладів 36

Основні чинники, що впливають на формування православних духовних навчальних закладів .. 59

ФУНКЦІОНАЛЬНО-РОЗПЛАНУВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ 71

Класифікація православних духовних навчальних закладів 73

Організація мережі православних духовних навчальних закладів 85

Особливості зонування ділянки проектування православних духовних навчальних закладів 97

Функціонально-розпланувальна організація православних духовних навчальних закладів 109

АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ 135

Принципи архітектурної та художньої виразності православних духовних навчальних закладів 137

Прийоми архітектурно-просторової організації православних духовних навчальних закладів 157

Основи методики проектування православних духовних навчальних закладів 166

Післямова 179

Бібліографія 182

Наукове видання

Ольга Іванівна Жовква

АРХІТЕКТУРА
ПРАВОСЛАВНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Під науковим керівництвом і за загальною редакцією

Валентина Івановича Єжова

Редагування, коректура — *А. О. Пучков*

Оригінал-макет, обкладинка, препринт — *О. С. Червінський*

Здано у виробництво 20.08.2008. Підписано до друку 3.04.2009
Формат 70 х 100 $^1/_{16}$. Папір офсетний «Lux Creme». Спосіб друку офс. Гарнітура «Мысль»
Ум. др. арк. 7,0. Обл.-вид. арк. 12,0. Наклад 750 прим. Зам. № 173

Видавництво ТОВ «Друк Арт»
Україна, 58018, м. Чернівці, вул. Головна, 198-а, тел.: (0372) 585-432, 585-469
Свідоцтво ДК № 2741 від 15.01.2007

З оригінал-макету видруковано у ТОВ «Друк Арт»
Україна, 58018, м. Чернівці, вул. Головна, 198-а, тел.: (0372) 585-432, 585-469

Бс 51198

Ольга Іванівна ЖОВКВА (нар. 1981, Київ) — архітектор, член-кореспондент Академії будівництва України, член Національної спілки архітекторів, кандидат архітектури. Закінчила Київський національний університет будівництва і архітектури (з відзнакою). Працювала архітектором в Інституті «Київжитлопроект» ВАТ КИЇВПРОЕКТ, спеціалістом ГО «Центр містобудування й архітектури» Київміськдержадміністрації. На теперішній час — головний спеціаліст Дарницького району Головного управління містобудування, архітектури та дизайну міського середовища КМДА.

Коло інтересів: архітектура громадських споруд, зокрема сакральних, монументальний живопис. Автор більше двадцяти публікацій з питань історії архітектури, архітектурно-розпланувальної організації й історії розвитку сакральних споруд і духовних навчальних закладів у науковій та фаховій періодиці. Здійснила кілька персональних виставок живопису та графіки, зокрема у Дарницькому культурно мистецькому центрі Дарницької районної у м. Києві держадміністрації. Співавтор кількох проектів житлових і громадських споруд у Києві.

ISBN 978-966-2021-16-5